

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

на тему: **УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ
РЕСУРСАМИ В КОНТЕКСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0721-удмф-з
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та
(код і назва спеціальності)

страхування»

Горідько О.В.

освітньої програми управління державними та
місцевими фінансами

спеціалізації _____

(код і назва спеціалізації)

(ініціали та прізвище)

Керівник доцент кафедри інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів, к.е.н.

Оглобліна В.О.

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент доцент кафедри інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів, к.е.н, доц.

Сіліна І.В.

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Запоріжжя
2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(код та назва)

Освітня програма Управління державними та місцевими фінансами
(код та назва)

Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри д.е.н., проф.
Шапуров О.О.

« ____ » _____ 2022 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Горідько Олександр Володимирович
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи (проєкту) Удосконалення управління фінансовими ресурсами в контексті промислової політики

керівник роботи Оглобліна В.О., к.е.н.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «25» жовтня 2022 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи Публічна інформація, що досліджується в роботі; статистичні макроекономічні дослідження. Фахові періодичні видання. Наукові роботи. Публічна інформація. Відкриті джерела інформації

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

Теоретична частина. Теоретичні та методичні засади управління фінансовими ресурсами держави

Аналітична частина. Дослідження механізму формування дохідної частини державного бюджету України

Проектна частина. Удосконалення управління фінансовими ресурсами держави в контексті промислової політики

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Рис. 1.1. Структура фінансових ресурсів держави. Рис. 1.2. Етапи процесу управління державними фінансами. Рис. 2.1. Динаміка доходів бюджету України станом на 31.12.2020 р. (зведеного – місцеві бюджети та Державний бюджет), млн. грн. Рис. 2.2. Динаміка доходів зведеного бюджету України станом на 31.12.2021 р. Рис. 2.3. Динаміка частки місцевих бюджетів у

доходах зведеного бюджету України, %. Рис. 3.1. Послідовність етапів розробки плану відбудови України у повоєнному періоді. Рис. 3.2. Етапи повоєнного відновлення розбудови промисловості України в рамках державної промислової політики.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	<i>Оглобліна В.О., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.</i>	24.10.2021	4.11.2022
2	<i>Оглобліна В.О., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.</i>	4.11.2021	23.11.2022
3	<i>Оглобліна В.О., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.</i>	23.11.2021	1.12.2022

7. Дата видачі завдання 09.09.2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	<i>Дослідження теоретичних та методичних засад управління фінансовими ресурсами держави</i>	24.10.2022	
2	<i>Огляд джерел інформації з законодавчих та нормативно – правових засад формування Державного бюджету України</i>	28.10.2022	
3	<i>Збір даних та опрацювання публічної інформації</i>	4.11.2022	
4	<i>Дослідження механізму формування доходної частини державного бюджету України</i>	18.11.2022	
5	<i>Удосконалення промислової політики України як передумова ефективного формування фінансових ресурсів держави</i>	23.11.2022	

Студент _____
(підпис)

Горідько О.В.
(ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проєкту) _____
(підпис)

Оглобліна В.О.
(ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Сіліна І.В.

АНОТАЦІЯ

Горідько О.В. Удосконалення управління фінансовими ресурсами в контексті промислової політики.

Кваліфікаційна робота для здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа та страхування, науковий керівник Оглобліна В.О. Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ, кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, 2022.

Обґрунтовано теоретичні та методичні засади управління фінансовими ресурсами держави. Виконано дослідження механізму формування дохідної частини державного бюджету України. Запропоновано удосконалення управління фінансовими ресурсами держави в контексті промислової політики.

Ключові слова: ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ, ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ, МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ БЮДЖЕТА ПОЛІТИКА, ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

ABSTRACT

Horidko O.V. Improving the management of financial resources in the context of industrial policy.

Qualifying final work obtaining a master's degree in higher education by specialty 072 – Finance, banking and insurance, scientific supervisor. V.O. Ogloblina. Engineering Educational and Scientific Institute named by Yuriy Potebni ZNU, Department of Information Economics, Entrepreneurship and Finance. 2022.

The theoretical and methodical principles of managing the financial resources of the state are substantiated. A study of the mechanism of formation of the revenue part of the state budget of Ukraine was carried out. It is proposed to improve the management of state financial resources in the context of industrial policy.

Keywords: FINANCIAL RESOURCES, STATE BUDGET, LOCAL GOVERNMENT BUDGET POLITICS, POST-WAR RECONSTRUCTION OF INDUSTRY

АННОТАЦИЯ

Горидько Александр Владимирович. Совершенствование управления финансовыми ресурсами в контексте промышленной политики.

Квалификационная работа для получения степени высшего образования магистра по специальности 072 – Финансы, банковское дело и страхование, научный руководитель Оглоблина В.А. Инженерный учебно-научный институт им. Ю.М. Потемнина ЗНУ. Кафедра информационной экономики, предпринимательства и финансов, 2022.

Обоснованы теоретические и методические основы управления финансовыми ресурсами государства. Выполнено исследование механизма формирования доходной части государственного бюджета. Предложены направления совершенствования управления финансовыми ресурсами государства в контексте промышленной политики.

Ключевые слова: ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ, МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ, БЮДЖЕТНАЯ ПОЛИТИКА, ПОСЛЕВОЕННОЕ ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВИ.....	11
1.1. Управління державними фінансами: теоретичні основи та законодавча складова	11
1.2. Вибір методологічних підходів до управління державними фінансами як передумова процесу формування державного бюджету...	21
1.3. Формування фінансових ресурсів держави: інструменти формування і методи використання.....	29
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ.....	37
2.1. Дослідження доходів державного бюджету 2020 року: підсумки та тенденції.....	37
2.2. Дослідження доходів державного бюджету 2021 року: підсумки та тенденції	48
2.3. Планування Державного бюджету на 2022 – 2023 рр.: реалії в умовах війни.....	63
Висновки до розділу 2.....	74
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	81
3.1. Повоєнні перспективи відбудови стратегічних секторів економіки України.....	81
3.2. Проблеми формування фінансових ресурсів держави у першому півріччі 2022 р.: аргументація фактів.....	89
3.3. Особливості державної політики повоєнного відновлення промисловості України: європейський та світовий досвід.....	93
Висновки до розділу 3.....	111
ВИСНОВКИ.....	117
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	132

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фінансові ресурси – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства. Державні фінанси складаються, по-перше, із власне державних фінансів (або федеральних фінансів, як їх часто називають у країнах із федеративним територіальним устроєм), по-друге, регіональних (обласних) фінансів, по-третє, місцевих (муніципальних) фінансів. Основою цих трьох видів державних фінансів є відповідні бюджети: державний, регіональний, місцевий, які є грошовим фондом формування і використання грошових ресурсів відповідних рівнів управління державними структурами.

Забезпечення фінансової стійкості держави та розвитку суспільних інститутів, досягнення соціальної справедливості й загального добробуту, підвищення якості суспільних благ і послуг – завдання, які є визначальними для будь-яких суспільних трансформацій.

Наукове підґрунтя управління державними фінансами заклали такі відомі науковці, як Ж. Боден, В. Геєць, М. Зверяков, Й. Зонненфельс, Д. Карафа, Н. Макіавеллі, Р. Майсгрейв, К. Рау, Л. фон Секендорф, О. Чернявський, І. Чугунов, В. Федосов, С. Юрій, І. Янжул та ін. Подальшого розвитку цей напрямок набув у працях вітчизняних науковців, а саме Л. Алексеєнко, В. Андрущенко, В. Базилевича, О. Барановського, В. Баранової, З. Варналія, О. Василика, І. Волохової, В. Дем'янишина, І. Запатріної, С. Злупка, С. Лондаря, І. Лук'яненко, І. Луніної, І. Лютого, О. Кириленко, М. Крупки, В. Опаріна, К. Павлюк, Ю. Пасічника, І. Чугунова, П. Юхименка та інших фундаторів вітчизняної фінансової науки. Значний внесок у розробку теоретико-методологічних основ управління державними фінансами

здійснили такі вчені, як Р. Балакін, Т. Богдан, С. Гасанов, Дж. Грубер, П. Джейн, Т. Єфименко, О. Молдован, В. Небрат, О. Рожко, О. Тулай, А. Шах та ін. Окремі аспекти управління, зокрема, державним бюджетом стали предметом досліджень Н. Винниченко, О. Горбунова, Н. Мельничук, С. Михайленко, Л. Сафонові та ін. Останнім часом в Україні здійснюється якісне оновлення державної влади, підвищується роль управління фінансовими ресурсами й активами держави, посилюється боротьба з корупцією і правопорушеннями в фінансово-економічній сфері.

Зазначене змушує постійно виявляти і своєчасно оцінювати проблемні питання формування Державного бюджету з метою забезпечення перевищення дохідної частини бюджету та недопущення його дефіциту шляхом удосконалення управління фінансовими ресурсами, які є джерелом наповнення бюджету, зокрема фінансовими ресурсами промисловості, підприємства якої є бюджетоутворюючими.

Об'єкт дослідження магістерської роботи – процес управління державними фінансами.

Предмет дослідження – теоретичні підходи до управління фінансовими ресурсами держави в контексті промислової політики.

Мета магістерської роботи – розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління фінансовими ресурсами держави в контексті промислової політики.

Для досягнення зазначеної мети в магістерській роботі **вирішено наступні завдання:**

- досліджено теоретичні та методичні основи управління фінансовими ресурсами держави;
- досліджено методологічні підходи до управління державними фінансами;
- досліджено інструментарій формування і методи використання фінансових ресурсів держави;

- досліджено механізм формування дохідної частини Державного бюджету України та здійснено аналіз його виконання у 2020 – 2021 р.;
- виконано аналіз показників Державного бюджету України у 2022 р. в умовах війни;
- окреслено повоєнні перспективи відбудови стратегічних секторів економіки України (зокрема, промисловості);
- обґрунтовано проблеми формування фінансових ресурсів держави у першому півріччі 2022 р.;
- обґрунтовано особливості державної політики повоєнного відновлення промисловості України на підставі європейського та світового досвіду.

В магістерській роботі використано такі загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: діалектичний метод і метод спостережень, методи критичного та порівняльного аналізу і синтезу, системний підхід, ситуаційний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів магістерського дослідження полягає у наступному:

- *удосконалено* науково – практичний підхід до систематизації повоєнних перспектив відбудови стратегічних секторів економіки України (зокрема, промисловості) на підставі аргументованих факторів та проблем першого півріччя 2022 р.;
- *удосконалено теоретичний підхід* до формування державної політики повоєнного відновлення промисловості України, які ґрунтуються на акумулюванні європейського та світового досвіду – виділення секторальних пріоритетів як драйверів зростання та формування за цими пріоритетами великих національних компаній.

Інформаційною базою магістерської роботи є методичні та наукові праці з теми дослідження, нормативні та законодавчі акти України, статистична інформація.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати магістерського дослідження пройшли апробацію на Міжнародній науково-практичній конференції «Цифрова трансформація соціо-економічних, управлінських та освітянських систем сучасного суспільства» (м. Запоріжжя) 23 – 24 листопада 2022 р.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 127 сторінок. Робота містить 7 рисунків, 4 таблиць. Список використаних джерел включає 50 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВИ

1.1. Управління державними фінансами: теоретичні основи та законодавча складова

Фінансові ресурси – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства. Структура державних фінансових ресурсів зображена на рис. 1.1.

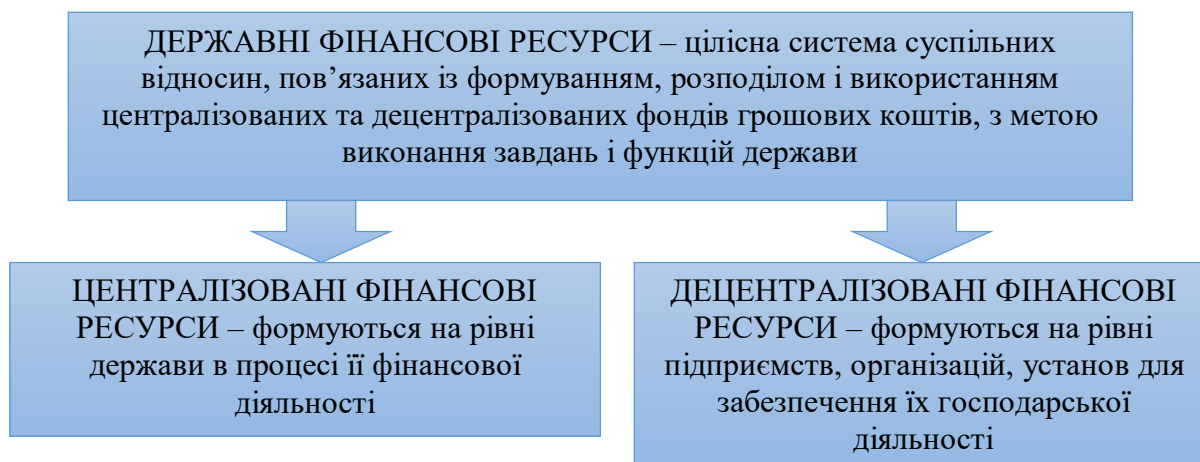

Рис. 1.1. Структура фінансових ресурсів держави

Слід зазначити, що фінансові ресурси, які існують у державі, накопичуються на трьох рівнях економічної системи. Фонди фінансових ресурсів накопичуються, передусім на мікрорівні, тобто у межах домашніх господарств. У цьому випадку джерелом їх формування можуть бути як ресурси сфери державних фінансів, так і ресурси підприємництва. Тобто фінансові ресурси на мікрорівні накопичуються як в результаті створення

ВВП, так і в результаті їх перерозподілу. На цьому рівні фінансові ресурси мають вигляд накопичень, депозитів та вкладів у банківську систему. На мезорівні фінансові ресурси накопичуються у суб'єктів підприємницької діяльності і є безпосереднім результатом розподілу нового створеного ВВП. Фінансові ресурси підприємств мають форму фондів та капіталу підприємств. На макрорівні фінансові ресурси держави є наслідком розподілу, перерозподілу та централізації ВВП і мають форму бюджетних та позабюджетних фондів фінансових ресурсів.

Державні фінанси складаються, по-перше, із власне державних фінансів (або федеральних фінансів, як їх часто називають у країнах із федеративним територіальним устроєм), по-друге, регіональних (обласних) фінансів, по-третє, місцевих (муніципальних) фінансів. Основою цих трьох видів державних фінансів є відповідні бюджети: державний, регіональний, місцевий, які є грошовим фондом формування і використання грошових ресурсів відповідних рівнів управління державними структурами.

Основними джерелами формування грошових доходів держави є: податки (від доходу, благ і послуг, капіталу, землі, майна чи інших нерухомостей); різного роду збори (збори за візи, збори за різноманітні дозволи та підписи, ліцензійні збори і т. ін.); так звані неподаткові джерела (субсидії, позички шляхом випуску і реалізації облігацій, доходів від лотереї і доходів від державної підприємницької діяльності тощо).

За формами походження фінансові ресурси держави поділяють на ресурси накопичення (прибуток, відрахування на соціальні потреби, амортизаційні відрахування) та ресурси вторинного розподілу та перерозподілу (прямі і непрямі податки, доходи від зовнішньоекономічної діяльності, приріст довгострокових вкладів і т. п.). Між розподілом фінансових ресурсів за джерелами формування є обернена залежність. Чим більша частина ресурсів у державі утворюється як ресурси накопичення, тим менша частина їх утворюється у результаті розподілу та перерозподілу. Проте ця залежність не є прямою. Основним фактором є темпи накопичення

амортизаційних відрахувань. Якщо амортизаційні відрахування лише відображують просте відтворення вартості основних фондів, то кількість ресурсів накопичення у державі загалом буде незначною.

Основним джерелом ресурсів розподілу є податки і прибуток. Прибуток прямим чином залежить від кількості амортизаційних відрахувань. Чим меншими є амортизаційні відрахування, тим більшим є прибуток і податок з прибутку. Забезпечення фінансово-грошовими ресурсами виконання функцій держави здійснюється шляхом використання таких методів: 1) методи формування грошових фондів (податки, збори, платежі інше); 2) методи розподілу (бюджетне фінансування, субсидії, дотації, субвенції, державний кредит); 3) методи їх використання.

Різноманітність методів зумовлена суб'єктами, з якими у держави формуються відносини, а також конкретними умовами утворення й розподілу грошових коштів. Методи фінансової діяльності – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких уповноважені державою органи від свого імені формують, розпоряджаються та використовують фонди грошових коштів. Першу групу методів фінансової діяльності становлять методи формування фінансових ресурсів, серед яких вирізняють обов'язкові та добровільні методи мобілізації фінансових ресурсів. Обов'язковий метод мобілізації є провідним, його сутність полягає у примусовому і безвідплатному вилученні частини грошових коштів у їх власників на користь держави і реалізує безумовні імперативні обов'язки щодо виконання, а також гарантії цього виконання.

Найпоширеніший із видів обов'язкових платежів – податок. Окрім податків, до такого методу належать різні державні збори. Разом із обов'язковим методом застосовується й добровільний метод мобілізації фінансових ресурсів, що полягає переважно в диспозитивних способах забезпечення фінансових надходжень і механізмів кредитування. Цей метод передбачає брак імперативу (повеління) з боку держави під час здійснення платежів і реалізується шляхом проведення державних лотерей, випуску

державою облігацій, інших цінних паперів, добровільних пожертвувань фізичних та юридичних осіб тощо.

Друга група – методи розподілу грошових ресурсів. У процесі розподілу державних грошових коштів використовуються два головні методи: метод фінансування (безповоротний, безоплатний, цільовий, плановий відпуск грошових коштів із централізованого фонду, що здійснюється на підставі затверджених фінансових планів) і метод кредитування (виділення коштів на засадах цільового призначення, платності, поворотності через певний термін). Методи фінансування поділяються на підвиди залежно від певних ознак, наприклад, мети використання коштів, джерел їх утворення, організаційно-правових режимів, об'єкта та суб'єктів тощо.

Так, якщо фінансові ресурси виділяються з Державного бюджету, то це бюджетне фінансування; під час виділення грошових коштів з відомчих фондів, наприклад фондів міністерств, фінансування набуває характеру відомчого; за умов фінансування з цільових фондів матиме місце фінансування з цільових фондів. Залежно від суб'єкта, що одержує грошові ресурси, й умов отримання вирізняють дотації, субсидії та субвенції.

Третю групу методів фінансової діяльності становлять методи використання фінансових ресурсів. До цієї групи належать метод установа цільового призначення державних фондів грошових коштів; метод визначення порядку використання коштів; метод установа компетентними державними органами фінансових нормативів і лімітів використання грошових коштів; метод планування; метод фінансового контролю та ін. Використання методів фінансової діяльності держави визначається змістом і характером суспільних відносин, що регулюються державою.

Економіка, складовими частинами якої є трудовий, науковий, техніко-виробничий та природно-ресурсний потенціал, формується як єдиний господарський механізм, здебільшого, фінансовою системою. Без постійного фінансового живлення складових частин економічної системи настає їх

недієздатність з відповідними негативними наслідками. Тому фінансова система виступає чинником інтеграції всіх елементів економічної системи, запорукою їх високоефективного функціонування і акумулятором грошових ресурсів для здійснення повторного циклу виробництва на цьому самому або вищому рівні. Для здійснення своїх функцій інтегрування економіки фінансова система повинна задовольняти інтереси всіх суб'єктів виробництва, підтримуючи на належному рівні дієздатності всі свої структурні і динамічні параметри.

Забезпечення фінансової стійкості держави та розвитку суспільних інститутів, досягнення соціальної справедливості й загального добробуту, підвищення якості суспільних благ і послуг – завдання, які є визначальними для будь-яких суспільних трансформацій. Виконання державою цих завдань неможливе без достатнього фінансового забезпечення, яке значною мірою залежить від рівня ефективності управління державними фінансами, що знаходить своє відображення у бюджетній системі в результаті організації бюджетного процесу і формуванні стратегічного документу – Державного бюджету.

Бюджетним кодексом України регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу [1, ст. 1]. Відповідно до Бюджетного кодексу України, бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Таким чином, бюджетна система відображає

механізм, правила і норми, що використовують при формуванні доходів і витрат бюджету з метою досягнення його профіциту. Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства [1].

Наукове підґрунтя управління державними фінансами заклали такі відомі науковці, як Ж. Боден, В. Геєць, М. Зверяков, Й. Зонненфельс, Д. Карафа, Н. Макиавеллі, Р. Майсгрейв, К. Рау, Л. фон Секендорф, О. Чернявський, І. Чугунов, В. Федосов, С. Юрій, І. Янжул та ін. Подальшого розвитку цей напрямок набув у працях вітчизняних науковців, а саме Л. Алексеєнко, В. Андрущенко, В. Базилевича, О. Барановського, В. Баранової, З. Варналія, О. Василика, І. Волохової, В. Дем'янишина, І. Запатріної, С. Злупка, С. Лондаря, І. Лук'яненко, І. Луніної, І. Лютого, О. Кириленко, М. Крупки, В. Опаріна, К. Павлюк, Ю. Пасічника, І. Чугунова, П. Юхименка та інших фундаторів вітчизняної фінансової науки. Значний внесок у розробку теоретико-методологічних основ управління державними фінансами здійснили такі вчені, як Р. Балакін, Т. Богдан, С. Гасанов, Дж. Грубер, П. Джейн, Т. Єфименко, О. Молдован, В. Небрат, О. Рожко, О. Тулай, А. Шах та ін. Окремі аспекти управління, зокрема, державним бюджетом стали предметом досліджень Н. Винниченко, О. Горбунова, Н. Мельничук, С. Михайленко, Л. Сафонової та ін. Останнім часом в Україні здійснюється якісне оновлення державної влади, підвищується роль управління фінансовими ресурсами й активами держави, посилюється боротьба з корупцією і правопорушеннями в фінансово-економічній сфері. Однак, позитивні тенденції в загальнодержавному секторі ще не набули стійкого довгострокового характеру. Сьогодні основним глобальним викликом на цьому шляху є повномасштабне вторгнення 24.02.2022 р. російської федерації на суверенну територію України, воєнні дії та терористичні акти, які призводять до масового знищення нації, руйнування стратегічної

інфраструктури тощо. Але навіть в таких вкрай важких умовах ми продовжуємо працювати і відбудовувати нашу країну.

Останніми роками активізувалися дослідження, присвячені бюджетному менеджменту (Н. В. Винниченко [2], О. В. Горбунов [3], Н. Ю. Мельничук [4] та ін.), у яких науковці виробляють пріоритетні напрямки вдосконалення управління фінансовими ресурсами державного бюджету. Саме такий підхід до розгляду фінансових явищ та процесів вважаємо продуктивним та таким, що дозволить удосконалити механізм управління економічними відносинами, пов'язаними з розподілом та перерозподілом суспільного продукту. У 2019 – 2020 рр. активізувалися дослідження публічних фінансів як фінансової категорії, як суспільного явища та як окремих економічних відносин. Це, передусім, обумовлено суспільним розвитком, який вимагає перегляду усталених наукових теорій. Усвідомлення вченими – фінансистами того, фінанси та їх окремі складові є економічними відносинами, якими необхідно управляти, призвело до нових наукових пошуків шляхів вдосконалення механізму такого цілеспрямованого впливу, що відображено у наукових працях [2 – 4].

Цікавим у нашому дослідженні є розуміння понять «державні фінанси» і «публічні фінанси». Проведений огляд зарубіжної літератури показав, що наукова спільнота по-різному тлумачить сутність публічних фінансів: одні – розділяють державну (government) та публічну (public) сферу, а отже й економічні відносини, що виникають між суб'єктами, інші ж науковці – ототожнюють їх.

Так, під публічними фінансами розуміють збір податків з тих, хто отримує вигоду від надання суспільних благ з боку держави, а також використання цих податкових коштів для виробництва і розподілу суспільних благ [5]. Крім того, офіційні публікації Європейської комісії, присвячені публічним фінансам, демонструють, що у практичній площині публічні фінанси пов'язують із:

- державними доходами (у складі яких важлива роль відводиться системі оподаткування);
- державними витратами (звертається увага на пріоритетність державних інвестицій);
- державним дефіцитом і боргом [6].

Слід зазначити, що відповідно Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» до публічних коштів віднесено «кошти державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності» [7, ст. 1].

Під управлінням державними фінансами будемо розуміти сукупність заходів цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на економічні відносини в країні, результатом яких є рух фінансових ресурсів, що акумулюються у державному бюджеті, державних позабюджетних фондах і фондах коштів суб'єктів господарювання державної форми власності та використовуються з метою задоволення суспільних інтересів.

Проведене нами дослідження спонукало нас виділити деякі ознаки, які відрізняють поняття суспільні фінанси, публічні фінанси та державні фінанси. На нашу думку розуміння цих відмінностей дозволить розробити більш ефективний механізм управління, який спрямований на обґрунтування процесів формування доходів і видатків Державного бюджету (табл. 1.1).

На жаль, слід констатувати, що сучасний соціально-економічний стан України демонструє низьку ефективність функціонування сектору загальнодержавного управління, який представлений органами державного управління як на рівні держави, так і на рівні окремих адміністративно – територіальних одиниць. За роки реформ в Україні, які знайшли відображення

у численних стратегіях соціально-економічного розвитку, так і не вдалося підвищити індекс людського розвитку та конкурентоспроможності країни [8].

Таблиця 1.1

**Характерні ознаки суспільних, публічних та державних фінансів:
критичний аналіз**

Ознака	Суспільні фінанси	Публічні фінанси	Державні фінанси
Рівень економічної системи	Усі рівні (макро-, мезо- та мікро-)	Макро - та мезорівні	Макрорівень
Характер економічних відносин	Не визначений	Імперативний	Імперативний
Обов'язкові учасники економічних відносин	суспільство в цілому та / або його окремі суб'єкти	Органи державної влади та місцевого самоврядування	Органи державної влади
Фонди, що формуються	централізовані та децентралізовані	державний та місцевий бюджети, державні та місцеві позабюджетні фонди, фонди коштів суб'єктів господарювання державної та комунальної форми власності	державний бюджет, державні позабюджетні фонди, фонди коштів суб'єктів господарювання державної форми власності
Призначення	задоволення як суспільних, так і індивідуальних інтересів	задоволення суспільних інтересів, надання якісних та повноцінних суспільних благ і послуг	

Стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;
- 2) складання проектів бюджетів;
- 3) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 5) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства. Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

Зміна парадигми розвитку системи управління обумовлює необхідність пошуку релевантних методологічних підходів, які об'єднують діалектично пов'язані між собою методи [9]. Зауважимо, що управління державними фінансами може ґрунтуватися, зокрема, на: системному, холістичному, проектно – орієнтованому, процесному, кібернетичному, інформаційному, сигнальному, синергетичному, структурно-функціональному, функціонально-вартісному, соціокультурному, інституціональному та інших підходах.

Таким чином, вважаємо, що елементи нашого дослідження сприятимуть кращому розумінню фінансових явищ та процесів суб'єктами, що здійснюють управління ними, а формування стійкого методологічного підґрунтя управлінської діяльності здійснить позитивний вплив на її результативність

1.2. Вибір методологічних підходів до управління державними фінансами як передумова процесу формування державного бюджету

Економіко-соціальна спроможність держави визначається ступенем її участі у забезпеченні нарощення економічного потенціалу країни, адміністративно-територіальних одиниць та населення, що, в свою чергу, залежить від заходів, які здійснюються державою в особі органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Сукупність таких заходів цілеспрямованого впливу на економіку та суспільство представляє собою управління. Управління, яке здійснюється спеціально уповноваженими органами та особами, являється одночасно і процесом, і керуючою системою,

а діяльність суб'єктів (юридичних та фізичних осіб), на яких здійснюється певний вплив – керована система. Такі системи є взаємозалежними, взаємопов'язаними та знаходяться у постійному інформаційному зв'язку між собою. Особливої актуальності цей зв'язок набуває у випадку, коли керованою системою виступає система публічних фінансів, адже за результатами функціонування керуючої системи (системи управління) повинна бути виконана воля народу, витримані встановлені інституції, досягнутий збалансований динамічний соціально-економічний розвиток країни та регіонів і задоволені суспільні інтереси. Наші дослідження обмежаться лише підходами до управління державними фінансами.

Під управлінням державними фінансами будемо розуміти сукупність заходів цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на економічні відносини в країні, результатом яких є рух фінансових ресурсів, що акумулюються у державному бюджеті, державних позабюджетних фондах і фондах коштів суб'єктів господарювання державної форми власності та використовуються з метою задоволення суспільних інтересів.

З метою синтезування методології управління державними фінансами, спрямованого на задоволення суспільних інтересів, необхідно здійснити компаративний аналіз методологічних підходів, що окреслені в п.1.1 нашого дослідження.

Слід зазначити, що найпоширенішим у практиці управління є системний підхід, про що свідчать діючі нормативно-правові акти, у значній частині яких певне явище розглядається як система (наприклад, бюджетна система, податкова система та ін.). Системний підхід передбачає розроблення системи дій та заходів, спрямованих на досягнення динамічного збалансованого розвитку країни з урахуванням її потенціалу. Уважається, що покращення однієї сфери або галузі (як елементу системи) позитивно позначиться на інших. Системний підхід дає можливість представити управління як систему, що являє собою механізм, який, за рахунок сукупності взаємопов'язаних елементів, забезпечує здійснення процесу управління об'єктом – державними

фінансами. Сам об'єкт в рамках системного підходу також можна представити як систему, яка складається з державного бюджету, державних цільових позабюджетних фондів та фондів коштів державної форми власності.

Водночас, методологія системного підходу не дозволяє оцінити значимість елементів системи та зовнішнього середовища. Саме тому фінансові ресурси не спрямовуються на пріоритетні напрями, а розпорюшуються [10; 11]. Таким чином, застосування самого лише системного підходу не дозволяє у повній мірі досягнути поставленої мети управління державними фінансами – задоволення суспільних інтересів, які трансформуються під впливом глобалізаційних процесів та суспільного розвитку.

Методологічно тісно з системним підходом пов'язаний холистичний підхід, який ґрунтується на дослідженні цілісної одиниці, без розбивання її на складові частини; представляється, що пізнання цілого повинно передувати пізнанню його частки. Застосування холистичного підходу в управлінні державними фінансами дозволяє визначити емерджентність такої системи, тобто характерні властивості системи у цілому, а не окремих її елементів. Так, до властивих елементів системи управління державними фінансами можна віднести її соціальну спрямованість, у той час як управління фінансами державних підприємств є економічно спрямованим. Крім того, результативні показники функціонування системи управління державними фінансами у цілому можуть не співпадати з показниками ефективності управління окремими елементами такої системи. Наприклад, у вітчизняній практиці холистичний підхід знайшов відображення у схваленій Кабінетом міністрів України (далі – КМУ) Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 роки при дослідженні стану розвитку системи управління державними фінансами України.

Проектно – орієнтований підхід останнім часом активно використовується в управлінні державними фінансами. Яскравим прикладом його застосування є державні цільові програми, які представляють собою

пріоритетні національні проекти. До переваг проектно – орієнтованого підходу можна віднести те, що саме він дозволяє перейти від управління витратами до управління результатами. Складністю такого підходу є вибір показників, які будуть характеризувати досягнуті результати. Ці показники повинні бути такими, щоб виконавці мали можливість впливати на них, враховуючи при цьому зовнішні фактори впливу. Водночас, як відмічає Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, всупереч законодавства України «жодна державна цільова програма не містить методики оцінки ефективності її виконання ... з урахуванням специфіки програми та кінцевих результатів ...» [10]. Це свідчить про наявні недоліки у системі вітчизняного державного управління, яке ґрунтується на проектно – орієнтованому підході. Саме тому останніми роками в Україні відбувається зменшення кількості державних цільових програм, що може бути пов'язано як з їх оптимізацією і укрупненням на виконання Розпорядження КМУ «Деякі питання оптимізації державних цільових програм» [12], так і зі зменшенням масштабів застосування проектно-орієнтованого підходу.

Згідно ст. 20 Бюджетного кодексу України «... у бюджетному процесі програмно – цільовий метод застосовується на рівні державного бюджету та на рівні місцевих бюджетів. Особливими складовими програмно – цільового методу у бюджетному процесі є бюджетні програми, відповідальні виконавці бюджетних програм, паспорти бюджетних програм, результативні показники бюджетних програм. Бюджетні програми формуються головними розпорядниками бюджетних коштів під час підготовки пропозицій до Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) та складання бюджетного запиту з урахуванням планів діяльності на середньостроковий період, прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку [1].

Результативні показники бюджетної програми використовуються для оцінки ефективності бюджетної програми за напрямками використання бюджетних коштів і включають кількісні та якісні показники, які визначають

результат виконання бюджетної програми, характеризують хід її реалізації, ступінь досягнення цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник бюджетних коштів, досягнення мети бюджетної програми, виконання завдань бюджетної програми, висвітлюють обсяг і якість надання публічних послуг. Результативні показники бюджетної програми мають підтверджуватися офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку.

Таким чином, усе вище зазначене свідчить про те, що проектно – орієнтований підхід, що застосовується в управлінні державними фінансами України, потребує вдосконалення за наступними напрямками:

- підвищення якості державних цільових програм за рахунок залучення бізнесу, громадянського суспільства та досвідчених менеджерів до їх розробки та реалізації;
- дотримання усіма учасниками норм вітчизняного законодавства при розробці та реалізації програм за рахунок запровадження адекватних методів матеріальної та нематеріальної мотивації; встановлення взаємозв'язку між цілями, завданнями та показниками стратегій економічного, соціального й іншого розвитку і відповідних державних цільових програм, що забезпечить їх досягнення та реалізацію у середньостроковій і довгостроковій перспективі.

У цьому зв'язку доцільним є застосування процесного підходу в управлінні державними фінансами. Оскільки діяльність з управління державними фінансами представляється у вигляді сукупності процесів, що повторюються, надзвичайно важливо з метою підвищення її результативності детально описувати ці процеси. Це сприятиме неперервності такої діяльності та покращенню адаптивності системи управління до змін зовнішнього середовища за рахунок застосування критеріїв альтернативності й обрання своєчасного, доцільного інструментарію управління [13].

Необхідно зазначити, що процес управління державними фінансами в Україні не організований, відсутній єдиний концептуальний підхід до його стадій та етапів. У цьому контексті вважаємо за необхідне нормативно закріпити чотири стадії управління державними фінансами відповідно до видів управління за періодом, на який воно спрямоване (рис. 1.2).

Дослідження показали, що ефективним є також кібернетичний підхід до управління державними фінансами. Водночас, як було відмічено, важливу роль при здійсненні впливу суб'єктом управління на об'єкт управління відіграє інформація, яка надходить як із зовнішнього середовища, так і від самого об'єкта.

Саме тому вважаємо доцільним використовувати у методології управління державними фінансами наряду з кібернетичним підходом інформаційний підхід, за допомогою якого відбувається виявлення та аналіз найбільш характерних інформаційних аспектів, що визначають функціонування і розвиток об'єктів, які вивчаються.

Рис. 1.2. Етапи процесу управління державними фінансами [складено автором]

Такий підхід дозволяє виявити основні причини зміни ефективності функціонування суб'єктів управління та на підставі достовірної інформації, використовуючи інструменти стратегічного планування, прогнозування та моделювання, здійснювати управління ризиками як у сфері управління, так і у сфері державних фінансів. У цьому контексті інформація, яка надходить до суб'єкта управління, являється своєрідним сигналом, точне трактування якого сприятиме прийняттю правильних управлінських рішень [14, 15]. Інформаційний підхід, що застосовується у процесі прийняття управлінських рішень, обумовлює необхідність здійснення декількох кроків, за результатами яких проводиться інформаційне моделювання.

Метод інформаційного моделювання передбачає ітеративну розробку, тобто розбиття процесу управління на декілька циклів, ітерацій, які, в свою чергу, проходять свої власні етапи, що завершуються прийняттям рішень. Такий метод дозволяє реалізувати технологію ітеративного та евристичного управління. При евристичному управлінні технологія управління має свій власний життєвий цикл, а ітеративний життєвий цикл базується на постійному розширенні та доповненні системи управління при адаптації змін стану об'єкта управління до існуючої мети управління. Необхідно відмітити, що інформаційний підхід усе частіше застосовується у практиці управління

державними фінансами України. Так, прикладом може бути створений інформаційний портал публічних закупівель Prozorro, який, зокрема, покликаний забезпечити ефективне управління видатковою частиною державного бюджету, та електронне адміністрування ПДВ, що одночасно може впливати на управління дохідною частиною держбюджету у вигляді надходжень ПДВ та видатковою – у вигляді бюджетного відшкодування [14, 16].

Синергетичний підхід, на відміну від системного підходу, який є найбільш поширеним у практиці управління, не просто досліджує систему управління, а враховує особливості її розвитку та функціонування, адже він базується на можливості самоорганізації системи. Методологія синергетичного підходу передбачає, що періоди стабільного розвитку (атрактори) системи змінюються кризами, певними переломними моментами (точки біфуркації), після настання яких з'являються альтернативи суспільного розвитку [14].

З метою розробки найбільш реалістичних сценаріїв розвитку системи управління державними фінансами необхідним є врахування ризиків управлінської діяльності та факторів впливу. Ризики системи управління можна визначити як вірогідність настання негативних наслідків в результаті відбуття певних подій та/або прийняття неправильних управлінських рішень.

Вважаємо, що такі ризики можна розділити на дві групи: *економічні та функціональні*.

До *економічних* пропонуємо відносити зокрема ризик незбалансованості відповідних фондів коштів у результаті зменшення обсягів вхідних фінансових потоків та/або збільшення обсягів вихідних фінансових потоків та ін. Функціональними ризиками управління державними фінансами, на нашу думку, наприклад, є:

- *ризик зловживань* – погіршення стану державних фінансів в результаті шахрайства, розтрат, перевищення службових обов'язків та ін.;

- *технологічний ризик* пов'язаний зі збоями у роботі комп'ютерних програм та обладнання;
- *операційний ризик* визначається вірогідністю виникнення невідповідності між витратами на діяльність органів управління та результативністю такої діяльності;
- *стратегічний ризик* – ризик здійснення помилок при реалізації стратегії управління державними фінансами;
- *ризик недовіри, втрати репутації* пов'язаний з делегітимізацією влади.

Обрання пріоритетом управління державними фінансами задоволення суспільних інтересів та надання якісних і повноцінних суспільних благ населенню передбачає необхідність використання соціокультурного підходу, в основі якого лежить єдність культури та соціальності, що створюються і перетворюються діяльністю людини. Використання такого підходу в управління державними фінансами зумовлює необхідність дослідження процесів взаємодії уповноважених органів управління і населення [17, с. 8] та оцінювання за рахунок методів соціального і культурного аналізу ступеня суспільного розвитку.

Підсумовуючи відмітимо, що система управління державними фінансами є інтегрованою одночасно у систему державного управління і у фінансову систему та має як специфічні, так і загальні для таких систем внутрішні й зовнішні зв'язки. У цьому контексті важливу роль відіграє сформована наукова парадигма суспільного розвитку, яка повинна трансформуватися з урахуванням вимог та викликів часу. Все це й обумовлює неперервний пошук релевантних методологічних підходів до управління державними фінансами.

1.3. Формування фінансових ресурсів держави: інструменти формування і методи використання

Розвиток ринкових відносин зумовив загострення уваги вчених – економістів на проблемних питаннях регулювання державних фінансів загалом і побудови зваженої та ефективної бюджетної політики зокрема. В умовах динамічних змін у економічному середовищі бюджет являє собою не лише централізований фонд фінансових ресурсів держави, а й є важливим інструментом впливу як на макроекономічний стан і стабільний економічний розвиток кожної країни загалом, так і на стійке економічне зростання окремих її суб'єктів господарювання. Державні фінанси функціонують на чітко визначених умовах і формуються за рахунок фінансів підприємств та організацій державної і комунальної форм власності. За рахунок цього джерела створюється майже 35 % валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансового розподілу. За умов переходу до ринкових відносин частка державного сектору економіки з року в рік істотно зменшується, проте ще на сьогодні цей сектор відіграє ключову роль у формуванні, розподілі, перерозподілі та використанні фінансових ресурсів держави

Іншим важливим і за умов трансформації вітчизняної економіки чи не найголовнішим джерелом формування державних фінансів є податкові надходження. Своєю чергою податкові надходження прямо залежать від розвитку національної економіки та її галузей, розвитку виробництва, тобто випуску товарів (продукції), виконання робіт і надання послуг.

Фінансові ресурси держави набувають форми бюджетних і позабюджетних фондів, які мають строго цільове призначення. У таблиці показано інструменти формування і методи використання фінансових ресурсів держави (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Інструменти формування і методи використання фінансових ресурсів
держави

Сфера державних фінансів	Інструмент формування	Методи використання
Державні цільові фонди	Податки, відрахування, збори, внески, плати	Фінансування, кредитування, інвестування

Державні цільові фонди	Внески, збори	Фінансування, інвестування
Державний кредит	Податки, позики	Фінансування, кредитування, інвестування

Отже, державний бюджет – основний загальнодержавний фонд централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу, а основними джерелами наповнення державного бюджету є фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності та податкові надходження. Акумуляція грошових фондів у державному бюджеті відбувається завдяки податковим і неподатковим надходженням.

Близько третини доходів бюджетів формується за допомогою неподаткових надходжень, основна відмінність яких від податкових полягає у відсутності у використанні механізмів їх мобілізації більшості принципів і підходів, зокрема, рівнозначності, стабільності, обов'язковості, всеохоплюючого характеру тощо. Разом з тим неподаткові платежі характеризуються певними особливостями, зокрема, мають у більшості випадків цільове призначення, їм притаманний необов'язковий характер, частково зараховуються до доходів бюджетів тих рівнів, державні органи яких проводять їх збирання.

Використання національних фінансових ресурсів передбачає формування видатків на основні функції і завдання, які виконує держава. Витрачання бюджетних коштів віддзеркалюють видатки. Саме склад, структура і динаміка бюджетних видатків відображає державні пріоритети соціально-економічного розвитку. Найважливішими показниками тут виступають механізм виконання бюджетних зобов'язань та управління державним боргом.

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої держави.

Протягом останніх років перевищення межі дефіциту державного бюджету відповідно до Маастрихтського договору в Україні відбувалося постійно, що свідчить про неефективне формування державного бюджету та недосконалу фіскальну політику, внаслідок якої досить велика частина реального сектору економіки перебуває в тіні, тому недоотримуються кошти до державного бюджету, і як наслідок – приводить до зростання державного боргу.

З широкого кола проблем дефіциту Державного бюджету України можна виділити такі: структурна розбалансованість економіки та неефективне проведення структурних перетворень; неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання; збереження значної кількості нерентабельних державних підприємств, що одержують дотації; невідповідна наявним фінансовим можливостям держави структура бюджетних витрат; значний обсяг тіньової економічної діяльності; нецільове і неефективне використання бюджетних коштів; втрати, розбазарювання виробленої продукції, крадіжки, приписки тощо, що не стало об'єктом ефективного державного фінансового контролю; неефективність фінансово-кредитних відносин [18].

Втім збалансування номінальних показників бюджетів держави відбувалося передусім за рахунок зростання рівня інфляції, що може сприяти приросту загального обсягу податкових надходжень лише у короткостроковій перспективі, оскільки сплата додаткових податкових платежів («інфляційного податку»), як правило, призводить не тільки до одночасного суттєвого зниження доходів і добробуту їх платників, а отже, й рівня платоспроможного попиту, але й до вичерпування джерел подальших бюджетних надходжень.

Існує безпосередній зв'язок між бюджетним дефіцитом і державним боргом. З одного боку, державний борг є різницею між нагромадженою сумою всіх позитивних сальдо бюджетів і сумою всіх від'ємних сальдо (дефіцитів), отже, бюджетний дефіцит формує державний борг; з другого боку, зростання боргу потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування, що зумовлює зростання бюджетного дефіциту. Між згаданими вище формами

бюджетного механізму існує тісний взаємозв'язок. З одного боку, видатки бюджету обмежені обсягом зібраних доходів, які своєю чергою залежать від рівня розвитку економіки і доходів населення. З іншого боку, вони впливають на збільшення можливостей у створенні національного продукту і сприяють підвищенню ефективності економіки та прискоренню НТП, що у підсумку теж впливає на обсяги доходів бюджету. Вважається, що відтворення макроекономічної рівноваги передбачає досягнення відповідності обсягів коштів, які вилучаються з кругообігу, до обсягів, які дорівнюють поверненим у нього [19].

Бюджетна політика є складовою економічної політики держави та фінансової політики. Основа бюджетної політики – розроблення напрямів використання бюджету відповідно до засад соціально – економічного розвитку суспільства. Практична реалізація бюджетної політики полягає у сукупності заходів стратегічного та тактичного характеру, які здійснює держава через бюджетну систему.

Таким чином, дотепер у фінансовій науці не існує загальноприйнятого визначення сутності фінансових ресурсів. Такого визначення немає і в законодавстві України. Відповідно до одного з поширених підходів фінансові ресурси в державі акумулюються на мікро-, мезо- і макрорівнях її економічної системи. Суб'єктами фінансових ресурсів є домогосподарства (фізичні особи), підприємства, об'єднання, компанії (юридичні особи), держава в формі бюджетів різних рівнів і позабюджетних фондів, а об'єктами – фінансові відносини, в результаті чого утворюються цільові грошові фонди.

Практичне значення фінансових ресурсів можна виявити через розкриття джерел їх формування і напрямів використання. Державний бюджет є основним загальнодержавним фондом централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу, а основними джерелами наповнення державного бюджету є фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності та

податкові надходження. Основними податковими надходженнями є надходження від податку на додану вартість (ПДВ), податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) та податку на прибуток підприємств (ППП).

Висновки до розділу 1

Фінансові ресурси – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Державні фінанси складаються, по-перше, із власне державних фінансів (або федеральних фінансів, як їх часто називають у країнах із федеративним територіальним устроєм), по-друге, регіональних (обласних) фінансів, по-третє, місцевих (муніципальних) фінансів. Основою цих трьох видів державних фінансів є відповідні бюджети: державний, регіональний, місцевий, які є грошовим фондом формування і використання грошових ресурсів відповідних рівнів управління державними структурами.

Забезпечення фінансової стійкості держави та розвитку суспільних інститутів, досягнення соціальної справедливості й загального добробуту, підвищення якості суспільних благ і послуг – завдання, які є визначальними для будь-яких суспільних трансформацій.

Проведене нами дослідження спонукало нас виділити деякі ознаки, які відрізняють поняття суспільні фінанси, публічні фінанси та державні фінанси. На нашу думку розуміння цих відмінностей дозволить розробити більш ефективний механізм управління, який спрямований на обґрунтування процесів формування доходів і видатків Державного бюджету.

Під управлінням державними фінансами будемо розуміти сукупність заходів цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на економічні відносини в країні, результатом яких є рух фінансових ресурсів, що акумулюються у державному бюджеті, державних позабюджетних фондах і фондах коштів суб'єктів господарювання державної форми власності та використовуються з метою задоволення суспільних інтересів.

Слід зазначити, що найпоширенішим у практиці управління є системний підхід, про що свідчать діючі нормативно-правові акти, у значній частині яких певне явище розглядається як система (наприклад, бюджетна система, податкова система та ін.). Системний підхід передбачає розроблення системи дій та заходів, спрямованих на досягнення динамічного збалансованого розвитку країни з урахуванням її потенціалу. Уважається, що покращення однієї сфери або галузі (як елементу системи) позитивно позначиться на інших.

Проектно – орієнтований підхід останнім часом активно використовується в управлінні державними фінансами. Яскравим прикладом його застосування є державні цільові програми, які представляють собою пріоритетні національні проекти.

Необхідно зазначити, що процес управління державними фінансами в Україні не організований, відсутній єдиний концептуальний підхід до його стадій та етапів. У цьому контексті вважаємо за необхідне нормативно закріпити чотири стадії управління державними фінансами відповідно до видів управління за періодом, на який воно спрямоване.

Фінансові ресурси держави набувають форми бюджетних і позабюджетних фондів, які мають строго цільове призначення. Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої держави.

З широкого кола проблем дефіциту Державного бюджету України можна виділити такі: структурна розбалансованість економіки та неефективне проведення структурних перетворень; неефективний механізм оподаткування

суб'єктів господарювання; збереження значної кількості нерентабельних державних підприємств, що одержують дотації; невідповідна наявним фінансовим можливостям держави структура бюджетних витрат; значний обсяг тіньової економічної діяльності; нецільове і неефективне використання бюджетних коштів; втрати, розбазарювання виробленої продукції, крадіжки, приписки тощо, що не стало об'єктом ефективного державного фінансового контролю; неефективність фінансово-кредитних відносин.

Бюджетна політика є складовою економічної політики держави та фінансової політики. Основа бюджетної політики – розроблення напрямів використання бюджету відповідно до засад соціально – економічного розвитку суспільства. Практична реалізація бюджетної політики полягає у сукупності заходів стратегічного та тактичного характеру, які здійснює держава через бюджетну систему.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

2.1. Дослідження доходів державного бюджету 2020 року: підсумки та тенденції

Доходи бюджету – це частина централізованих фінансових ресурсів, що їх вилучає у фізичних та юридичних осіб і акумулює держава для виконання властивих їй функцій. Вони відображають економічні відносини між державою та юридичними й фізичними особами в процесі формування доходів фінансових ресурсів, які надходять у розпорядження органів державної влади і державного управління. Базою для формування доходів державного бюджету України служать фінансові ресурси країни. Фонди фінансових ресурсів є об'єктивно необхідною умовою процесу розширеного відтворення на всіх його стадіях і у всіх формах.

Загальна динаміка доходів бюджету України у 2020 році представлена на рис. 2.1. Далі розглянемо більш детально складові доходів і тенденції їх змін у порівнянні з 2019 роком.

Рис. 2.1. Динаміка доходів бюджету України станом на 31.12.2020 р.
(зведеного – місцеві бюджети та Державний бюджет), млн. грн.

У 2020 році доходи зведеного бюджету становили 1377 млрд грн та зросли порівняно з 2019 роком на 87 млрд грн, або на 6,7%. Частина надходжень у 2020 році мала одноразовий характер. Зокрема, йдеться про такі доходи:

- 8,8 млрд грн податку на прибуток підприємств та 39,6 млрд грн дивідендів від НАК «Нафтогаз України» внаслідок отримання від ВАТ «Газпром» компенсації 2,9 млрд дол США на виконання рішення Стокгольмського арбітражу;
- 42,5 млрд грн надходжень від рентної плати за видобування вуглеводнів, податку на додану вартість та податку на прибуток підприємств внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрнафта» та держбюджетом, а також додаткових грошових зобов'язань за результатами проведення взаємозаліків згідно з Законом України від 17.11.2020 № 1006-IX [20].

Одночасно у 2019 році одноразовий характер мали такі доходи:

- 3 млрд грн авансу з податку на прибуток від Нафтогазу внаслідок отримання 2,9 млрд доларів США від Газпрому за рішенням Стокгольмського суду;
- 7,1 млрд грн митних платежів від пільгового розмитнення транспортних засобів на іноземній реєстрації;
- 1,6 млрд грн конфіскованих коштів та коштів, отриманих від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення.

При цьому у 2020 році Національний банк України перерахував до бюджету прибуток у сумі 42,7 млрд грн, що на 22,2 млрд грн менше ніж у 2019 році. Сума надходжень дивідендів та частини чистого прибутку за 2020 рік становила 70,9 млрд грн, в тому числі дивіденди від НАК «Нафтогаз України» – 39,6 млрд гривень. За 2019 рік дане джерело доходів складало 46,4 млрд грн, в тому числі від НАК «Нафтогаз України» - 12,3 млрд гривень.

Податкові надходження до зведеного бюджету за 2020 рік зросли на 6,2% р/р до 1136,7 млрд гривень. Поширення пандемії коронавірусу та обмеження, введені для боротьби з нею, визначали ситуацію на світових ринках та розвиток національної економіки, що суттєво вплинуло на розмір і стабільність податкових надходжень до бюджету. При цьому на зростання окремих податкових надходжень, у порівнянні рік до року, мало значний вплив прийняття Закону України від 17.11.2020 № 1006-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» [20] (взаєморозрахунки між НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрнафта» та бюджетом, сплата додаткових зобов'язань внаслідок проведення взаєморозрахунків), відповідно до якого до спеціального фонду державного бюджету надійшло 42,5 млрд грн, з них:

- рентної плати за користування надрами для видобування вуглеводнів у сумі 20,87 млрд грн;
- податку на прибуток підприємств – 12,86 млрд грн;
- податку на додану вартість – 8,77 млрд гривень.

Податок та збір на доходи фізичних осіб зріс у 2020 році на + 19,6 млрд грн, або на +7,1%. Податок на прибуток підприємств зріс на +1,2 млрд грн +1,0%. Зростання ПДВ (сальдо) склало + 21,9 млрд грн або + 5,8%. Акцизний податок виріс на + 16,8 млрд грн або на +12,2%. А рентна плата зросла на + 5,1 млрд грн, або на +9,8%. Такі тенденції свідчать про пожвавлення економіки та більш прозорий механізм оподаткування в країні.

Сума неподаткових надходжень за 2020 рік до зведеного бюджету склала 234,4 млрд гривень. Неподаткові надходження зросли на 21,6 млрд грн, або на 10,1% р/р, зокрема:

- доходи у вигляді частини чистого прибутку та дивідендів за 2020 рік зросли більше ніж у 1,5 рази р/р, або на 24,4 млрд грн, і становили 70,9 млрд гривень. В тому числі НАК «Нафтогаз України» сплатив 39,6 млрд грн та ПАТ КБ «Приватбанк» – 24,5 млрд гривень. Надходження від зазначених платників становлять 90,4% від загальної суми;

- власні надходження бюджетних установ зросли на 26,1% р/р, або на 18,5 млрд грн до 82,2 млрд грн, з них 23,6 млрд грн – кошти Укравтодору, залучені під державні гарантії;
- збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій (під час набуття права власності на легкові автомобілі, з операцій придбання нерухомого майна, з користування та надання послуг стільникового рухомого зв'язку, при поданні ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування) зросли на 3,3% р/р, або на 0,3 млрд гривень. При цьому відбулося зменшення суми коштів, перерахованих Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України» [21], – на 34,2 % р/р, або на 22,2 млрд гривень.

У 2020 році надходження ПДФО до зведеного бюджету, порівняно з 2019 роком, збільшились на 19,6 млрд грн, або на 7,1%. Зростання було сформоване у I кварталі 2020 року (+8,8 млрд грн, або 14,7%). У II кварталі надходження зменшились на 1,98 млрд грн, або на 2,9%. Починаючи з III кварталу 2020 року зростання відновилося – «плюс» 3,9 млрд грн, або на 5,6% більше р/р, у IV кварталі – «плюс» 8,9 млрд грн, або на 11,6% більше.

Основними макропоказниками, які впливають на надходження ПДФО, є показники середньомісячної заробітної плати та чисельності штатних працівників. Через карантинні обмеження, починаючи з березня 2020 року, частина підприємств зупинила або обмежила свою діяльність, відповідно зменшилася зайнятість та розміри заробітних плат, що в свою чергу вплинуло на збільшення кількості податкових соціальних пільг та зменшення надходжень ПДФО. Слід зазначити, що на зростання надходжень ПДФО мали вплив також підвищення з 1 вересня 2020 року мінімальної заробітної плати до 5000 грн з 4723 грн та виплати доплат до заробітної плати медичним працівникам, які здійснювались відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 623. Таким чином, за підсумками 2020 року надходження ПДФО зросли на 7,1% при зростанні середньомісячної

заробітної плати на 10,4% р/р, із них у промисловості – на 8,2% р/р. При цьому, за даними Держстату, середньооблікова чисельність штатних працівників за 2020 рік знизилась, порівняно з 2019 роком, на 1,3%. У 2020 році фактичні надходження ПДФО без врахування ПДФО, що справляється з відсотків за депозитами, а також військового збору, зросли на 7,4% р/р (+18,2 млрд грн). Зростання військового збору становило 6,7% р/р (+1,5 млрд грн), тоді як надходження ПДФО, що справляється з відсотків за депозитами, знизились – на 1,3% (-0,1 млрд грн) порівняно з 2019 роком.

Надходження від податку на прибуток підприємств до зведеного бюджету за 2020 рік зросли на 1,2 млрд грн, або на 1% порівняно з 2019 роком. Ріст відбувся за рахунок разових надходжень до спеціального фонду в сумі 12,9 млрд грн внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрнафта» та бюджетом, а також сплатою додаткових зобов'язань на виконання Закону України від 17.11.2020 № 1006-IX [19]. Надходження становили:

- 6,4 млрд грн – від НАК «Нафтогаз України»,
- 6,5 млрд грн – від ПАТ «Укрнафта».

Без урахування одноразових надходжень частка податку на прибуток підприємств у ВВП 2020 року зменшилась – до 2,5%, що відповідає рівню 2016 – 2017 років.

Впровадження країнами світу різних обмежень у зв'язку з проведенням санітарно-епідеміологічних заходів через виникнення та поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) спричинило зниження промислового виробництва та зменшення фінансового результату підприємств. За 2020 рік до зведеного бюджету надійшло податку на прибуток підприємств в сумі 118,5 млрд грн, з них: 8,8 млрд грн – одноразові надходження від НАК «Нафтогаз Україна» внаслідок отримання компенсації на виконання рішення Стокгольмського арбітражу; 12,9 млрд грн – одноразові надходження внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрнафта» та держбюджетом, а також додаткових грошових зобов'язань

внаслідок проведення взаємозаліків відповідно до Закону України від 17.11.2020 № 1006-IX. Надходження податку на прибуток підприємств за 2020 рік, без урахування одноразових надходжень, зменшилися порівняно з 2019 роком на 17,5 млрд гривень.

Станом на 1 січня 2021 року сума переплати з податку на прибуток підприємств становила 25,0 млрд гривень. За 2020 рік переплата зросла на 4,9 млрд грн, причиною росту є проведення взаєморозрахунків відповідно до закону № 1006-IX [20]. За результатами декларування за I-III квартал 2020 року, за період з 01.04.2020 до 01.12.2020, переплата зменшилася на 2,1 млрд грн – з 17,0 млрд грн на початок року до 14,9 млрд гривень.

Обсяг надходжень від податку на додану вартість з урахуванням бюджетного відшкодування за 2020 рік збільшився, порівняно з 2019 роком, на 5,8% і становив 400,6 млрд гривень. Збільшення надходжень передусім обумовлено:

- боротьбою зі схемами ухиленнь від оподаткування;
- збільшенням фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі, у порівнянних цінах за 2020 рік – на 7,2% р/р;
- надходженням 8,8 млрд грн від погашення ПАТ «Укрнафта» податкового боргу та від сплати грошових зобов'язань з податку на додану вартість за результатами проведення операцій з продажу природного газу НАК «Нафтогаз України» відповідно до пунктів 13 та 15 статті 11 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (зі змінами) [20].

Приріст надходжень від ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) у 2020 році до 2019 року склав 11,9%, надходження податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів порівняно з минулим роком зменшились на 5,4%, бюджетне відшкодування податку на додану вартість зменшилось на 5,8%.

У II півріччі 2020 року відбулось поступове відновлення економічної активності після послаблення карантинних обмежень, що діяли протягом

березня – червня через пандемію коронавірусу. Стрімко зросла оптова торгівля на тлі поліпшення показників експорту. Якщо у січні – червні при збільшенні обсягів роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі у порівнянних цінах на 3,7%, приріст надходжень податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів становив 4,2%, то в цілому за 2020 рік приріст надходжень податку склав 11,9% при збільшенні на 7,2% обсягів роздрібного товарообороту за 2020 рік.

Доходи державного бюджету від ПДВ з ввезених на територію України товарів зменшились за 2020 рік порівняно з 2019 роком на 5,4%, при зменшенні обсягів імпорту товарів у гривневому еквіваленті на 10,5 % р/р. Обсяг сум ПДВ, заявлених до відшкодування з бюджету за 2020 рік, зменшився порівняно з 2019 роком на 10,8% при зменшенні обсягів експорту товарів та послуг у гривневому еквіваленті на 0,4% р/р.

Доходи державного бюджету від ПДВ з ввезених на територію України товарів у 2020 році при зниженні обсягів імпорту товарів (імпорт у доларах США зменшився на 14,2%, а офіційний середній курс гривні до долара США зріс на 4,3%) зменшились на 5,4% р/р. Питома вага надходжень податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів у обсягах імпорту товарів за 2020 рік склала 19,6%, що на 1,0 в.п. більше порівняно з часткою за 2019 рік.

Одним із факторів, які вплинули на збільшення такої частки, стало скасування у травні 2020 року норми Податкового кодексу України, яка передбачала звільнення від оподаткування операцій з ввезення на митну територію України сонячних панелей та вітрогенераторів, та яка діяла упродовж всього 2019 року.

Обсяги імпорту у 2020 році порівняно з 2019 роком знизилися практично по всіх складових імпорту, відповідно зменшилися надходження до бюджету ПДВ з ввезених на територію України товарів. Відбувся ріст імпорту по товарній групі 30 «Фармацевтична продукція» – на 380,0 млн доларів США, або на 17,7 % більше минулого року, відповідно зросли надходження ПДВ –

на 455,0 млн гривень. Зниження світових цін на вуглеводні призвело до зменшення на 34,6% обсягу імпорту палива мінерального, нафти і продуктів її перегонки, які мають найбільшу частку в загальному обсязі імпорту товарів. Зазначене вплинуло на зменшення надходжень ПДВ при ввезенні на митну територію України зазначених товарів у 2020 році, порівняно з 2019 роком, на 25,5%. Також спостерігалось зменшення імпорту за групою товарів «Електричні машини та обладнання» – на 18,1%. Проте, у зв'язку із скасуванням у травні 2020 року звільнення від оподаткування операцій з імпорту сонячних панелей та вітрогенераторів, надходження ПДВ за цієї групою товарів збільшилися – на 14,7%.

За 2020 рік надходження акцизного податку до зведеного бюджету становили 153,9 млрд грн, що на 16,8 млрд грн, або на 12,2%, більше, ніж за попередній рік:

- надходження до державного бюджету зросли на 12,1% р/р, до 138,3 млрд грн;
- надходження до місцевих бюджетів збільшились на 13,4% р/р, до 15,6 млрд гривень. З 1 січня 2020 року на 20% зросли специфічні ставки та мінімальне акцизне податкове зобов'язання з тютюнових виробів.

Зокрема, специфічна ставка зросла з 756,0 до 907,2 грн за 1000 штук.

Решта ставок не змінювалася і становила, зокрема:

- лікєро-горілчані вироби – 126,96 грн за 1 л 100% спирту;
- пиво – 2,78 грн за 1 л; – бензини – 213,5 євро за 1000 л;
- дизельне паливо – 139,5 євро за 1000 л;
- скраплений газ – 52,0 євро за 1000 л;
- електрична енергія – 3,2% від вартості реалізації.

У 2020 році зростання на 12,2% р/р надходжень акцизного податку до зведеного бюджету передусім пояснюється збільшенням специфічних ставок та мінімального акцизного податкового зобов'язання з тютюнових виробів. Виконання затвердженого показника надходжень з акцизного податку до

зведеного бюджету 2020 року становило 106,6%, перевиконання – «плюс» 9,6 млрд грн – склалося за рахунок тютюнових виробів.

У 2020 році збільшилась питома вага надходжень акцизного податку з тютюнових виробів – до 37,3% від сукупних надходжень акцизного податку до зведеного бюджету. У 2019 році такий показник становив 33,8%. Зазначене обумовлено зростанням специфічних ставок та мінімального акцизного податкового зобов'язання. При цьому у 2020 році продовжилося зменшення питомої ваги надходжень акцизного податку з електричної енергії – до 1,9% (у 2019 році – 3,7%), що пов'язано із запровадженням з 1 липня 2019 року нової моделі ринку електричної енергії відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії». Зазначене вплинуло на визначення кола платників акцизного податку з електричної енергії та об'єктів оподаткування. Зокрема, з 1 липня 2019 року платниками податку є виробники електричної енергії, тоді як відповідно до статті 213 Податкового кодексу України не підлягають оподаткуванню акцизним податком операції з реалізації електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії. Також у 2020 році відбулося зменшення питомої ваги надходжень акцизного податку з інших товарів – до 7,7% (у 2019 році – 9,4%), що пов'язано із значними надходженнями у 2019 році акцизного податку від пільгового розмитнення транспортних засобів на іноземній реєстрації. В той же час у 2020 році питома вага надходжень акцизного податку з пального, порівняно з попереднім роком, майже не змінилася: у 2019 році – 42,1%, у 2020 році – 42,5%.

За 2020 рік надходження від рентної плати за користування надрами для видобування природного газу до зведеного бюджету становили 24,9 млрд грн, що на 5,9 млрд грн, або на 19,2%, менше ніж за 2019 рік. Згідно з Законом України від 17.11.2020 № 1006-ІХ ПАТ «Укрнафта» у грудні 2020 року було сплачено шляхом взаємозаліку податковий борг з рентної плати за користування надрами для видобування природного газу у сумі 7,3 млрд гривень. Відповідні кошти надійшли до спеціального фонду державного

бюджету. Поточні надходження до зведеного бюджету від рентної плати за користування надрами для видобування природного газу (без врахування сплати податкового боргу ПАТ «Укрнафта») у 2020 році становили 17,6 млрд грн, що на 13,2 млрд грн, або на 42,9%, менше ніж за 2019 рік. Вищезазначене в основному було обумовлено зниженням:

- на 33,6% середньої митної вартості імпортованого природного газу: з 217,7 (2019 р.) до 144,5 (2020 р.) дол США за 1000 м куб;
- на 28,5% ціни реалізації газу: з 5230 (2019 р.) до 3742 (2020 р.) грн за 1000 м куб, що видобувається та реалізовується суб'єкту ринку природного газу, на якого покладено спеціальні обов'язки щодо формування ресурсу природного газу для побутових споживачів та виробників теплової енергії.

Одночасно зменшувався і видобуток природного газу в Україні. Так, за 2020 рік його обсяги зменшилися, порівняно з 2019 роком, на 2,0% (0,4 млрд м куб) до 20,3 млрд куб. Зокрема, видобуток газу найбільшою газовидобувною компанією України – «Укргазвидобування» – за 2020 рік зменшився на 4,3% (0,6 млрд м куб) і становив 14,2 млрд м куб.

Відповідно до статті 252.8 Податкового кодексу України для газу природного, що видобувається та реалізовується суб'єкту ринку природного газу, на якого Кабінетом Міністрів України на підставі Закону України «Про ринок природного газу» від 19.08.2022 р. № 329 – VIII (чинна редакція) [23] покладено спеціальні обов'язки щодо формування ресурсу природного газу для побутових споживачів та виробників теплової енергії, визначається ціна реалізації. Ціна реалізації за 1000 куб. метрів у 2020 році визначена відповідно до постанов КМУ від 19.10.2018 № 867 (зі змінами) та від 03.04.2019 № 293 (зі змінами) і становила 3 742 гривень.

Відповідно до статті 252.8 Податкового кодексу України [22] для іншого газу природного фактичною ціною реалізації вважається середня митна вартість імпортованого природного газу, що склалася у процесі його митного оформлення під час ввезення на територію України за податковий (звітний)

період. Фактична середня митна вартість імпортованого природного газу для інших цілей за 2020 рік склала 144,5 дол США за 1000 м куб, у 2019 році середня митна вартість становила 217,7 дол США за 1000 м куб.

Результати виконання державного бюджету України в 2020 р. представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка виконання державного бюджету України в 2020 р. (млн. грн.)

2020 рік	Доходи	Видатки	Кредитування	Сальдо (дефіцит бюджету)
Планові показники	1095580,4	1182010,4	7845,8	- 94275,7
січень	50968,5	66282,0	-99,6	-15213,9
лютий	122773,4	144739,2	-395,4	-21570,4
березень	211033,9	244497,4	-730,8	-32732,7
квітень	314847,3	340116,4	-961,3	-24307,9
травень	388260,1	438375,7	-1334,4	-48781,3
червень	519390,1	536913,5	1315,7	-18839,1
липень	588456,0	636467,1	3184,3	-51195,4
серпень	688695,0	727004,6	2877,0	-41186,6
вересень	765108,6	843253,2	3580,8	-81725,3
жовтень	842437,8	950842,3	3757,6	-112162,1
листопад	944775,1	1060719,3	4029,7	-119973,9
грудень	1076016,7	1288016,7	5096,1	-217096,1
% ВВП	25,66 %	30,71 %	0,12 %	-5,18 %

Таким чином, у 2020 році країна мала дефіцит коштів державного бюджету в обсязі 94 275,7 млн.грн. Із запланованого обсягу доходів в державний бюджет недоотримано 19 563,7 млн.грн., а видатки з бюджету перевищили запланований обсяг на 106 006,3 млн.грн., що і спричинило створення ситуації дефіциту бюджетних коштів.

2.2. Дослідження доходів державного бюджету 2021 року: підсумки та тенденції

У 2021 році доходи зведеного бюджету становили 1 662,3 млрд грн та зросли порівняно з 2020 роком на 285,7 млрд грн, або на 20,8%. Зазначене

зростання відбулось за рахунок росту податкових платежів на 317,1 млрд грн, при цьому сума неподаткових надходжень зменшилася на 31,8 млрд гривень.

Суттєве збільшення податкових надходжень у 2021 році проти 2020 року відбувалося за наступними джерелами:

- податок з доходів фізичних осіб внаслідок зростання середньомісячної заробітної плати;
- податок на прибуток від підприємств металургійного комплексу за рахунок значного росту світових цін на залізну руду;
- податок на додану вартість, що обумовлено позитивною динамікою у роздрібній торгівлі, пожвавленням зовнішньоекономічної діяльності;
- рентна плата за користування надрами через стрімке зростання ціни на імпортований природний газ у II півріччі 2022 року.

Неподаткові надходження суттєво зменшилися проти 2020 року за наступними джерелами:

- дивіденди та частина чистого прибутку внаслідок відсутності сплати дивідендів НАК «Нафтогаз України» за підсумками діяльності у 2020 фінансовому році та зменшення надходжень дивідендів від АТ КБ «Приватбанк»;
- перерахування коштів Національним банком (прибуток НБУ).

Також у 2021 році збільшилися доходи внаслідок прийняття Законів України:

- від 15.04.2021 № 1402 надійшло 2,3 млрд грн митних податків від розмитнення вживаних автомобілів на іноземній реєстрації, яким понад 5 років, що були ввезені на територію України до 31.12.2020 та перебували у митному режимі тимчасового ввезення або транзиту [24, 25]; Законами України від 15 червня 2021 № 1403-IX та № 1402-IX вносяться ряд змін до Митного та Податкового кодексів України, які передбачають нову модель оподаткування легкових автомобілів (код УКТ ЗЕД 8703) та автомобілів для перевезення вантажів (код УКТ ЗЕД

8704), загальною вагою до 3,5 тон; звільнення осіб від відповідальності у разі недотримання строків та умов митних режимів;

- від 02.12.2021 № 1931 надійшло 22,0 млрд грн рентної плати за видобування природного газу на фінансування субвенції з держбюджету місцевим бюджетам на погашення заборгованості з різниці в тарифах (проведення взаєморозрахунків).

Динаміка доходів зведеного бюджету України у 2021 році представлена на рис. 2.2.

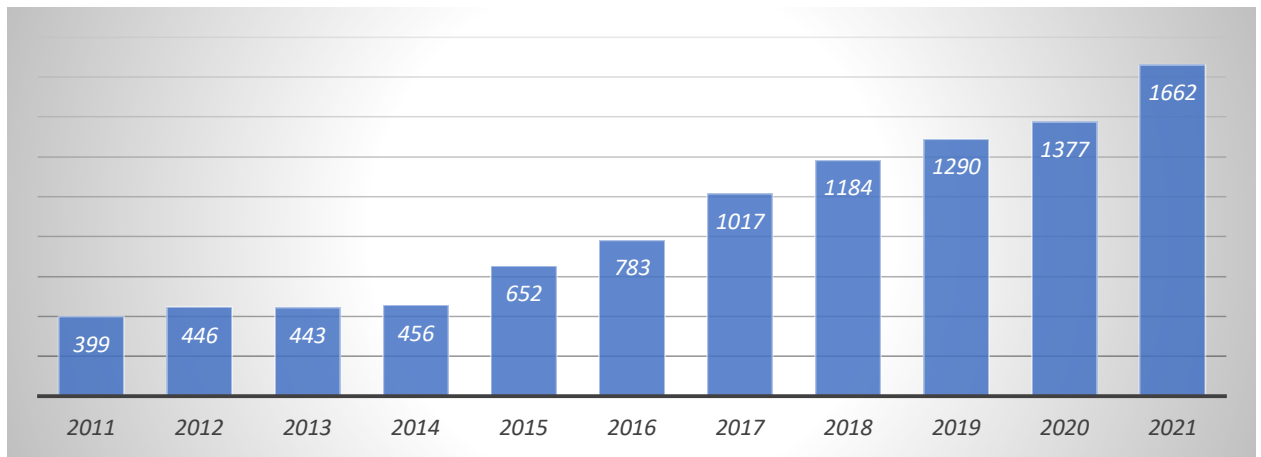

Рис. 2.2. Динаміка доходів зведеного бюджету України станом на 31.12.2021 р.

Податкові надходження до зведеного бюджету за 2021 рік в номінальному виразі зросли до 1 453,8 млрд грн (на 317,1 млрд грн, або на 27,9% р/р), при цьому частка податкових надходжень у ВВП залишається стабільною і становила у 2021 році 26,6% ВВП. Збільшення надходжень в першу чергу обумовлено зростанням середньомісячної заробітної плати, позитивною динамікою у роздрібній торгівлі, пожвавленням зовнішньоекономічної діяльності, ростом світових цін на залізну руду, середньої митної вартості імпортованого природного газу та середньої ціни реалізації газу, а також збільшенням ставок акцизного податку на сигарети та ТВЕНи.

Так, у 2021 році приріст податку та зборів на доходи фізичних осіб склав + 54,7 млрд грн або +18,5%; податку на прибуток підприємств склав +45,4

млрд грн або +38,3%; ПДВ (сальдо) + 135,9 млрд грн або + 33,9%; акцизного податку + 26,5 млрд грн або +17,2%; рентної плати + 32,2 млрд грн або +56,4%.

Сума неподаткових надходжень за 2021 рік до зведеного бюджету склала 202,6 млрд гривень. Неподаткові надходження зменшилися на 31,8 млрд грн, або на 13,6% р/р:

- доходи від частини чистого прибутку та дивідендів за 2021 рік зменшилися на 59,5% р/р, або на 42,1 млрд грн. У 2021 році надходження від АТ КБ «Приватбанк» становили 19,4 млрд грн, а від НАК «Нафтогаз України» були відсутні, при цьому у 2020 році надходження від АТ КБ «Приватбанк» склали 24,5 млрд грн, НАК «Нафтогаз України» – 39,6 млрд грн (внаслідок отримання у грудні 2019 року 2,9 млрд дол США від ВАТ «Газпром» за результатами Стокгольмського арбітражу);
- кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України» зменшилися на 18,3 млрд грн, або на 42,8% р/р. При цьому відбулося збільшення по таким надходженням: збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій (під час набуття права власності на легкові автомобілі, з операцій придбання нерухомого майна, з користування та надання послуг стільникового рухомого зв'язку, при поданні ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування) збільшилися на 30,2% р/р, або на 2,9 млрд грн, в основному внаслідок суттєвого приросту імпорту транспортних засобів – на 50,6% р/р;
- власні надходження бюджетних установ зросли на 30,5% р/р, або на 25,1 млрд грн, зокрема за рахунок коштів, залучених Укравтодором під державні гарантії (у 2021 році Укравтодором було залучено 30,0 млрд грн проти 23,6 млрд грн у 2020 році).

У 2021 році надходження ПДФО та військового збору до зведеного бюджету зросли на 54,7 млрд грн, або на 18,5% порівняно з 2020 роком, що відповідало зростанню середньомісячної заробітної плати на 20,9% при

падінні середньооблікової кількості штатних працівників на 3,4%. При цьому частка ПДФО та військового збору у ВВП суттєво зменшилася на 0,6 в.п. проти 2020 року до 6,4% ВВП.

Основними макропоказниками, які впливають на надходження ПДФО, є розмір середньомісячної заробітної плати та чисельність штатних працівників. За підсумками 2021 року надходження податку та збору на доходи фізичних осіб зросли на 18,5% р/р, що обумовлено падінням середньооблікової кількості штатних працівників (яка у січні – грудні 2021 року, за даними Держстату, становила 7096,2 тис осіб і зменшилася порівняно з відповідним періодом попереднього року на 3,4%, або на 248,9 тис осіб), тоді як середньомісячна заробітна плата зросла на 20,9% порівняно з попереднім роком і становила 14 014 гривень. Незважаючи на суттєвий ріст середньомісячної заробітної плати та відповідно податку і збору на доходи фізичних осіб, частка цього податку у ВВП зменшилася з 7,0% ВВП у 2020 році до 6,4% ВВП у 2021 році, оскільки індекс – дефлятор ВВП зростав вищими темпами, ніж заробітна плата, і становив 125,1%. У 2021 році зросли фактичні надходження ПДФО, що справляється із заробітної плати, на 19,4%, або на 52,9 млрд гривень та надходження від військового збору на 19,6%, або на 4,7 млрд гривень. Водночас суттєво скоротились надходження податку на доходи фізичних осіб з відсотків за депозитами – на 1,7 млрд грн, або на 31,2%, у зв'язку із зниженням індексу ставок за депозитами фізичних осіб (за даними Національного банку України). Законом України від 15.06.2021 № 1539, з 1 вересня 2021 року запроваджено одноразове (спеціальне) добровільне декларування активів фізичних осіб. Надходження до загального фонду державного бюджету від збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування склали 18,8 млн гривень.

Основна ставка оподаткування податком на прибуток підприємств у 2021 році не змінювалась і становила 18%.

Надходження від податку на прибуток підприємств до зведеного бюджету у 2021 році збільшилися на 45,4 млрд грн, або на 38,3% порівняно з

2020 роком. Ріст надходжень зумовлений значним ростом ціни на залізну руду, середня ціна якої за 2021 рік становила близько 162 дол США за тону проти 109 дол США у попередньому році. В результаті, протягом 2021 року підприємствами металургійного комплексу нараховано та сплачено до бюджету 49,0 млрд грн, що на 41,0 млрд грн більше ніж у 2020 році.

За 2021 рік фактична сума надходжень від податку на прибуток збільшилася на 38,3% р/р або на 45,4 млрд грн порівняно з 2020 роком і становила 163,8 млрд гривень. Одним з основних факторів більших обсягів сплати податку у 2021 році проти 2020 року був значний ріст світової ціни на залізну руду (з 109 дол США до 162 дол США за тону р/р), що знайшло відображення у результатах декларування та сплати податку підприємствами металургійного комплексу. Приріст нарахованого податку за 2021 рік такими підприємствами склав 41,0 млрд грн порівняно з 2020 роком. При цьому у 2020 році до зведеного бюджету надійшли одноразові надходження податку на прибуток підприємств: 8,8 млрд грн – від НАК «Нафтогаз Україна» внаслідок отримання компенсації на виконання рішення Стокгольмського арбітражу; 12,9 млрд грн – внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз Україна», ПАТ «Укрнафта» та держбюджетом, а також додаткових грошових зобов'язань внаслідок проведення взаємозаліків відповідно до Закону України від 17.11.2020 р. № 1006-IX [20].

Враховуючи, що за результатами 2021 року такі надходження були відсутні, у скоригованих умовах приріст надходжень податку становив близько 70%, що є наслідком значного росту індексу цін виробників протягом 2021 року, який склав 162,2% грудень до грудня попереднього року і був найбільшим з 2000 року. Станом на 1 січня 2022 року сума переплати з податку на прибуток підприємств становила 21,0 млрд гривень. За 2021 рік переплата зменшилася на 4,0 млрд грн, а порівняно з 1 квітня 2016 року (дата після якої платники перейшли від щомісячних авансових платежів до щоквартального та річного декларування податку) зменшилася на 8,3 млрд гривень.

Основна ставка податку на додану вартість у 2021 році не змінювалась і становила 20%. З 1 березня 2021 року Законом України від 17.12.20 р. № 1115-IX встановлено ставку 14 відсотків по операціях з постачання на території України та з ввезення на митну територію України сільськогосподарської продукції [26]. Обсяг надходжень від податку на додану вартість за 2021 рік збільшився порівняно з 2020 роком на 33,9% і становив 536,5 млрд гривень.

Збільшення надходжень у 2021 році передусім обумовлено *поступовим відновленням економіки*, продовженням позитивної динаміки у роздрібній торгівлі, поживавленням зовнішньоекономічної діяльності, а саме:

- суттєвим зростанням імпорту товарів у гривневому еквіваленті у 2021 році на 36,0% порівняно з 2020 роком;
- надходженням податку від розмитнення природного газу, який в попередніх періодах був поміщений у митний режим митного складу (5,4 млрд грн), а також від часткового завершення митного оформлення природного газу, що ввезений ПАТ «НАК Нафтогаз України» протягом 2014 – 2015 років відповідно до зовнішньоекономічного договору з ВАТ «Газпром» (3,0 млрд грн);
- збільшенням обсягів роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі на 10,9% р/р у порівнянних цінах;
- ростом тарифів та цін на споживчому ринку (індекс споживчих цін за 2021 рік склав 109,4%).

Приріст збору податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) у 2021 році до 2020 року склав 17,0%, податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів – 38,9%, бюджетне відшкодування податку на додану вартість збільшилось на 11,6%. Поживавлення економічної активності, ріст цін виробників промислової продукції та цін на споживчому ринку, сприятлива зовнішня кон'юнктура у 2021 року позитивно вплинули на надходження до бюджету.

Найбільше у 2021 році порівняно з 2020 роком зросли ціни на соняшникову олію +57,7%, яйця +47,0%, цукор +61,5%. Крім цього,

збільшилися тарифи на електроенергію на 34,1%, каналізацію – на 19,9%, водопостачання – на 13,2%; відбулось подорожчання природного газу на 65,8%, палива та мастил на 24,2%.

Відбулось також зростання цін у промисловості та аграрному секторі:

- індекс цін виробників промислової продукції з видобутку сирової нафти та природного газу склав – 199,4%, добування металевих руд – 272,6%, виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення – 181,3%;
- індекс цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами склав 136,0%.

Обсяг сум податку на додану вартість, заявлених до відшкодування з бюджету, за 2021 рік збільшився на 21,4% при збільшенні обсягів експорту товарів та послуг у гривневому еквіваленті на 35,9 % р/р.

Доходи державного бюджету від податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів у 2021 році збільшилися на 38,9%, обсяги імпорту товарів у доларах США збільшилися на 34,3%, а офіційний середній курс гривні до долара США зріс на 1,2% порівняно з 2020 роком. Починаючи з 01 березня 2021 року згідно із Законом № 1115-IX від 17.12.20 р. [26] встановлено ставку податку 14 відсотків по операціях з ввезення на митну територію України сільськогосподарської продукції, а саме:

- живі тварини, молоко та молочні продукти;
- яйця птиці;
- натуральний мед;
- їстівні продукти тваринного походження, зернові культури, насіння і плоди олійних рослин;
- інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж.

Законом від 01.07.2021 р. № 1600-IX з даного переліку деякі товари було виключено [27]. З 01.08.2021 р. за ставкою 14% оподатковуються операції з ввезення на митну територію України сільськогосподарської продукції: пшениці та жита, ячменю, кукурудзи, соєвих бобів, свиріпи або ріпаку,

соняшнику, що класифікується за кодами згідно з УКТ ЗЕД: 1001, 1003, 1005, 1201, 1205, 1206 00.

Часткова сплата НАК «Нафтогаз України» 3 млрд грн за імпортований у 2014 – 2015 рр. природний газ збільшила питому вагу надходжень податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів у обсягах імпорту товарів за 2021 рік до 20,0%, оскільки за методологією платіжного балансу цей імпорт відобразився у звітності 2014 – 2015 рр. Без урахування цих надходжень частка імпортного ПДВ у імпорті товарів складає 19,8%.

У 2021 році зросли фактичні надходження податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів на 106,6 млрд грн або на 38,9% і склали 380,7 млрд грн. Обсяги імпорту товарів за 2021 рік порівняно з попереднім роком зросли практично по всіх складових імпорту. Найбільший ріст імпорту відбувся по таких товарних групах:

- «Палива мінеральні; нафта та продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні» на 6977 млн дол США або на 87,6%;
- «Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання» на 1542 млн дол США або на 28,0%;
- «Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини» на 1666 млн дол США або на 28,4%;
- «Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них» на 1043 млн дол США або на 40,9% та «Чорні метали та вироби з них» на 510 млн дол США або на 49,0%.

У березні – грудні 2021 року по сільськогосподарській продукції, яка почала оподатковуватися за ставкою 14% надійшло до державного бюджету податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів на 16,9% більше порівняно з відповідним періодом 2020 року при збільшенні обсягів імпорту зазначених товарів (у доларовому еквіваленті) на 23,2%.

За 2021 рік надходження акцизного податку до зведеного бюджету становили 180,3 млрд грн, що на 26,5 млрд грн, або на 17,2% більше, ніж за попередній рік:

- надходження до державного бюджету зросли на 17,5% р/р, до 162,5 млрд грн;
- надходження до місцевих бюджетів збільшились на 14,8% р/р, до 17,8 млрд гривень.

З 1 січня 2021 року на 20% зросли специфічні ставки та мінімальне акцизне податкове зобов'язання з тютюнових виробів. Зокрема, мінімальне акцизне податкове зобов'язання зросло з 1213,61 до 1456,33 грн за 1000 шт.

Крім того, з 1 січня 2021 року у 4,3 рази зросла ставка на тютюновмісні вироби для електричного нагрівання (ТВЕН) за рахунок чого ставки на ТВЕН приведені до розміру мінімального акцизного податкового зобов'язання для сигарет з фільтром та без фільтру. Решта ставок не змінювалася і становила, зокрема:

- лікєро-горілчані вироби – 126,96 грн за 1 л 100% спирту;
- пиво – 2,78 грн за 1 л;
- бензини – 213,5 євро за 1000 л;
- дизельне паливо – 139,5 євро за 1000 л;
- скраплений газ – 52,0 євро за 1000 л;
- електрична енергія – 3,2% від вартості реалізації.

У 2021 році зростання на 17,2% р/р надходжень акцизного податку до зведеного бюджету передусім забезпечено збільшенням надходжень з транспортних засобів через приріст їх імпорту та тютюнових виробів за рахунок зростання ставки акцизного податку на тютюновмісні вироби для електричного нагрівання (ТВЕН) у 4,3 рази, а також зростання обсягів імпорту ТВЕН у 1,4 рази р/р. У 2021 році виконання затвердженого показника надходжень з акцизного податку до зведеного бюджету становило 117,3%, перевиконання на 26,5 млрд грн склалося за рахунок пального та транспортних засобів.

У 2021 році надійшло 1,9 млрд грн акцизного податку від пільгового розмитнення вживаних автомобілів на іноземній реєстрації, яким понад 5 років та були ввезені на територію України до 31.12.2020 р., відповідно до Закону України від 15.04.2021 р. № 1402 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо справляння податків і зборів, інших обов'язкових платежів, об'єктом оподаткування яких є транспортні засоби» [25]. Зазначений акцизний податок, а також податок на додану вартість, отримані при пільговому розмитненні транспортних засобів на іноземній реєстрації, зараховувались до спеціального фонду державного бюджету, з наступним їх спрямуванням на заходи, спрямовані на запобігання виникненню та поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, а також на проведення вакцинації від зазначеної хвороби.

У 2021 році збільшилась питома вага надходжень акцизного податку з інших товарів – до 9,7% (у 2020 році – 7,7%) за рахунок зростання акцизного податку з транспортних засобів у зв'язку із зростанням курсу гривні до євро та обсягу імпорту транспортних засобів у 1,4 рази. Також збільшенню надходжень акцизного податку з транспортних засобів сприяло прийняття Закону України від 15.04.2021 р. № 1402 [25], яким запроваджено тимчасові пільгові ставки акцизного податку для розмитнення вживаних автомобілів на іноземній реєстрації, яким понад 5 років, що були ввезені на територію України до 31.12.2020 р. та перебували у митному режимі тимчасового ввезення або транзиту.

Питома вага надходжень акцизного податку з електричної енергії у 2021 році також зросла (у 2020 році – 1,9%; у 2021р. – 2,2%). При цьому, незважаючи на зростання надходжень до попереднього року акцизного податку з тютюнових виробів на 16,0%, акцизного податку з пального на 14,6%, акцизного податку з алкогольних напоїв на 7,0%, їх частка у структурі зменшилася, оскільки їх зростання було меншим, ніж в цілому зростання

акцизного податку до зведеного бюджету на 17,3% (без урахування акцизного податку з роздрібною торгівлю). Отже, частка надходжень акцизного податку:

- з тютюнових виробів у 2021 році зменшилась до 36,9% (у 2020 році – 37,3%);
- з алкогольних напоїв – до 9,6% (у 2020 році – 10,6%);
- акцизного податку з пального – до 41,6% (у 2020 році – 42,5%).

У 2021 році надходження до зведеного бюджету акцизного податку з пального склали 71,5 млрд грн та зросли на 9,1 млрд грн, або на 14,6% проти попереднього року. При цьому, обсяги реалізації пального у 2021 році зросли на 7,2% р/р, а курс гривні по відношенню до євро збільшився з 30,8 грн/євро у 2020 році до 32,3 грн/євро у 2021 році. Також на збільшення надходжень вплинуло зростання до 19,3% (у 2020 році – 17,7%) частки бензину у структурі реалізації палива, оскільки бензин має найбільшу ставку акцизного податку.

З 2018 по 2021 роки ставки акцизного податку на пальне не змінювались і залишались на рівні 2017 року. У 2016 році ставки акцизного податку на пальне переведено в інші одиниці виміру (з євро за 1000 кг у євро за 1000 л) без збільшення податкового навантаження, а саме розмір ставки скориговано на коефіцієнт переведення кілограмів у літри. У 2014 році запроваджено замість чотирьох дві ставки акцизного податку на дизельне паливо, а у 2017 році замість двох єдину ставку.

За 2021 рік обсяги реалізації пального (бензину, дизпалива, скрапленого газу) зросли на 7,5% проти попереднього року. Основну частину загального обсягу реалізації пального займає дизпаливо. При цьому у 2021 році відбулося зменшення частки дизпалива до 64,7% (у 2020 році – 65,4%). Також зменшилась і частка скрапленого газу, яка у 2021 році становила 16,0% (у 2020 році – 16,9%). Водночас, частка бензину (має найбільшу ставку акцизного податку) зросла до 19,3% (у 2020 році – 17,7%).

У 2021 році, як і у попередніх роках, ринок пального наповнюється в основному за рахунок імпортованого пального. Зокрема, у 2021 році частка

імпортованого пального становила 79,4% від загального обсягу реалізації пального і зросла порівняно з попереднім роком на 0,4 відсоткових пункти.

У 2021 році надходження акцизного податку з тютюнових виробів зросли на 16,0% до попереднього року та склали 63,5 млрд гривень. З 1 січня 2021 року відбулося зростання специфічних ставок та мінімального акцизного податкового зобов'язання з тютюнових виробів (сигарет) на 20,0%, специфічної ставки на ТВЕН – у 4,3 рази. Обсяги виробництва тютюнових виробів у 2021 році зменшились проти попереднього року на 9,4%, або на 6,1 млрд штук. Залишки на складах оптовиків зросли порівняно з початком року на 7,5%, або на 1,4 млрд шт, і становили на 1 січня 2022 року 20,6 млрд шт, або 4,2 місяця середньомісячного виробництва.

У 2021 році надходження акцизного податку з ввезених тютюнових виробів зросли у 5,3 рази до попереднього року та склали 12,2 млрд гривень. До збільшення надходжень у 5,3 рази призвело зростання з 1 січня 2021 року ставки акцизного податку на ТВЕН у 4,3 рази, яка зрівнялася з класичними сигаретами, при цьому, незважаючи на суттєве зростання ставки, обсяги імпорту ТВЕН у 2021 році продовжували зростати. Протягом останніх трьох років спостерігається значне зростання обсягів імпорту тютюновмісних виробів для електричного нагрівання (ТВЕН), в т. ч. у 2019 році – в 3,4 рази, у 2020 році – у 1,5 рази, у 2021 році – ще у 1,4 рази. Суттєве збільшення імпорту ТВЕН витісняло споживання сигарет, які у минулих роках оподатковувалися за вищою ставкою акцизного податку.

У 2018 – 2021 роках ставка акцизного податку на лікери – горілчані вироби не змінювалась і залишилась на рівні 2017 року. У 2021 році надходження акцизного податку з лікери-горілчаної продукції зросли на 14,5% до попереднього року та склали 9,0 млрд гривень. Обсяги реалізації лікери-горілчаних виробів у 2021 році зросли на 6,3% проти попереднього року. При цьому у структурі виробництва горілка займає понад 80%, як і у попередні роки. На рівень споживання лікери – горілчаних напоїв також впливає рівень цін на таку продукції, що регулюється постановою Кабінету Міністрів України

від 30.10.2008 № 957 «Про встановлення розміру мінімальних оптово-відпускних і роздрібних цін на окремі види алкогольних напоїв» [28], але протягом 2020 та 2021 років зміни до неї щодо лікєро-горілочаних напоїв не вносилися.

У 2021 році надходження до зведеного бюджету акцизного податку з транспортних засобів склали 16,4 млрд грн та зросли на 5,3 млрд грн, або у 1,5 рази р/р. При цьому обсяги реалізації транспортних засобів у 2021 році зросли на 35,4% р/р, а курс гривні по відношенню до євро збільшився з 30,8 грн/євро у 2020 році до 32,3 грн/євро у 2021 році (на 4,9%).

Законом України від 15.04.2021 № 1402 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо справляння податків і зборів, інших обов'язкових платежів, об'єктом оподаткування яких є транспортні засоби» [25] запроваджено тимчасові пільгові ставки акцизного податку для розмитнення вживаних автомобілів з європейською реєстрацією, яким понад 5 років, які були ввезені на територію України до 31.12.2020 р.

Починаючи з 2015 року частка імпортованих легкових автомобілів є домінуючою і в останні роки сягає понад 90%.

За січень – грудень 2021 року надходження від рентної плати за користування надрами для видобування природного газу до зведеного бюджету становили 62,5 млрд грн, що на 37,6 млрд грн або у 2,5 рази більше ніж за відповідний період 2020 року. Суттєве збільшення надходжень в основному обумовлено збільшенням:

- у 3,2 рази середньої митної вартості імпортованого природного газу: з 144,5 (січень – грудень 2020 р.) до 460,1 (січень – грудень 2021 р.) дол. США за 1000 м куб;
- у 3,3 рази середньої ціни реалізації газу: з 3740 (січень – грудень 2020 р.) до 12373 (січень – грудень 2021 р.) грн за 1000 м куб, що видобувався та реалізовувався суб'єктом ринку природного газу, на якого до 20 травня 2021 року були покладені спеціальні обов'язки щодо формування ресурсу природного газу для виробників теплової енергії. Починаючи з

червня 2021 року при розрахунку рентної плати вже застосовувалась ціна середньої митної вартості імпортованого природного газу.

Поряд з цим, відбулось зменшення видобутку природного газу в Україні.

Так, за січень – грудень 2021 року видобуток зменшився, порівняно з січнем – груднем 2020 роком, на 2,1% (0,4 млрд м куб) до 19,9 млрд куб. Зокрема, видобуток газу найбільшою газовидобувною компанією України – «Укргазвидобування» – за січень – грудень 2021 року зменшився на 3,9% (0,6 млрд м куб) і становив 13,7 млрд м куб.

Ціна реалізації природного газу визначалась відповідно до статті 252.8 Податкового кодексу України для газу природного, що видобувався та реалізувався суб'єкту ринку природного газу, на якого Кабінетом Міністрів України на підставі Закону України «Про ринок природного газу» [23] були покладені спеціальні обов'язки щодо формування ресурсу природного газу для побутових споживачів до 1 серпня 2020 року, а для виробників теплової енергії до 20 травня 2021 року.

З 20 травня 2021 року для оподаткування рентною платою видобутку природного газу (незалежно від виду його постачання) застосовувалась середня митна вартість імпортованого природного газу.

Таким чином, показники виконання Державного бюджету у 2021 році показують, що у 2021 році також спостерігається відставання від запланованих показників і наявність дефіциту бюджету (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка виконання державного бюджету України в 2021 р. (млн. грн.)

2021 рік	Доходи	Видатки	Кредитування	Сальдо (дефіцит бюджету)
Планові показники	1084034,3	1320152,6	10517,2	-246635,5
січень	66209,2	71570,4	357,7	-5718,9
лютий	143508,7	164335,7	-167,9	-20659,2
березень	251553,7	276058,3	912,8	-25417,4
квітень	357471,1	385252,7	1311,3	-29092,9
травень	476168,8	509428,2	452,0	-33711,4
червень	591953,0	633631,0	1510,3	-43188,3

липень	681005,3	732441,3	2000,3	-53436,4
серпень	820578,2	828410,3	2206,0	-10038,1
вересень	924479,5	960865,6	3409,3	-39795,3
жовтень	1019185,6	1070497,0	3119,4	-54430,7
листопад	1158349,3	1221218,5	3110,5	-65979,7
грудень	1296852,9	1490258,9	4531,4	-197937,4
% ВВП	23,75 %	27,30 %	0,08 %	-3,63 %

Ми бачимо, що у 2021 році спостерігається відставання по планових показниках отримання доходів у бюджет на -212 818,6 млн.грн.; також видатки перевищують запланований обсяг на 170 106,3 млн.грн. В результаті чого дефіцит бюджету склав 197 937,4 млн.грн. або 3,63% ВВП.

Тобто 2020 – 2021 рр. є роками дефіцитного бюджету не тільки за критерієм недоотримання доходів, а і за критерієм перевищення видатків над запланованими обсягами.

2.3. Планування Державного бюджету на 2022 – 2023 рр.: реалії в умовах війни

Пріоритетні напрями бюджетної політики на 2022 – 2023 рр. ґрунтуються на положеннях Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Цілей сталого розвитку України, програм співпраці з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними організаціями, а також на засадах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, невід’ємною частиною якої є Угода про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС. Економічний розвиток у прогностичний постпандемічний період знаходитиметься під впливом як системи заходів, прийнятих для подолання негативних наслідків, так і активної реалізації реформ відповідно до пріоритетів, визначених у стратегічних документах Уряду та спрямовані на відродження української економіки.

Реалізація бюджетної політики на 2022 – 2023 роки буде спрямована на підтримку основних секторів економіки, активізацію процесів модернізації національного виробництва, продовження здійснення комплексу заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату в Україні, стимулювання експорту. Уряд буде надалі проводити роботу щодо стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та спрямує свої першочергові зусилля на вирішення завдань стосовно надання кредитної підтримки малому та середньому бізнесу, який зазнав втрат внаслідок карантинних заходів, підтримки вітчизняного товаровиробника, зокрема шляхом застосування механізму публічних закупівель, а також застосовування фіскальних та інших інструментів для зменшення навантаження на бізнес в умовах форс-мажору. При проведенні відповідальної фіскальної політики буде забезпечено посилення зв'язку бюджетних призначень із пріоритетами держави для підвищення результативності використання бюджетних коштів. Проведення регулярних оглядів витрат бюджету забезпечить підвищення ефективності реалізації державної політики у відповідних галузях (сферах) діяльності.

Це плани, які були у нашого Уряду до 24.02.2022 р., але після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України ми можемо лише констатувати факти діяльності економіки за результатами статистичних спостережень тому, що планові показники втратили чинність.

Повномасштабна війна проти росії показала, наскільки стійким є місцеве самоврядування, яке здатне гідно протистояти будь-яким викликам, зокрема і у фінансовій частині. Адже організація та забезпечення діяльності тероборони, матеріально-технічна допомога ЗСУ, залучення допомоги іноземних партнерів – це ті речі, які ОМС взялися підтримувати із самого початку ганебного вторгнення російської федерації, забезпечуючи при цьому, постійну підтримку всіх сфер життєдіяльності громадян на місцевому рівні (допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка релокованого бізнесу,

організація укриттів, продовження надання послуг на високому рівні). І це все незважаючи на щоденні обстріли. І все це завдяки ефективно проведеній реформі децентралізації, яка дала змогу ОМС отримати автономні, самостійні, належні фінансові ресурси, які відіграли ключову роль в протистоянні викликам.

І зараз відчутні перемоги не тільки на полі бою, а й у фінансовій частині територіальних громад. Варто відмітити, що за 9 місяців 2022 року значно зросла частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету (рис. 2.3).

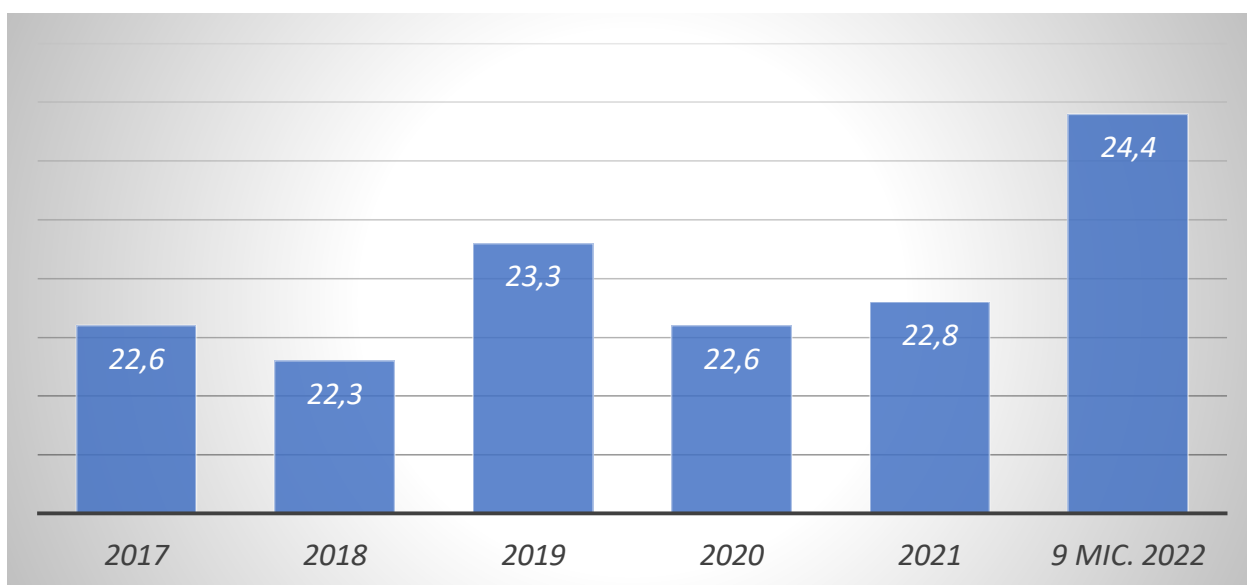

Рис. 2.3. Динаміка частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України, %

При цьому, зважаючи, що сектор безпеки та оборони належить до повноважень держави, простежується значне зростання видаткової частини державного бюджету. Натомість місцеві бюджети не зазнали таких коливань відносно державного бюджету. Дефіцит державного бюджету в березні – червні 2022 р. сягав максимальних за всю історію (майже 150 млрд грн на місяць) – табл. 2.3, а точніше з травня до червня 2022 р.

Але зараз постає чимало *наступних викликів*: врегулювання дисбалансів між рівнями розвитку різних громад, забезпечення стабільного розвитку, відновлення пошкодженої інфраструктури, чітке розмежування повноважень між всіма рівнями, підтримка демократичності прийняття рішень.

Розглядаючи найбільші за обсягами надходження до державного та місцевих бюджетів, помітно, що ключовими є: міжнародні гранти, ПДФО, ПДВ та податок на прибуток. При цьому, найбільше коштів з державного та місцевих бюджетів витрачається на ЗСУ, пенсії та обслуговування боргу.

Таблиця 2.3

Динаміка виконання Державного бюджету України у 2022 р., млн.грн.

2022 рік	Доходи	Видатки	Кредитування	Сальдо (дефіцит бюджету)
січень	89303,0	70648,1	2767,2	15887,8
лютий	208359,3	182993,8	1628,6	23736,9
березень	328956,7	383100,6	1981,8	-56125,7
квітень	412559,6	558752,4	1239,3	-147432,1
травень	520014,8	784213,9	-196,7	-264002,5
червень	628193,3	1036725,5	-111,7	-408420,5
липень	806980,3	1218507,3	-21,6	-411505,4
серпень	1031459,5	1450245,7	-227,5	-418558,7
вересень	1251823,1	1746859,5	306,5	-495342,9
жовтень				
листопад				
грудень				

Звісно, в галузевому розрізі найбільшим є обсяг видатків на оборону, слідом за ним соціальне забезпечення та загальнодержавні функції. Житлово – комунальне господарство в повній мірі забезпечується за рахунок власних коштів місцевих бюджетів. Найбільшим напрямом фінансування з місцевих бюджетів залишається освіта, як делеговане повноваження. Розглядаючи помісячний приріст ключових податків та зборів, очевидне поступове покращення з травня. Загалом, станом на вересень, зберігається позитивний приріст по всіх податках та зборах, окрім плати за землю. Бізнес адаптувався та сплачує податкові платежі, державна податкова служба, в свою чергу, активізувала роботу щодо стягнення податків та зборів, відновились надходження рентної плати, ПДФО стабільно зростає, порівняно із 2021 роком (внаслідок значної кількості військовослужбовців з гідним грошовим забезпеченням).

При цьому, внаслідок скасування загальнодержавного акцизу на пальне (встановлення ставки на рівні 0 євро за 100 літрів), місцеві бюджети, які з 1 січня 2017 року отримують певну частку (13,44%) від надходжень загальнодержавного акцизу (змінено механізм зарахування акцизу з пального через перерозподіл з державного бюджету), відчули значні втрати цього виду надходжень, що було зумовлено необхідністю врегулювання ситуації на ринку пального. Разом з цим, Президент вже підписав Закон щодо відновлення оподаткування нафтопродуктів та встановлення нових ставок на акциз із нафтопродуктів (бензин – 100 євро за 1000 літрів, дизель – 100 євро за 1000 літрів, біопаливо – 100 євро за 1000 літрів, газ – 52 євро за 1000 літрів).

В структурі надходжень місцевих бюджетів за січень – вересень 2022 року найбільшу питому вагу займає податок з доходів фізичних осіб. В структурі доходів загального фонду без трансфертів ПДФО складає – 67,6%. В структурі загального та спеціального фондів (із трансфертами) ПДФО складає 47,0%. Наступним вагомим джерелом доходів місцевих бюджетів є субвенції з державного бюджету – 21,3% (85,3 млрд грн).

В структурі державного бюджету левову частку займають гранти (дарунки) – 320,1 млрд грн (25,6%). Наступними за обсягами йдуть ПДВ та ПДФО. Також значні надходження забезпечили інші власні надходження бюджетних установ – 108,4 млрд грн (8,7%).

Розглядаючи помісячну динаміку надходжень місцевих бюджетів, загалом, в порівнянні із відповідними періодами минулих років, простежується значне падіння в березні-квітні та відновлення темпів зростання, починаючи з травня. Також помітно, що надходження в березні-квітні впали нижче рівня минулого року, але не нижче 2019 року, на відміну від впливу пандемії в 2020 році, коли надходження в квітні опустились нижче 2018 року. Відслідковується також вагомі темпи росту в 2021 році, після відновлення ділової активності. При цьому, за обсягами надходжень бюджети територіальних громад значно переважають надходження до інших місцевих бюджетів.

Простежуючи помісячну динаміку доходів державного бюджету з трансфертами, помітним є значне зростання в липні, серпні та вересні за рахунок збільшення грантів та надходжень ПДВ. Якщо простежити динаміку доходів державного бюджету без трансфертів (податкові, неподаткові надходження та доходи від операцій з капіталом), одразу помітно великі помісячні коливання та значне падіння у квітні 2022 року.

Такі коливання спричинені значними коливаннями податку на прибуток, який не має рівномірного темпу надходжень. Також простежується значне падіння ПДВ із ввезених товарів та ввізного мита, починаючи з березня 2022 року та поступове відновлення зростання з червня 2022 року. Запровадження податкових пільг з березня 2022 року вплинуло на надходження Акцизного податку, який не відновив минулорічні надходження, ПДВ та мита.

Надходження ввізного та вивізного мита також ще не відновили своїх обсягів. Але все ж відносно зросли з липня, оскільки був прийнятий Закон № 2325 від 21.06.2022 року [30], яким відновили оподаткування окремих товарів та зборів і скасували пільги, запроваджені Законом 2142 від 22.03.2022 року [31]. При цьому ПДВ із вироблених товарів зберіг свій темп зростання, на відміну від ПДВ із ввезених товарів, який з липня так і не відновив надходження навіть на рівні минулорічних.

Загалом за 9 місяців 2022 року до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 278,7 млн гривень, що становить +12,3% або +30,6 млрд грн приросту проти січня-вересня 2022 року. Це в основному зумовлено значним ростом податку з доходів фізичних осіб (+25,2%), адже втрати від надходжень плати за землю, в порівнянні із відповідним періодом минулого року, складають -20,1% (Довідково: плата за землю в минулому році складала більше 10% обсягу надходжень загального фонду місцевих бюджетів, нині тільки 7,6%).

Значно гірша ситуація із надходженнями акцизного податку, зокрема акцизу на пальне. В порівнянні із січнем-вереснем 2021 року, надходження знизились на -68,0% або -2,0 млрд грн. Причиною значного зниження є

встановлення акцизу на імпорт пального на рівні 0 євро за 1000 літрів (Закон України № 2120-IX від 15.03.2022) [32]. Разом з цим, як зазначалося вище, Президент України вже підписав Закон щодо відновлення оподаткування нафтопродуктів та встановлення нових ставок на акциз із нафтопродуктів (бензин – 100 євро за 1000 літрів, дизель – 100 євро за 1000 літрів, біопаливо – 100 євро за 1000 літрів, газ – 52 євро за 1000 літрів). Довідково: акцизний податок з пального в минулому році забезпечив місцевим бюджетам надходження в обсязі 9,6 млрд грн.

Аналізуючи стан виконання місцевих бюджетів за 9 місяців 2022 року, простежується невеликий спад темпів приросту в серпні та значне зростання в вересні (+28,1%). Загальний приріст все ще залишається стабільно високим. Звісно, що ситуація по окремих громадах суттєво відрізняється, що вимагає негайного реагування. Але громади показали, що здатні ефективно розпоряджатися та нарощувати отримані фінансові ресурси, гідно реагувати на непередбачувані виклики та забезпечувати високий рівень надання послуг в будь яких умовах, а також швидко пристосовуватися до нових умов. Громади показали, що бюджети місцевого самоврядування складають основу стійкості місцевих фінансових ресурсів.

Розглядаючи динаміку доходів місцевих бюджетів помісячно, прослідковується, що в квітні було дно зниження темпів приросту надходжень загального фонду місцевих бюджетів і вже в травні почалося поживлення. В серпні темп приросту дещо уповільнився до 7,7% через відносне зниження темпів надходжень місцевих податків та зборів. Та наразі вересень показав майже +30,0% приросту, що є найбільшим помісячним приростом з початку року по загальному фонду.

В розрізі регіонів одразу ж простежуються особливості окремих областей та зміна ділової активності по регіонах. Помітним є зниження доходів по областях, де ведуться (велися) бойові дії. Натомість в областях, де розміщена велика кількість внутрішньо переміщених осіб та відновлено

діяльність бізнесу, спостерігається значний приріст, в порівнянні з відповідним періодом минулого року.

Податкові новації в цьому році зумовили зміну динаміки надходжень, зокрема єдиного податку. Разом з цим, починаючи з травня, податкові надходження місцевих бюджетів знаходяться в додатному прирості. Надходження податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) до місцевих бюджетів протягом січня – вересня 2022 року завжди знаходились в додатному значенні. Це зумовлено, по-перше, зростанням відрахувань із заробітних плат військовослужбовців, по-друге, свою роль відіграло збільшення нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів із 60% до 64% з початку 2022 року. Податок з доходів фізичних осіб в вересні демонструє значний приріст (+35,0% або +6,4 млрд грн, порівняно з вереснем 2021 року), що зумовлено підвищенням грошових виплат військовослужбовцям, чисельність яких значно зросла.

В минулому році ж навпаки в вересні спостерігалось відносне зниження темпів надходжень податку з доходів фізичних осіб. А пікові виплати за цей період припадали на червень. Натомість в вересні 2022 року обсяг надходжень ПДФО сягнув рекордних показників в 24,6 млрд гривень на місяць. Звісно, що це зумовлено значним зростанням грошових виплат військовослужбовцям. Розглядаючи помісячну динаміку надходжень податку на доходи фізичних осіб з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, в розрізі 2018 – 2022 років, помітним є рекордне зростання таких надходжень починаючи з березня 2022 року. Наочно продемонстровано, наскільки вагомим є ріст, порівняно з відповідними місяцями минулих років. А в серпні 2022 року цей показник сягнув майже 10 мільярдів гривень на місяць.

Натомість надходження податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами із доходів платника податку у вигляді заробітної плати, значно знизилися, починаючи з березня 2022 року. Такі

надходження досі нижче рівня 2021 року, але при цьому вони не впали до рівня 2020 року. Те ж саме стосується і ПДФО з доходів платника податку інших ніж заробітна плата. Значно гірша ситуація із платою за землю, приріст надходжень по якій досі не відновив додатне значення. В березні потенційні втрати були на рівні -38% (-1,1 млрд гривень недоотриманих надходжень лише за один місяць). Нагадаю, що змінами до податкового законодавства (Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX) [32] на період з березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, в якому припинено або скасовано воєнний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата) на територіях, де ведуться (велися) бойові дії. При цьому, перелік таких територій досі не визначений Кабінетом Міністрів України, що унеможливорює чітке визначення та підстави для стягнення плати за землю.

В вересні втрати місцевих бюджетів по платі за землю склали -9,2% або -0,27 млрд гривень, порівняно із відповідним місяцем минулого року. Загалом місцеві бюджети з початку року недоотримали вже більше 5,3 млрд гривень плати за землю.

Приріст надходжень єдиного податку в червні-вересні 2022 року значно коливався (від росту +50,3% до падіння -25,7% ізнов росту до +40,0%). Цьому слугували зміни до податкового законодавства. По-перше, суб'єктам господарювання зі значними доходами (великий бізнес) надали право переходити на спрощену систему оподаткування: сплата єдиного податку в розмірі 2% (знижено із 5% до 2%) замість сплати податку на прибуток (18%). (Закон України № 2142-IX від 24.03.2022 р. [31], законопроект 7190 від 22.03.2022). Як наслідок, чимало суб'єктів господарювання обрали спрощену систему оподаткування та сплату єдиного податку замість податку на прибуток, що, в свою чергу, забезпечило приріст даного виду надходжень. При цьому, змінились терміни сплати зазначеного податку. Так, раніше сплата проводилась поквартально (протягом 50 днів після закінчення звітного кварталу), наразі сплата єдиного податку за новим принципом відбувається помісячно (протягом 30 днів після закінчення звітного місяця).

В розрізі регіонів, сплата єдиного податку суттєво відрізняється від +23,4% приросту в Львівській області до значного зниження таких надходжень в Сумській, Харківській, Миколаївській, Чернігівській, Запорізькій, Донецькій, Херсонській та Луганській областях. Наочно видно, що це саме ті області, де велися (ведуться) бойові дії, внаслідок чого малий та середній бізнеси були релоковані, або ж зовсім припинені в даних регіонах.

Внаслідок податкових пілг найбільшого відносного спаду зазнав акцизний податок. Враховуючи, що левову частку цього податку складали надходження саме акцизу з пального (наразі ставка 0 євро за 100 літрів) та зниження надходжень акцизу з алкогольних виробів, цей вид надходжень все ще залишається в значному від'ємному прирості. Разом з цим, додатні прирости акцизу з тютюну і алкоголю, а також враховуючи, що перерахування акцизу із пального йде із значною затримкою (через зміну механізму зарахування починаючи із 1 січня 2017 року) (тобто нульові надходження в липні, серпні і вересні 2021 року і в липні, серпні та вересні 2022 року) забезпечили додатний приріст акцизного податку до місцевих бюджетів.

Надходження місцевих податків та зборів також показують коливання через єдиний податок. При цьому, надходження місцевих податків та зборів у регіональному розрізі демонструє суттєві відмінності в надходженнях в залежності від області. Так, регіони де чисельність населення зросла за рахунок ВПО та куди релокувався бізнес показали значний ріст +117,3% (Львівська область). Натомість в інших регіонах не спостерігається такого високого рісту, а навпаки ж від'ємний приріст даного виду надходжень.

З початку 2022 року (станом на 01.11.2022) Уряд України згідно з бюджетним законодавством забезпечив перерахування міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам в обсязі 112,6 млрд грн, що становить 78,5 % від передбачених розписом асигнувань, зокрема:

- базову дотацію перераховано в сумі 13,6 млрд грн, або 100 % до розпису асигнувань;

- освітню субвенцію перераховано в сумі 81,5 млрд грн, або 100 % до розпису.

У жовтні 2022 року місцеві бюджети отримали 9,9 млрд грн трансфертів. Також у розпорядженні органів місцевого самоврядування щомісячно залишається реверсна дотація в обсязі 899 млн грн, яка не перераховується до державного бюджету в умовах воєнного часу. Залишки коштів на рахунках місцевих бюджетів та бюджетних установ за загальним і спеціальним фондами за січень – жовтень 2022 року збільшилися на 83,4 млрд грн і станом на 01.11.2022 р. становлять 141,8 млрд гривень. Залишки коштів збільшилися у всіх регіонах України.

Таким чином, в результаті повномасштабного вторгнення російських окупантів бюджетна політика України зазнала суттєвих змін та негативних наслідків, однак підтвердила свою ефективність політика децентралізації влади, що підтверджено надходженнями до місцевих бюджетів, які є складовими зведеного Державного бюджету України.

Висновки до розділу 2

Доходи бюджету – це частина централізованих фінансових ресурсів, що їх вилучає у фізичних та юридичних осіб і акумулює держава для виконання властивих їй функцій. Вони відображають економічні відносини між державою та юридичними й фізичними особами в процесі формування доходів фінансових ресурсів, які надходять у розпорядження органів державної влади і державного управління. Базою для формування доходів державного бюджету України служать фінансові ресурси країни. Фонди фінансових ресурсів є об'єктивно необхідною умовою процесу розширеного відтворення на всіх його стадіях і у всіх формах.

У 2020 році доходи зведеного бюджету становили 1377 млрд грн та зросли порівняно з 2019 роком на 87 млрд грн, або на 6,7%. Частина надходжень у 2020 році мала одноразовий характер. Зокрема, йдеться про такі доходи:

- 8,8 млрд грн податку на прибуток підприємств та 39,6 млрд грн дивідендів від НАК «Нафтогаз України» внаслідок отримання від ВАТ «Газпром» компенсації 2,9 млрд дол США на виконання рішення Стокгольмського арбітражу;
- 42,5 млрд грн надходжень від рентної плати за видобування вуглеводнів, податку на додану вартість та податку на прибуток підприємств внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрнафта» та держбюджетом, а також додаткових грошових зобов'язань за результатами проведення взаємозаліків згідно з Законом України від 17.11.2020 № 1006-IX.

При цьому у 2020 році Національний банк України перерахував до бюджету прибуток у сумі 42,7 млрд грн, що на 22,2 млрд грн менше ніж у 2019 році. Податкові надходження до зведеного бюджету за 2020 рік зросли на 6,2% р/р до 1136,7 млрд гривень.

Податок та збір на доходи фізичних осіб зріс у 2020 році на + 19,6 млрд грн, або на +7,1%. Податок на прибуток підприємств зріс на +1,2 млрд грн +1,0%. Зростання ПДВ (сальдо) склало + 21,9 млрд грн або + 5,8%. Акцизний

податок виріс на + 16,8 млрд грн або на +12,2%. А рентна плата зросла на + 5,1 млрд грн, або на +9,8%. Такі тенденції свідчать про поживавлення економіки та більш прозорий механізм оподаткування в країні.

Сума неподаткових надходжень за 2020 рік до зведеного бюджету склала 234,4 млрд гривень.

У 2020 році надходження ПДФО до зведеного бюджету, порівняно з 2019 роком, збільшилися на 19,6 млрд грн, або на 7,1%. Зростання було сформоване у I кварталі 2020 року (+8,8 млрд грн, або 14,7%). У II кварталі надходження зменшилися на 1,98 млрд грн, або на 2,9%. Починаючи з III кварталу 2020 року зростання відновилося – «плюс» 3,9 млрд грн, або на 5,6% більше р/р, у IV кварталі – «плюс» 8,9 млрд грн, або на 11,6% більше.

Впровадження країнами світу різних обмежень у зв'язку з проведенням санітарно-епідеміологічних заходів через виникнення та поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) спричинило зниження промислового виробництва та зменшення фінансового результату підприємств.

За 2020 рік до зведеного бюджету надійшло податку на прибуток підприємств в сумі 118,5 млрд грн, з них: 8,8 млрд грн – одноразові надходження від НАК «Нафтогаз Україна» внаслідок отримання компенсації на виконання рішення Стокгольмського арбітражу; 12,9 млрд грн – одноразові надходження внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрнафта» та держбюджетом, а також додаткових грошових зобов'язань внаслідок проведення взаємозаліків відповідно до Закону України від 17.11.2020 № 1006-ІХ. Надходження податку на прибуток підприємств за 2020 рік, без урахування одноразових надходжень, зменшилися порівняно з 2019 роком на 17,5 млрд гривень.

Приріст надходжень від ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) у 2020 році до 2019 року склав 11,9%, надходження податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів порівняно з минулим роком зменшилися на 5,4%, бюджетне відшкодування податку на додану вартість зменшилось на 5,8%.

За 2020 рік надходження акцизного податку до зведеного бюджету становили 153,9 млрд грн, що на 16,8 млрд грн, або на 12,2%, більше, ніж за попередній рік.

За 2020 рік надходження від рентної плати за користування надрами для видобування природного газу до зведеного бюджету становили 24,9 млрд грн, що на 5,9 млрд грн, або на 19,2%, менше ніж за 2019 рік. Одночасно зменшувався і видобуток природного газу в Україні. Так, за 2020 рік його обсяги зменшилися, порівняно з 2019 роком, на 2,0% (0,4 млрд м куб) до 20,3 млрд куб. Зокрема, видобуток газу найбільшою газовидобувною компанією України – «Укргазвидобування» – за 2020 рік зменшився на 4,3% (0,6 млрд м куб) і становив 14,2 млрд м куб.

Таким чином, у 2020 році країна мала дефіцит коштів державного бюджету в обсязі 94 275,7 млн.грн. Із запланованого обсягу доходів в державний бюджет недоотримано 19 563,7 млн.грн., а видатки з бюджету перевищили запланований обсяг на 106 006,3 млн.грн., що і спричинило створення ситуації дефіциту бюджетних коштів.

У 2021 році доходи зведеного бюджету становили 1 662,3 млрд грн та зросли порівняно з 2020 роком на 285,7 млрд грн, або на 20,8%. Зазначене зростання відбулось за рахунок росту податкових платежів на 317,1 млрд грн, при цьому сума неподаткових надходжень зменшилася на 31,8 млрд гривень.

Суттєве збільшення податкових надходжень у 2021 році проти 2020 року відбувалося за наступними джерелами:

- податок з доходів фізичних осіб внаслідок зростання середньомісячної заробітної плати;
- податок на прибуток від підприємств металургійного комплексу за рахунок значного росту світових цін на залізну руду;
- податок на додану вартість, що обумовлено позитивною динамікою у роздрібній торгівлі, пожвавленням зовнішньоекономічної діяльності;
- рентна плата за користування надрами через стрімке зростання ціни на імпортований природний газ у II півріччі 2022 року.

Неподаткові надходження суттєво зменшилися проти 2020 року за наступними джерелами:

- дивіденди та частина чистого прибутку внаслідок відсутності сплати дивідендів НАК «Нафтогаз України» за підсумками діяльності у 2020 фінансовому році та зменшення надходжень дивідендів від АТ КБ «Приватбанк»;
- перерахування коштів Національним банком (прибуток НБУ).

Збільшення надходжень у 2021 році передусім обумовлено *поступовим відновленням економіки*, продовженням позитивної динаміки у роздрібній торгівлі, поживаленням зовнішньоекономічної діяльності, а саме:

- суттєвим зростанням імпорту товарів у гривневому еквіваленті у 2021 році на 36,0% порівняно з 2020 роком;
- надходженням податку від розмитнення природного газу, який в попередніх періодах був поміщений у митний режим митного складу (5,4 млрд грн), а також від часткового завершення митного оформлення природного газу, що ввезений ПАТ «НАК Нафтогаз України» протягом 2014 – 2015 років відповідно до зовнішньоекономічного договору з ВАТ «Газпром» (3,0 млрд грн);
- збільшенням обсягів роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі на 10,9% р/р у порівнянних цінах;
- ростом тарифів та цін на споживчому ринку (індекс споживчих цін за 2021 рік склав 109,4%).

Таким чином, показники виконання Державного бюджету у 2021 році показують, що у 2021 році також спостерігається відставання від запланованих показників і наявність дефіциту бюджету. Ми бачимо, що у 2021 році спостерігається відставання по планових показниках отримання доходів у бюджет на -212 818,6 млн.грн.; також видатки перевищують запланований обсяг на 170 106,3 млн.грн. В результаті чого дефіцит бюджету склав 197 937,4 млн.грн. або 3,63% ВВП.

Тобто 2020 – 2021 рр. є роками дефіцитного бюджету не тільки за критерієм недоотримання доходів, а і за критерієм перевищення видатків над запланованими обсягами.

Пріоритетні напрями бюджетної політики на 2022 – 2023 рр. ґрунтуються на положеннях Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Цілей сталого розвитку України, програм співпраці з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними організаціями, а також на засадах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, невід’ємною частиною якої є Угода про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС. Економічний розвиток у прогностичний постпандемічний період знаходитиметься під впливом як системи заходів, прийнятих для подолання негативних наслідків, так і активної реалізації реформ відповідно до пріоритетів, визначених у стратегічних документах Уряду та спрямовані на відродження української економіки.

Реалізація бюджетної політики на 2022 – 2023 роки буде спрямована на підтримку основних секторів економіки, активізацію процесів модернізації національного виробництва, продовження здійснення комплексу заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату в Україні, стимулювання експорту. Уряд буде надалі проводити роботу щодо стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та спрямує свої першочергові зусилля на вирішення завдань стосовно надання кредитної підтримки малому та середньому бізнесу, який зазнав втрат внаслідок карантинних заходів, підтримки вітчизняного товаровиробника, зокрема шляхом застосування механізму публічних закупівель, а також застосування фіскальних та інших інструментів для зменшення навантаження на бізнес в умовах форс-мажору. При проведенні відповідальної фіскальної політики буде забезпечено посилення зв’язку бюджетних

призначень із пріоритетами держави для підвищення результативності використання бюджетних коштів. Проведення регулярних оглядів витрат бюджету забезпечить підвищення ефективності реалізації державної політики у відповідних галузях (сферах) діяльності.

Повномасштабна війна проти росії показала, наскільки стійким є місцеве самоврядування, яке здатне гідно протистояти будь-яким викликам, зокрема і у фінансовій частині. І все це завдяки ефективно проведеній реформі децентралізації, яка дала змогу ОМС отримати автономні, самостійні, належні фінансові ресурси, які відіграли ключову роль в протистоянні викликам.

І зараз відчутні перемоги не тільки на полі бою, а й у фінансовій частині територіальних громад. Варто відмітити, що за 9 місяців 2022 року значно зросла частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету.

Дефіцит державного бюджету в березні – червні 2022 р. сягав максимальних за всю історію (майже 150 млрд грн на місяць) – табл. 2.3, а точніше з травня до червня 2022 р. Зараз постає чимало *наступних викликів*: врегулювання дисбалансів між рівнями розвитку різних громад, забезпечення стабільного розвитку, відновлення пошкодженої інфраструктури, чітке розмежування повноважень між всіма рівнями, підтримка демократичності прийняття рішень. Розглядаючи найбільші за обсягами надходження до державного та місцевих бюджетів, помітно, що ключовими є: міжнародні гранти, ПДФО, ПДВ та податок на прибуток.

Таким чином, в результаті повномасштабного вторгнення російських окупантів бюджетна політика України зазнала суттєвих змін та негативних наслідків, однак підтвердила свою ефективність політика децентралізації влади, що підтверджено надходженнями до місцевих бюджетів, які є складовими зведеного Державного бюджету України.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Повоєнні перспективи відбудови стратегічних секторів економіки України

Ретельний аналіз процесу виконання Державного бюджету України впродовж 2008 – 2021 рр. (табл. 3.1) надає нам змогу стверджувати, що процеси управління фінансовими ресурсами держави (доходами державного бюджету України) потребують докорінних змін і перш за все у зв'язку зі зміною промислової політики.

Таблиця 3.1

Виконання Державного бюджету України у 2008 – 2021 рр., млн.грн.

Період	Доходи / % ВВП		Видатки / % ВВП		Кредитування / % ВВП		Сальдо / % ВВП	
2008	231686,3	24.44	241454,5	25.47	2732,5	0.29	-12500,7	-1.32%
2009	209700,3	22.96	242437,2	26.54	2780,3	0.30	-35517,2	-3.89%
2010	240615,2	22.23	303588,7	28.04	1292,0	0.12	-64265,5	-5.94%
2011	314616,9	23.90	333459,5	25.33	4715,0	0.36	-23557,6	-1.79%
2012	346054,0	24.56	395681,5	28.08	3817,7	0.27	-53445,2	-3.79%
2013	339180,3	23.31	403403,2	27.73	484,7	0.03	-64707,6	-4.45%
2014	357084,2	22.79	430217,8	27.46	4919,3	0.31	-78052,8	-4.98%
2015	534694,8	27.01	576911,4	29.14	2950,9	0.15	-45167,5	-2.28%
2016	616274,8	25.86	684743,4	28.73	1661,6	0.07	-70130,2	-2.94%
2017	793265,0	26.59	839243,7	28.13	1870,9	0.06	-47849,6	-1.60%
2018	928108,3	26.08	985842,0	27.70	1514,3	0.04	-59247,9	-1.66%
2019	998278,9	25.12	1072891,5	26.99	3437,0	0.09	-78049,5	-1.96%
2020	1076016,7	25.66	1288016,7	30.71	5096,1	0.12	-217096,1	-5.18%
2021	1296852,9	23.75	1490258,9	27.30	4531,4	0.08	-197937,4	-3.63%

Сьогодні українська економіка стикнулася з небаченим за всю свою історію шоком. Повномасштабне військове вторгнення північних сусідів завдало потужного удару по всіх ланках економічної системи нашої держави. Знизилося виробництво основних видів продукції, зокрема тієї, що становить основу експортного потенціалу України. Крім того, заблоковані порти, а відтак і лівова частка зовнішньої торгівлі. Нищиться транспортно-логістична, соціальна, маркетингова та інженерна інфраструктура цілих регіонів.

Відбувається відтік кадрів за кордон та їх часткова передислокація на захід держави, що тимчасово викидає з активного економічного життя сотні тисяч, або й мільйони людей.

Все це ставить під загрозу можливість надійного та довготривалого закріплення успіхів Збройних сил України на фронтах нинішньої війни. Адже загальновідомим є той факт, що без надійного економічного тилу досягати військових перемог доволі складно, а забезпечити стійке повоєнне зростання – фактично неможливо. Тому сьогодні вітчизняна економіка дедалі очевидніше стає одним з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність нашої держави успішно відбудовуватись після їх закінчення. Так само, як і на полі бою, коли запорукою перемоги стає насамперед грамотне військово керівництво, успіхи на економічному фронті значною мірою залежать від спроможності управлінців різних рівнів сформувати адекватні стратегічні плани та забезпечити ефективність їх практичної реалізації, включаючи своєчасне виконання окреслених прикладних завдань.

Ще після першої фази війни на Донбасі (у 2014 р.) в публічному просторі дискутувалося питання про зміну акцентів економічної політики задля більш ефективного протистояння агресору. На жаль, усі ці 8 років належних висновків зроблено так і не було. Наша економіка продовжувала залишатися надміру «бюджетизованою», а відтак і забюрократизованою, корумпованою, негнучкою та малоефективною. Як і раніше, її експортний потенціал визначали монополії, сконцентровані у вузькому сегменті сировинних галузей, передусім металургії та сільського господарства. Уся небезпека такої ситуації стала очевидною після повномасштабного військового вторгнення в Україну російських окупантів [35].

Так, протягом першого місяця війни лише 17% великих підприємств продовжували працювати без будь-яких обмежень (ще 30% змогли перейти на роботу в онлайн, а решта або не працювали зовсім, або призупинили діяльність якщо не до мирних, то принаймні до спокійніших часів) [36].

Станом на початок квітня понад 50% українців втратили роботу. Насамперед це стосується працівників великих старопромислових підприємств, розташованих у південно-східному регіоні України [37].

Загальні втрати від транспортної блокади, зокрема морських торговельних портів (які забезпечували до 65% міжнародної торгівлі України, передусім за рахунок металургійної та аграрної продукції) становитимуть орієнтовно 3-5 млрд доларів щомісяця (і це без урахування пошкодження об'єктів інфраструктури внаслідок системних бомбардувань) [38].

Стратегічною ланкою концепції реформування вітчизняної економіки в умовах військового стану та з огляду на пріоритети її повоєнного розвитку є *зміна цілей структурної економічної політики держави*. Тобто, замість існуючої практики державної підтримки бюджетоформуючих та експортоорієнтованих галузей (а саме вони визначають сировинний характер української економіки, до того ж ринки, на яких працюють підприємства цих галузей в Україні, є значною мірою картелізованими), уряд має стимулювати розвиток малого бізнесу, одночасно заохочуючи самозайнятих осіб і підприємців інвестувати у стартапи та реалізацію інноваційних проєктів [39].

Тобто, після припинення бойових дій Україна зможе розпочати масштабну післявоєнну відбудову економіки, що повинна здійснюватися на основі Плану, розробленого українським Урядом та підтримуваного міжнародними донорами. Основною передумовою для проведення післявоєнної відбудови економіки є отримання Україною надійних гарантій безпеки з неможливістю відновлення бойових дій на нашій території.

Очевидно, що стійке економічне зростання і розвиток можуть мати місце лише на міцному безпековому фундаменті. Безпека за своєю природою є суспільним благом, що має надаватися державою та міжнародним співтовариством. За відсутності ж цього суспільного блага приватні інвестиції прямуватимуть до нуля, економічна діяльність гальмуватиметься, а безпекові витрати покладатимуться на бізнес, що збільшуватиме витратність економічної діяльності та підриватиме конкурентоспроможність бізнесу.

Після виконання цієї базової умови ключовими цілями післявоєнної відбудови економіки мають стати:

- відбудова знищених або пошкоджених унаслідок війни майна та інфраструктури;
- швидке відновлення економічної діяльності;
- повернення в Україну біженців, внутрішньо-переміщених осіб та їх включення до економічних процесів;
- формування засад для стійкого економічного зростання.

Найбільш вагомими джерелами фінансування післявоєнної відбудови України повинні стати репарації від країни – агресора та допомога міжнародної спільноти. У формуванні пулу міжнародної допомоги для відбудови України ключову роль мають відіграти ЄС, уряди країн – партнерів і міжнародні інститути – Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, ін. [34].

Вже зараз навантаження державного боргу стає непомірним: на рівні 85% ВВП за прогнозом на кінець 2022 року, а формування нових боргових зобов'язань загаятиме країну в борговий «зашморг». Грантовий характер фінансування Плану відбудови, на відміну від кредитного, дозволить уникнути боргової кризи та підтримати паростки економічного зростання в Україні. У цьому ж контексті варто розглядати і питання звільнення від кабальних умов за ВВП – варантами, угоду щодо випуску яких підписала в 2015 році міністерка фінансів Наталя Яресько.

Щодо історичних прецедентів, то за планом Маршала для Європи в 1948 – 1953 рр. 91% американської допомоги надавалося у формі грантів. План постконфліктної реконструкції для Боснії і Герцеговини на 1996 – 2004 роки передбачав надходження 82% міжнародної допомоги через грантове фінансування. В 1985 – 2015 роках 20 країн із 35, в яких були збройні конфлікти, отримували допомогу з трастових фондів на безвідшкодовній основі [34].

Іншими важливим аспектом післявоєнної відбудови України має бути її органічне поєднання з процесами європейської інтеграції. Зараз зусилля української дипломатії мають спрямовуватися на отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, а згодом і здобуття повноправного членства.

Тобто програму післявоєнної відбудови України слід гармонізувати із завданнями членства в ЄС та забезпечити включення України до європейських програм передвступної підготовки. У цьому зв'язку виникне потреба заміни або модифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. В новій Угоді має бути зафіксована кінцева ціль впроваджуваних Україною змін і реформ – повноправне членство в ЄС. В історичному контексті з кінця 1990-х років ЄС для постконфліктної реконструкції балканських країн та їх передвступної підготовки використовував такі програми як «PHARE», «OBNOVA», «SAPARD», «CARDS», а також ресурси Європейського інвестиційного банку та ЄБРР. Ці програми покликані були посилити співробітництво балканських країн із ЄС та створити підґрунтя для їх членства у структурах ЄС. Реалізація таких програм була невід'ємним елементом Угод цих країн про стабілізацію та асоціацію з ЄС. З 2007 року ЄС запровадив Інструмент допомоги перед вступом — Instrument for Pre-Accession. Інструмент призначений для розбудови інститутів у країнах – кандидатах за зразками ЄС, активізації регіонального співробітництва, підвищення якості людського капіталу, розбудови транспортної інфраструктури, охорони довкілля, активізації механізмів економічного розвитку [34].

Для розробки збалансованого плану відбудови вкрай важливо дотримуватися певної етапності або послідовності вживаних заходів (рис. 3.1).

Загалом відновлення зруйнованої після війни економіки має відбуватися за такими основними напрямками: відбудова фізичної інфраструктури та відновлення природного середовища; реконструкція житлового фонду; реабілітація постраждалих, відновлення соціальної інфраструктури та сфери соціальних послуг; відродження промислового сектору, створення нових робочих місць та підтримка малих і середніх підприємств; створення

виробничих потужностей та формування державних замовлень для посилення обороноздатності країни; підвищення якості державного управління та посилення інститутів ринкової економіки.

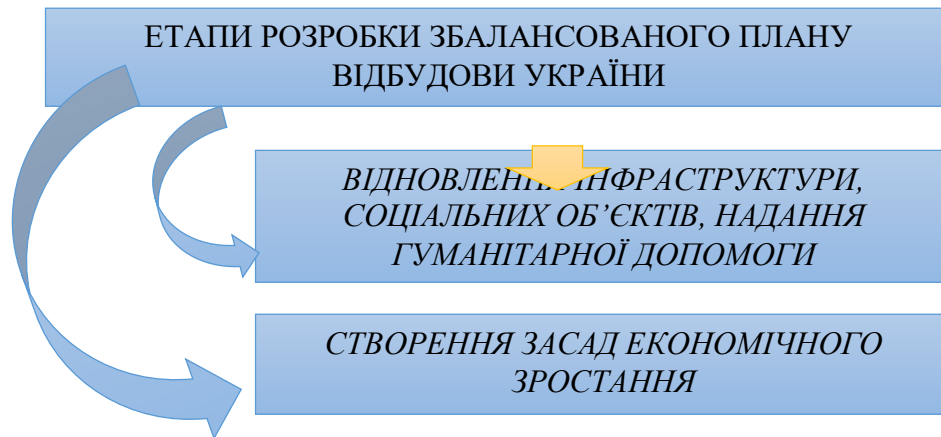

Рис. 3.1. Послідовність етапів розробки плану відбудови України у повоєнному періоді

При цьому, як свідчить досвід Балканських країн, секторна спрямованість міжнародної допомоги може виглядати таким чином:

- ✓ екстрена допомога та реконструкція: продовольча допомога, тимчасове житло для внутрішньо-переміщених осіб, інші рятувальні заходи; соціальна інфраструктура та публічні послуги: освіта, охорона здоров'я, постачання і очищення води, державне управління і соціальні послуги; економічна інфраструктура: транспорт і логістика, зв'язок, енергетика, бізнес-послуги, фінансові послуги;
- ✓ виробничий сектор: промисловість, сільське і лісове господарство, будівництво, туризм, торгівельні заходи і регулювання; допомога товарами/ загальна програмна допомога; підтримка громадянського суспільства і неурядових організацій.

На II етапі відбудови України (рис. 3.1) міжнародна допомога має спрямовуватися на підтримку промисловості та впровадження сучасних технологій. При цьому малі та середні підприємства (МСП) сфери послуг також можуть відіграти суттєву роль у забезпеченні зайнятості та генеруванні

доходів. Але для активізації економічної діяльності Програма реконструкції повинна включати фінансово-кредитні механізми підтримки промислових підприємств і МСП. У цьому контексті варто згадати, що після II світової війни найбільш важливим аспектом плану Маршала для Європи була економічна реконструкція виробничого сектора. За «планом Маршала» фінансувалося 143 програми постачання промислового обладнання до європейських країн. Крім того, надходження до «зустрічних фондів» у Європі використовувалися на здійснення державних інвестицій і програм розвитку промисловості. Зокрема, Інвестиційна програма, представлена у Парижі, передбачала закупівлю машин і обладнання для залізничних і сталеливарних підприємств, вугільних шахт, нафтопереробних підприємств, електростанцій, сільського господарства. В той же час потрібно мати на увазі, що в II половині 1990-х і на початку 2000-х років при відбудові Балканських країн міжнародні донори досить неохоче надавали пайове чи кредитне фінансування для закупівлі промислового обладнання і, натомість, фокусувалися на дрібних кредитах для поповнення обігових коштів підприємств.

Така позиція за відсутності потужного внутрішнього банківського сектора не дозволяла перезапустити діяльність великих промислових підприємств, зупинених під час війни. Але чого дійсно потребували підприємства після завершення війни – це вливань капіталу, технологій та управлінських ноу-хау, які б зробили новий бізнес життєздатним [41].

З огляду на це, в Україні при розробці Плану відбудови економіки значна увага має приділятися, по-перше, питанням кредитної підтримки та активізації приватних інвестицій в малі та середні підприємства. Саме такий вектор забезпечить створення робочих місць для населення, включаючи мігрантів, що повертаються, і демобілізованих військовослужбовців. По-друге, суттєва частина грантової та кредитної допомоги має спрямовуватися на відновлення і модернізацію промислових підприємств, на технологічне оновлення виробничих процесів, на технічні місії підприємств. Впровадження технологій, що відповідають європейським стандартам, дозволять

підприємствам відновити свої позиції на ринку та інтегруватися в глобальні ланцюги створення вартості. Стратегічно важливими для національної економіки в поствоєнний період є такі галузі промисловості як: машинобудування (зокрема, в частині обладнання для паливно-енергетичного комплексу, транспортного машинобудування та виробництва озброєнь); залізорудна і металургійна промисловість; добування нафти і газу; нафтопереробка; хімічна і фармацевтична промисловість. Для відродження та посилення цих галузей вкрай важливо включити до Плану відбудови України компоненти кредитного та пайового фінансування підприємств (як діючих і пошкоджених під час війни, так і нових підприємств). При цьому програми з кредитної підтримки підприємців повинні мати належний фінансовий потенціал і передбачати кредитування інвестиційних потреб підприємств – їх модернізації та реструктуризації.

Таким чином, лише системний, комплексний підхід до розробки плану відбудови України дозволить досягти поставленої мети.

3.2. Проблеми формування фінансових ресурсів держави у першому півріччі 2022 р.: аргументація фактів

Через обмежений бюджетний ресурс, що став наслідком повномасштабного нападу росії на Україну та змін в податковому та митному законодавстві, суттєво скоротились надходження від ПДВ та акцизу з імпорту. Водночас окремі статті податків «просіли» відносно несильно (ПДФО – на 19% порівняно з довоєнним планом, внутрішній акциз – на 25%). Натомість за податком на прибуток підприємств план перевиконано майже втричі через авансові платежі бізнесу, а за рентною платою – на понад 18%.

За перші чотири місяці 2022 року податкові надходження місцевих бюджетів є більшими, ніж за аналогічний період минулого року. За даними податкових органів, у січні-квітні місцеві бюджети отримали 110,3 млрд грн податкових платежів. Це на 9,8 млрд грн, або на 9,7% більше аналогічного

показника 2021 року, що передусім пов'язано з податковими змінами та збільшенням виплат під час воєнного стану військовослужбовцям та деяким правоохоронним органам.

У січні – квітні 2022 року державний бюджет України виконано з дефіцитом у сумі 146,6 млрд грн, зокрема за квітень – 79 млрд грн. За словами Міністра фінансів, поточні витрати Україна зараз здатна покривати за рахунок власних доходів лише на 54%. Значне зниження податкових надходжень за окремими статтями. Зокрема, імпортного ПДВ у квітні зібрано лише 26% від довоєнного розпису; за чистим внутрішнім ПДВ план виконано, але за рахунок того, що не здійснювалось відшкодування ПДВ. При цьому до війни імпортний ПДВ забезпечував понад третину доходів державного бюджету (за загальним фондом); внутрішній ПДВ – ще 15%.

Внутрішній ринок не зміг забезпечити Міністерству фінансів України (далі МФУ) достатній попит на його боргові інструменти, що призвело до того, що Нацбанк був змушений допомогти МФУ, викупивши ОВДП на 70 млрд грн у перші чотири місяці 2022 року.

5 травня 2022 року у Варшаві відбулася міжнародна донорська конференція, на якій лідери країн-членів ЄС зобов'язалися підтримати Україну у післявоєнний час через фінансування Трастового фонду солідарності з Україною. Основне призначення Фонду – підтримка українського Уряду в його негайних потребах і відбудова демократичної України. За результатами цієї конференції було зібрано \$6.5 млрд. Ці кошти підуть переважно на гуманітарну допомогу – передусім українським біженцям, але також частково будуть спрямовані як бюджетна підтримка Україні.

Сукупне фінансування бюджету за період 24 лютого – 17 травня становило, за даними Мінфіну, 352,8 млрд грн (в еквіваленті майже 12 млрд дол. США) за рахунок запозичень та грантів. За рахунок ринкового випуску військових облігацій станом на 17 травня державний бюджет був профінансований на 77,2 млрд грн (2,6 млрд дол.). Це приблизно вдвічі менше,

ніж за рахунок грантів та позик іноземних партнерів. Водночас НБУ напряду викупив військових облігацій на суму 120 млрд грн. Нацбанк і Мінфін розуміють необхідність поживалення внутрішнього ринкового попиту на військові державні облігації. Сподіваємося, що вони зроблять кроки для їхньої подальшої популяризації.

У випадку подальшого погіршення ситуації, повільного надходження міжнародної фінансової підтримки та слабкого ринкового попиту на військові облігації, в Уряді залишиться єдиний «кредитор останньої інстанції» в особі НБУ, який на період воєнного стану може підтримувати держбюджет через викуп його облігацій (втім, така практика несе інфляційний ризик). При цьому, станом на 17 травня сукупний випуск військових облігацій (ринковий та прямий продаж НБУ) становить 200 млрд грн, тобто половину зі схваленої КМУ суми. Отже, при наявних темпах фінансування цього інструменту вистачить ще на близько 2,5 місяці війни, після чого уряду доведеться запроваджувати новий борговий інструмент або розширювати наявний.

Бюджетна ситуація може піти за гіршим сценарієм, якщо МФУ не зможе забезпечити ритмічне надходження зовнішніх офіційних позик та бракуватиме ринкового попиту на військові облігації на внутрішньому ринку (низький ризик). Ризики воєнного характеру (інтенсивність ведення бойових дій на території України, інтенсивність обстрілів росією критичної інфраструктури, що вимагає здійснення термінових незапланованих видатків на екстрене відновлення такої інфраструктури (середній ризик).

Внаслідок війни, яка призвела до падіння економіки та спонукала депутатів до запровадження змін в податковому та митному законодавстві, доходи державного бюджету покривають лише близько половини видатків державного бюджету (за загальним фондом), незважаючи на те, що доходи було підтримано офіційними іноземними грантами. Це призводить до значного збільшення дефіциту бюджету порівняно з довоєнними показниками. Джерелами фінансування цього дефіциту є позикові кошти від міжнародних партнерів.

У квітні обсяг зовнішніх запозичень значно скоротився – до 26,5 млрд грн порівняно з 95 млрд грн у березні. Така ситуація, втім, логічна – у березні МФУ використав значну кількість легкодоступних можливостей для залучення зовнішнього фінансування, яке можна було відносно швидко отримати. Подальше залучення фінансування потребує суттєвих зусиль не лише з боку України, але й з боку міжнародних партнерів, які мають змінювати свої бюджети для надання нам підтримки.

У середньостроковій перспективі зовнішні партнери, розуміючи складну ситуацію у державних фінансах країни, яка воює, найімовірніше, зможуть забезпечити необхідний обсяг фінансової допомоги, аби усунути ризики неспроможності фінансувати критичні видатки (оборона, соціальна підтримка), або ризик посилення інфляційної спіралі через необхідність ще більше активізувати «друкарський верстат». Про це свідчать останні заяви ЄС (про виділення Україні 9 млрд євро) та країн Великої сімки, а також уже ухвалене рішення США про надання бюджетної підтримки в розмірі близько 8 млрд дол. в межах пакету допомоги у 40 млрд дол. США. Однак Уряду та Парламенту доведеться почати думати і про стійкість власних доходів, для чого варто буде скасувати низку податкових пільг та повернути імпорتنі мита.

Поки що (з урахуванням відсутності детальної статистики щодо виконання бюджету) незрозуміло, яким чином на податкові надходження від ПДВ впливає ініціатива з дозволу бізнесу будь-якого розміру працювати на спрощеній системі оподаткування та сплачувати податок у розмірі 2% з обороту. Однією з ключових рис цієї новації є дозвіл компаніям не сплачувати ПДВ. Але потенційно – це ризик невідомого масштабу для надходжень з ПДВ, що, в свою чергу, посилює ризики для виконання держбюджету. Водночас податок 2% з обороту є джерелом надходження до місцевих бюджетів, які отримали додатковий зиск від податкових змін.

За січень – квітень 2022 р. і влітку цього року місцеві бюджети отримали на 9,7% більше податкових платежів, що контролюються ДПС, ніж за відповідний період минулого року. Головним чином перевиконання

відбувалось у більш безпечних регіонах країни. Причин цього декілька: податковими пільгами, що мали негативний вплив на місцеві бюджети скористались не всі платники; натомість перехід на 2%-ву ставку єдиного податку частини великих платників згенерував нові непланові надходження до місцевого бюджету; сплата окремими платниками податків наперед; збільшення виплат правоохоронцям сприяло вищим доходам від ПДФО в окремих місцевих бюджетах.

3.3. Особливості державної політики повоєнного відновлення промисловості України: європейський та світовий досвід

Цілеспрямоване руйнування та знищення важливих великих промислових, інфраструктурних та логістичних об'єктів цивільного та воєнного значення стало однією з ключових тактичних цілей воєнної агресії з боку російської федерації по відношенню до України, що проявляються у постійному масованому нанесенні ракетних та авіаційних ударів по цим об'єктам, наполегливих спробах захопити промислові міста на Сході країни. Ця тактика окупантів спрямована на швидкий підрив економічного потенціалу країни і позбавлення її спроможності ефективно і довго протистояти агресії. Крім того вона переслідує мету створення гуманітарної катастрофи, оскільки знищенню піддаються підприємства, чия діяльність безпосередньо пов'язана із життєзабезпеченням цивільного населення міст і країни загалом.

Від стану промисловості, ступеня її руйнації і збереження як у галузевому, так і у просторовому вимірі, на пряму залежить швидкість і якість повоєнного відновлення економіки країни, житлової та комунальної інфраструктури, відновлення зайнятості та доходів населення. Слід звернути увагу, що питання повоєнного відновлення промисловості категорично не повинно розглядатись лише у контексті повернення виробництва до довоєнних характеристик. Таке відновлення має стати «вікном можливостей» для створення сучасної, розвиненої промисловості у продуктовому,

структурному, технологічному, організаційному плані, характерному для індустріально розвинених країн світу. Слід визнати, що довоєнна слабкість і відсталість економіки України безпосередньо пов'язана із занепадом вітчизняного промислового виробництва, його деіндустріалізацією, неналежною і неадекватною увагою з боку уряду до проблем промислового виробництва впродовж останніх трьох десятиліть.

Цілком очевидно, що така слабкість виступила значимою вихідною передумовою для планування російською федерацією загарбницької воєнної кампанії в Україні, оскільки наша країна суттєво, багатократно поступаються своїм економічним і промисловим потенціалом не лише країні – агресору, але й практично усім розвиненим країнам світу. З початком воєнної агресії це гостро далось взнаки в першу чергу з точки зору відсутності в нашій державі власного сучасного озброєння, що мало б вироблятися у достатніх для оборони обсягах на підприємствах вітчизняного ОПК, та зумовило наполегливі звернення керівництва України саме до індустріально розвинених країн – союзників щодо постачання зброї та матеріально-технічної допомоги армії.

В розвинених країнах на відміну від України розбудова промисловості перебуває серед ключових пріоритетів. Тому наша країна за ключовими показниками індустріального розвитку багатократно поступаються їм. Наприклад, за даними ЯНІДО обсяги доданої вартості переробної промисловості (ДВПП) на душу населення в Україні у 2018 р. майже у 100 разів були меншими ніж у п'ятимільйонній Ірландії (лідера Євросоюзу за цим показником) – 277 дол. США проти 26,1 тис. дол. США. Німеччині (лідеру рейтингу світової індустріальної конкурентоспроможності ЯНІДО) Україна поступалась у понад 30 разів, колишнім соціалістичним країнам – на порядок, зокрема Чехії у 18,5 разів, Словаччині – у 14,3 разів, Угорщині та Литві – у 10,6 разів, Польщі – у 9,8 разів. Технологічну відсталість України наочно демонструє низька частка середньо- та високотехнологічних секторів у створенні ДВПП (27% у 2018 р.), самої доданої вартості переробки у ВВП (13%), а також суттєві відмінності у структурі промислового виробництва.

Крім того, за останні три десятиліття розвинені країни мали позитивну динаміку нарощування обсягів виробництва, наприклад в Китаї ДВПІ зростає у понад 18 разів (1884,8%) у 2019 р. проти 1990 р., в Ірландії – майже у 9 разів (874,7%), у Польщі – у 7 разів (730,3%), в Словаччині – у 4 рази (393,8%), в Чехії – у 3,5 рази (340,3%). На противагу їм в Україні обсяги ДВПІ скоротились майже втричі і становили лише 39,6% від рівня 1990 р. [40].

Ефективну розбудову промисловості розвинені країни забезпечили комплексним поєднанням у своїй політиці структурних і фундаментальних факторів розвитку. Структурні фактори забезпечили випереджаючий розвиток окремих секторів і галузей виробництва з вищою продуктивністю («драйверів росту») і були предметом «вертикальних» («жорстких») засобів промислової політики. Фундаментальні фактори спрямовані на створення сприятливого бізнес-клімату, обмеження монополізму і підтримку конкуренції, малого і середнього бізнесу, фінансування освіти, професійної підготовки та перепідготовки кадрів, наукових досліджень і розробок, розбудову системи охорони здоров'я, інфраструктури усіх типів, що відповідає інституційним або «горизонтальним» («м'яким») засобам промислової політики.

Такий підхід є суттю сучасного державного підприємництва, яке в різних варіаціях і відтінках застосовується провідними розвиненими країнами [42]. Воно має чимало спільного з приватним підприємництвом у питаннях організації і планування діяльності. Водночас принциповою відмінністю підприємництва державного від приватного є мета. Якщо для останнього це отримання і максимізація прибутку для власника у найкоротші строки, то для першого – створення значного, стійкого і тривалого соціального ефекту для усього суспільства, що проявляється у зростанні загального добробуту, продуктивності, доходів, формуванні нових сфер виробництва і послуг тощо. Ще однією відмінною і надважливою рисою першого є орієнтація діяльності на довгострокову стратегічну перспективу, тоді як для другого горизонт діяльності часто обмежується короткостроковою перспективою

(«квартальний капіталізм») [43]. Для прикладу в ЄС структурна трансформація промислового виробництва спрямована на підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості на інноваційно-технологічній основі задля адаптації до внутрішніх викликів і динамічних технологічних змін у світовій економіці. В своїх основоположних стратегіях розвитку за останні двадцять років (Лісабонська від 2000 р. та «Європа 2020» від 2010 р.) ЄС віддавав перевагу інституційним засобам політики, застосування секторальних засобів обмежене і офіційно допускаються в окремих випадках як виняток.

Такий перекис, на думку європейських експертів, зумовив поступове загальмовування розвитку ЄС, особливо у нових високотехнологічних сферах економіки, і усе більші труднощі у протистоянні конкурентному тиску США та Китаю, де засоби секторальної підтримки застосовуються у більших масштабах і випадках. Структурні зміни в промисловості ЄС забезпечуються через проголошення і реалізацію стратегічних пріоритетів, що формуються у відповідь на виклики перед співтовариством.

В межах кожного пріоритету формуються численні галузеві ініціативи. Практична реалізація ініціатив передбачає покращення якісних характеристик промисловості, під що виділяються відповідні фінансові ресурси. Вони надаються підприємствам і галузям як фінансова допомога за умови її використання на створення нових технологій і продуктів, що втілюється у подальшу технологічну модернізацію виробництва, похідним результатом чого є зміна його структури. Такий підхід до забезпечення структурних змін можна вважати проблемним, а не галузевим, коли напрям змін формується виходячи з тієї проблеми, що постала перед суспільством в даний час чи постане у майбутньому. Відповідно до наявної проблеми розгортаються наукові дослідження, створюються нові технології, моделі організації бізнесу і галузі виробництва, нові продукти, здійснюється підготовка кадрів за новими професіями і спеціальностями, впроваджуються нові регуляторні норми і стандарти (які часто обмежують доступ іноземної продукції на ринок ЄС через

технічну невідповідність), надається безпосередня фінансова допомога виробникам і т. п.

Згідно з таким проблемним підходом, стратегія розвитку європейської промисловості, що відображена у відповідних комюніке Єврокомісії і визнається нею як підприємницька, передбачає, що розвиток галузі має бути інноваційним, сталим, «розумним», «зеленим», «кліматично нейтральним», «циркулярним», «цифровим», максимально локалізованим у межах ЄС, що повинно забезпечити «проривну індустріалізацію» ЄС, привести до створення нових робочих місць, дозволить підвищити стійкість європейської економіки у відношенні до економік США та Китаю, нівелювати негативний техногенний вплив промислової діяльності на навколишнє природне середовище [44].

Підтримування розвитку своєї промисловості країни Євросоюзу також убачають у інтенсивному нарощуванні промислового експорту до країн, що розвиваються. Для цього ЄС просуває і закріплює вигідні для себе правила міжнародної торгівлі, отримує безперешкодний доступ на ринки «третіх країн» і одночасно обмежує їх вхід на власний внутрішній ринок через встановлення квот і нетарифних бар'єрів [45], що обґрунтовується необхідністю слідування вище переліченим стратегічним пріоритетам розвитку.

На відміну від розвинених індустріальних країн в Україні увага держави до розвитку власної промисловості не приділялась впродовж останніх трьох десятиліть. Замість державного підприємництва як інструменту, що за декілька десятиліть підтвердив своя високу ефективність, реформи в Україні стали уособленням так званого «Вашингтонського консенсусу» – сукупності неоліберальних підходів до переведення країн з перехідною економікою на ринкові засади господарювання. Їх практичне застосування спричинило руйнівні наслідки для перехідних економік. В Україні це вилилось у глибоку деіндустріалізацію і структурну деформацію економіки, масову бідність, безробіття, регулярні соціальні потрясіння, зробило Україну економічно і

технологічно відсталою, фактично беззахисною перед зовнішньою воєнною агресією, оскільки поряд з деіндустріалізацією відбулась фактична руйнація вітчизняного оборонно – промислового комплексу, узалежнення країни від поставок зовнішніх критичних ресурсів з країни-агресора. Не дивлячись на негативні результати, ця політика продовжуються в Україні. Її лейтмотив – дерегуляція та лібералізація господарських відносин, виведення держави з економіки. При цьому уряд ніколи не замислювався над питанням, як ці заходи мають і чи можуть взагалі змінити структуру економіки, підвищити її технологічність і продуктивність, вирішити наявні соціальні проблеми в суспільстві. В Україні, на відміну від розвинених країн, структурна політика під впливом неоліберальних підходів набула зовсім іншого змісту, вона не пов'язувалася ні з інституційним, ні з секторальним контекстом проведення структурних змін. Під ними малися на увазі лише заходи з роздержавлення, становлення приватної власності, малого і середнього бізнесу (фактично без його підтримки державою), реформування державного управління, його децентралізації, зміни адміністративно – територіального устрою тощо.

Замість інституційних структурних змін, спрямованих на розбудову довгострокових фундаментальних факторів розвитку, уряд країни чи не головним завданням своєї діяльності вбачає дерегуляцію економіки, яка, за задумом, має забезпечити привабливість України для іноземних інвесторів. Як самоціль державою до останнього часу ставилось завдання постійного підвищення місця України в різноманітних міжнародних бізнес – рейтингах. Головним серед них був рейтинг Світового Банку «Doing Business», навіть не дивлячись на виявлені міжнародними експертами грубі фальсифікації даних у ньому, упередженість до окремих країн, недостатня обґрунтованість теоретичних та ідеологічних підвалин його складання, що зрештою стало підставою для Світового Банку відмовитись від нього у 2021 р.

Перетворення у вітчизняній промисловості та надмірна орієнтація виробництва на зовнішні ринки не прив'язали розвиток галузі до потреб і доходів суспільства. Шокова лібералізація господарських відносин і

зовнішньоекономічної діяльності на початку 1990-х років, неконтрольоване відкриття внутрішнього ринку для іноземних виробників утворили розрив, що постійно збільшується, між швидко зростаючими споживчими запитами суспільства і держави та непристосованістю й відповідною неспроможністю вітчизняного виробництва їх задовольнити. Тому вони почали задовольнятися за рахунок іноземного виробництва в обмін на вітчизняну сировину і продукцію неглибокої переробки, що поставлялися на зовнішні ринки. Держава, тримаючи курс на дерегуляцію і лібералізацію господарської діяльності, фактично віддала внутрішній ринок на відкуп іноземному виробнику в ущемлення інтересів вітчизняного.

В країні відбулася імплементація в законодавство принципів неолібералізму, чим було унеможливлено проведення секторальної структурної політики та застосування державою структурних чинників стимулювання економічного зростання. Будь – які спроби у вигляді поодиноких законодавчих ініціатив задіяти засоби секторальної структурної політики зустрічали відкритий політичний і дипломатичний спротив з боку наших західних країн – партнерів [46]. Поряд з тим, за відсутності уваги до розбудови довгострокових фундаментальних чинників розвитку держава фактично повністю позбавила себе можливостей здійснити прогресивне переструктурування економіки і подолати деіндустріалізацію. Своїми діями вона доволі часто і цілком свідомо, під тиском іноземних лобістів та різноманітних «громадських організацій», які нібито відстоювали права споживачів, «закривала» внутрішній ринок або суттєво звужувала його місткість для вітчизняної продукції. За таких обставин українська наука і освіта як фундаментальні фактори структурних змін виявилися незатребуваними внутрішнім сировинним виробництвом, що почало домінувати в країні внаслідок таких деструктивних дій і політики держави.

Загалом передчасна деіндустріалізація в Україні за зовнішньої відкритості та жорсткої конкуренції на світовому і внутрішньому ринках практично унеможливила проведення успішних перетворень, зникли стимули

для інвестицій у створення нових робочих місць у середньо- і високотехнологічних секторах промисловості, через надмірну експортну орієнтація виробництва послабився зв'язок між попитом і доходами. Втрата під тиском іноземної продукції внутрішнього ринку для вітчизняного виробника обмежила потенціал прояву ефекту масштабу виробництва і, відповідно, підвищення його продуктивності.

Водночас скорочення внутрішнього сукупного попиту на вітчизняні промислові товари внаслідок збільшення імпорту і за відсутності дзеркального зростання експорту переробної промисловості виступило фактором поглиблення деіндустріалізації, оскільки відбулися розширення низькопродуктивних і низькооплачуваних видів діяльності в первинному секторі та сфері послуг, руйнування ланцюгового зв'язку між доходами, попитом, внутрішнім виробництвом і внутрішніми інвестиціями в нього. Фінансова лібералізація, у свою чергу, закріпила ці тенденції, обмеживши можливості як залучення капіталу у виробництво, так і формування валютного курсу на рівні, що підтримував би його цінову конкурентоспроможність за такої обмеженості.

Війна в Україні оголила ряд вкрай гострих недоліків вітчизняної економіки і організації оборони, що безпосередньо позначились на економічній і воєнній спроможності країни протистояти агресії, а саме:

- суттєва структурно-просторова нерівномірність розміщення промислового потенціалу по території країни, його переважна сконцентрованість у східних регіонах країни, в окремих великих містах. Така нерівномірність призвела до непропорційно великого скорочення економічної активності і доходів бюджету країни у порівнянні з площею територій, де розміщені виробничі потужності і на яких ведуться активні бойові дії, як приклад, раптова зупинка лише одного підприємства «Азовсталь» у м. Маріуполь під час воєнних дій зумовила скорочення виробництва усієї металопродукції країни одразу на 30% з відповідною втратою доходів бюджету і валютної виручки;

- вкрай низька диверсифікованість виробництва, переважання у випуску вузького асортименту промислової і аграрної продукції проміжного споживання низького ступеня переробки. Негативний ефект для економіки від цього внаслідок воєнних дій той самий, що і від надмірної просторової концентрації виробництва – різкі раптові економічні і бюджетні втрати через зупинку чи руйнацію виробничих потужностей з випуску такої продукції, які по суті нічим компенсувати;
- зовнішня критична залежність виробництва та оборони від постачання комплектуючих, монопольна зовнішня залежність від країни – агресора та її сателітів від постачання паливно – енергетичних ресурсів, зокрема газу та нафтопродуктів, на тлі закриття до війни більшості вітчизняних НПЗ та руйнування під час війни поодиноких НПЗ, що залишились (Кременчуцький НПЗ). На тлі одночасного знищення агресором складської інфраструктури і баз зберігання паливно – мастильних матеріалів по всій країні, відсутність власного виробництва цієї продукції та проблеми з диверсифікацією джерел її постачання і оплатою за неї, створюють високу загрозу раптового колапсу економік і оборони країни, загрозу продовольчій безпеці через унеможливлення сільськогосподарських робіт;
- негнучкість і вузькість за окремими елементами транспортно-логістичної інфраструктури при спрямуванні промислової і сільськогосподарської продукції на експорт і отриманні поставок за імпортом. Зокрема мова йде, по-перше, про зав'язаність залізничної і автодорожньої інфраструктури на морські порти, що виступали вузловими хабами для зовнішньої торгівлі України у довоєнний час; по-друге, наднизька пропускну здатність (вузькість) залізничної та автодорожньої інфраструктури, що не компенсує потужності портів через вимушене перенаправлення потоків вантажів закордон сухопутними маршрутами. Блокування і захоплення агресором морських портів, морського узбережжя і морських транспортних

коридорів фактично зупиняють зовнішньоекономічну діяльність, від якої утворювалось близько 50% ВВП країни у довоєнний період. Висока зношеність і вкрай недостатня кількість залізничного і автомобільного парку, відсутність логістичних складських хабів, не пов'язаних з морем, не дозволяє країні швидко географічно і технічно переорієнтувати вантажообіг, зумовлений ЗЕД, на використання лише залізниці і автотранспорту, що створює додаткові загрози економічного колапсу країни;

- висока уразливість до руйнувань промислових, логістично – складських, комунальних об'єктів, житлових і соціальних будівель, внаслідок їх проектування і будівництва за нормами мирного часу, що не ураховували ймовірність значної руйнації внаслідок воєнних ударів. Цей факт обумовлює додаткові втрати економіки і подальші значні витрати на відновлення зруйнованого в умовах одночасного суттєвого звуження внаслідок війни ресурсної (фінансової, матеріально-технічної) бази для відновлення;
- критична залежність країни від зовнішньої воєнно-технічної допомоги країн – союзників, зокрема від поставок сучасної летальної зброї, нелетального воєнно-технічного обладнання, на тлі фактичного занепаду вітчизняного оборонно-промислового комплексу, не приділення державою достатньої уваги до проблем його реформування і модернізації, налагодження виробництва власних наявних науково – технічних розробок високотехнологічного і високоточного озброєння, при одночасному існуванні і постійному загостренні зовнішньої воєнної загрози впродовж останніх десятиліть.

Через наявність перелічених недоліків поряд з технологічною і структурною відсталістю виробництва втрати економіки внаслідок воєнних дій і завданих ними руйнувань за перші півтора місяці війни, починаючи від моменту повномасштабного вторгнення російської федерації, за попередніми оцінками Міністерства економіки України вже становлять майже 600 млрд

дол. США, що ураховують руйнування виробничих, воєнних, цивільних та інфраструктурних об'єктів. А загалом, за оцінками прем'єр-міністра України (згідно з ситуацією на початок квітня 2022 р.) втрати економіки можуть перевищити 1 трлн дол. США.

З метою запобігання колапсу економіки урядом на період воєнного стану було вжито ряд термінових заходів з дерегуляції господарської діяльності для підтримки бізнесу і населення. Зокрема: внесенні радикальні зміни у систему оподаткування з метою суттєвого зниження рівня податкового навантаження на суб'єктів, а для окремих категорій фізичних осіб – підприємців – скасування обов'язкової сплати податків; визначено перелік товарів критичного імпорту для уникнення зростання валютного курсу та інфляції від збільшення попиту на валюту для зовнішньоторговельних операцій за імпортом на тлі різкого падіння експорту та валютних надходжень, скасовано мито на імпорт та зведено до мінімуму процедури митного оформлення вантажів; запроваджено програму релокації виробництв з регіонів, де ведуться активні бойові дії, у регіони, де таких дій немає; розширено програму надання пільгового кредитування малого та середнього бізнесу та підвищено ліміти надання пільгових кредитів (до 60 млн грн); надано можливість торговельним мережам залучати пільгові кредити на суму до 1 млрд грн на один рік під 5%; запроваджено програму матеріальної і продуктової підтримки переселенців; започатковано будівництво тимчасового житла для переселенців тощо.

Зазначимо, що вжиті тимчасові заходи є продовженням політики дерегуляції, яка проводилась до війни. У них відсутні будь-які структурні акценти і вони не покликані змінити і покращити структуру економіки, якщо зважати на ті підходи до структурних трансформацій в розвинених країнах, що були розглянуті вище. Швидке і недостатньо обґрунтоване запровадження окремих заходів ще більше відкрило вітчизняний ринок для імпорту, причому далеко не критичного і не важливого для воєнної економіки, що спричинило додатковий тиск на виробників. Зокрема, затверджений перелік товарів

критичного імпорту [47] налічує 89% від кількості позицій товарів довоєнного асортименту, а дозвіл на безмитне ввезення окремої продукції під виглядом гуманітарної допомоги відверто дискредитує Україну, зокрема йдеться про нові та вживані автомобілі іноземного виробництва (в т.ч. бізнес- та люкс – класу), зростання надходження яких в країну після відповідних рішень було лавиноподібне.

У цьому зв'язку зауважимо, що успішний досвід повоєнного відновлення країн вказує, що воно має відбуватися на основі мобілізаційної моделі розвитку з підвищенням координуючої і підприємницької ролі і частки держави в економічних процесах, чітким і всеосяжним плануванням і проектуванням збалансованого економічного, соціального і просторового розвитку, а не подальшої дерегуляції в умовах зруйнованих ринків, яка в Україні ще до війни призвела до слабкості та відсталості в економічному та воєнному плані. Повоєнне відновлення, як вже зазначалось, не повинно розглядатись лише як повернення економіки на довоєнний рівень, воно має бути спрямоване на його структурну трансформацію, реіндустріалізацію і кардинальне підвищення продуктивності. Тому політика повоєнного відновлення повинна мати інший зміст, будуватись на основі використання структурних та фундаментальних факторів розвитку. Це означає як виділення і державну підтримку секторальних пріоритетів розвитку, що стануть драйверами зростання, так і розбудову освіти, інфраструктури, розгортання НДДКР для отримання власних інноваційних продуктів і технологій цивільного і оборонного призначення [48, 49].

Розвиток має бути наздоганяючим з точки зору прискореного подолання відсталості від розвинених країн. Ураховуючи фактичну зруйнованість вітчизняної науки і відсутність готових до впровадження власних інноваційних розробок, він має здійснюватись на основі запозичення зарубіжних технологій і організації ліцензійного виробництва. Паралельно має розвиватись вітчизняна наука і генерувати власні розробки, впровадження

яких буде необхідне після завершення наздоганяючого етапу і вичерпання потенціалу зростання за рахунок технологічних запозичень [50].

Перелік секторальних пріоритетів структурних трансформацій в промисловості має формуватись виходячи з раніше визначених ключових проблем, на розв'язання яких має бути спрямоване повоєнне відновлення, а також на формування нового високопродуктивного і технологічно передового переробного виробництва. Аналогічно до підходів ЄС вирішення цих проблем доцільно розглядати як стратегічні пріоритети розвитку країни, у організаційно – управлінському плані досягнення кожного з них слід здійснювати через відповідні національні проекти. Такими пріоритетами/проектами можуть бути:

- *нове житло і розумні міста* – відновлення житлового фонду зруйнованих міст і населених пунктів, заміна зношеного застарілого житлового фонду у містах, що не зазнали руйнацій внаслідок воєнних дій; використання концепції розумних помешкань і міст при плануванні житла і генеральних планів забудови, відмова від порочної практики хаотичної забудови, комплексне планування комфортного життєвого простору міст, перегляд норм будівництва житла у бік підвищення його енергоефективності, захищеності від вибухових руйнувань, введення норм щодо обов'язкової наявності облаштованих підземних бомбосховищ та укриттів у новобудовах; першочергове забезпечення власним житлом військовослужбовців, працівників медичної, освітньої, наукової сфер, ліквідація черг на житло; розбудова і модернізація комунального господарства міст, комунального транспорту, мереж багатоярусних паркінгів для приватного легкового автотранспорту;
- *логістика та інфраструктура* – модернізація діючих і будівництво нових міжнародних вантажних і пасажирських транспортних коридорів для морського, наземного та повітряного видів транспорту; повне оновлення і розширення залізничного парку вантажних та пасажирських вагонів, локомотивів, розвиток мережі швидкісного

- міжобласного залізничного сполучення; мережі міжобласних автобанів, обласної, районної і сільської мережі автошляхів з твердим покриттям; мережі міжрегіонального авіасполучення та регіональних аеропортів, створення національного пасажирського та вантажного авіаперевізника; будівництво мережі нових логістично-вантажних суходільних і портових хабів; створення регіональної мережі сховищ нафтопродуктів, захищених від вибухових руйнувань;
- *медицина* – модернізація діючих і будівництво нових лікарень, діагностичних центрів; розбудова санаторно-курортних і реабілітаційних центрів, розвиток медичного туризму; перегляд у бік розширення регіонально-просторової мережі лікувальних закладів з наближенням первинного медичного обслуговування до людей у малих містах і селах; створення національного виробництва медичного, діагностичного, реабілітаційного обладнання і виробів широкого асортименту; розширення розробок і випуску власних ліків, створення потужностей для виробництва власних основних фармацевтичних інгредієнтів, унезалежнення від зовнішніх поставок такої продукції; модернізація і розширення парку спеціального медичного автомобільного і авіаційного транспорту;
 - *продовольча безпека* – зміцнення статусу країни як світового виробника і постачальника продовольства, переорієнтація на експорт готової до вживання продовольчої продукції з високою часткою доданої вартості, а не аграрної сировини; створення національного виробництва продовольства за повним циклом – власне виробництво повного спектру агротехніки, агрохімії, харчосмакових добавок, обладнання для збору, переробки, зберігання і транспортування продовольчої та агропродукції; створення регіональної мережі сховищ і баз для тривалого зберігання запасів продовольства і агросировини, захищених від вибухових руйнувань;

- *національна оборона* – забезпечення потреб збройних сил у озброєнні за рахунок налагодження повного циклу розробки і виробництва власної зброї різних типів, в т.ч. стрілецької, ракетно-артилерійської, бронетехніки, бойової робототехніки, систем ППО та ПРО, транспортної та бойової пілотованої та безпілотної розвідувальної та ударної авіації, бойових суден, засобів розвідки та спостереження, радіолокаційного обладнання, засобів радіоелектронної боротьби; модернізація воєнної інфраструктури та логістики, воєнних полігонів та навчальних центрів; модернізація і будівництво нових баз розміщення та сховищ для консервації бойової наземної та авіаційної техніки з підвищеним ступенем захисту від авіаційних та ракетних ударів, захищених баз зберігання боєприпасів;
- *зелена економіка та циркулярне виробництво* – імплементація у національну економіку положень Європейської зеленої угоди, впровадження норм і стандартів щодо циркулярного виробництва, розширення виробництва електроенергії з відновлювальних джерел, запровадження національної системи управління відходами, створення регіональної мережі виробничих потужностей для повної переробки чи/та утилізації створюваних в країні усіх промислових та побутових відходів у повному обсязі, очищення і рекреація забруднених територій та водойм внаслідок промислової діяльності, випуск обладнання та техніки для переробки відходів та рекреації.

Таким чином, категорично не варто робити ставку на відновлення лише на основі іноземної допомоги у вигляді постачання промислових товарів в Україну замість відбудови чи створення підприємств для виробництва аналогічних товарів в середині країни. Зовнішні поставки матимуть короткостроковий ефект поліпшення ситуації тоді як запуск власного виробництва є умовою довгострокової стабільності і розвитку.

Повоєнна реіндустріалізація національної економіки має змінити не лише і не стільки структуру вітчизняного експорту у бік суттєвого

нарощування її промислової складової, причому переважно у вигляді складної високотехнологічної продукції кінцевого споживання, але й орієнтуватись в першу чергу на розбудову переробних виробництв для споживчих, інвестиційних, соціальних, медичних потреб внутрішнього ринку, модернізацію інфраструктури усіх типів, максимальне забезпечення оборонних потреб держави, з урахуванням необхідності «зеленого переходу», декарбонізації виробництва, усунення зовнішньої енергетичної залежності та воєнних загроз.

Виходячи із перелічених стратегічних пріоритетів розвитку країни слід визначити секторальні пріоритети для випереджаючого розвитку окремих галузей та виробництв з наданням відповідної державної допомоги як на дослідження і розробки, так і на організацію виробництва. Слід урахувати, що чинне вітчизняне законодавство з державної допомоги, що адаптоване до аналогічного законодавства ЄС, було ухвалене в мирний час і не враховує можливості корекції форм та обсягів державної допомоги підприємствам, що зазнали руйнувань і збитків внаслідок воєнних дій, воно також не враховує гострий дефіцит інвестиційних і обігових коштів у підприємств не лише на дослідження і розробки, але і на організацію, модернізацію і розширення виробництва, який був до війни і збільшиться після неї. Виходячи із першочерговості реалізації завдань повоєнного відновлення розбудову промисловості слід розділити на етапи (рис. 3.2).

Розбудова відповідних пріоритетних секторів і виробництв має відбутись за активної участі держави на основі реалізації концепції сучасного державного підприємництва, що застосовуються в ЄС, США, Китаї. У цьому зв'язку варто зосередитись на створенні власних «національних чемпіонів» – стратегічно важливих для економіки і безпеки держави великих підприємств та їх об'єднань у сфері промисловості та критичної (енергетичної, транспортної) інфраструктури з максимальною локалізацією технологічних ланцюгів виробництва всередині країни, мережею суміжних виробництв, що входять у ці технологічні ланцюги і поєднаних між собою на основі

індустріально-регіональних кластерів, починаючи від видобутку і постачання мінеральних ресурсів, виготовлення проміжних товарів, закінчуючи випуском продукції кінцевого споживання для внутрішнього ринку і експорту.

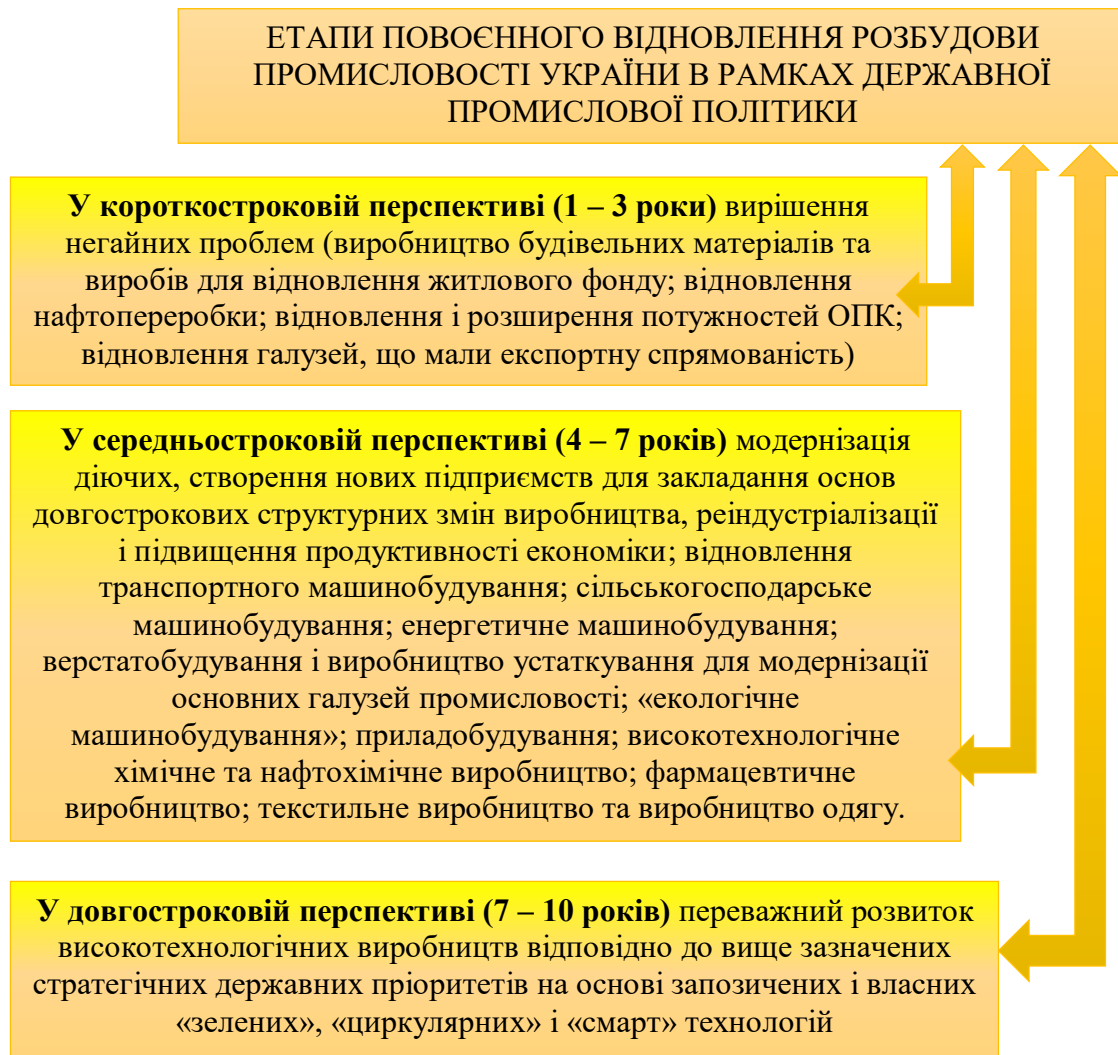

Рис. 3.2. Етапи повоєнного відновлення розбудови промисловості України в рамках державної промислової політики

Держава маю виступити організатором створення таких компаній на засадах публічно-приватного партнерства, участі (повної/часткової) у капіталі компаній, інвестиційної та інноваційної (із залученням розробок вітчизняних наукових установ, придбання іноземних ліцензій) підтримки діяльності компаній, у подальшому залишатись власником таких підприємств на правах повного чи часткового володіння ними із часткою не менше від розмірів контрольного чи блокуючого пакета акцій залежно від розміру підприємства

та його значущості. Портфель таких підприємств слід регулярно переглядати відповідно до цілей їх створення і викликів перед суспільством.

Виділення секторальних пріоритетів як драйверів зростання та формування за цими пріоритетами великих національних компаній – основа структурних факторів. Стимулювання трансферу зарубіжних технологій на початкових етапах відновлення, одночасна розбудова власної науки та освіти, модернізація інфраструктури, розвиток медичної та соціальної сфер мають сформувати фундаментальні фактори довгострокового стійкого і сталого розвитку країни.

ВИСНОВКИ

Фінансові ресурси – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Вони характеризують фінансовий стан економіки і водночас є джерелом її розвитку, формуються за рахунок різних видів грошових доходів, надходжень, відрахувань, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Державні фінанси складаються, по-перше, із власне державних фінансів (або федеральних фінансів, як їх часто називають у країнах із федеративним територіальним устроєм), по-друге, регіональних (обласних) фінансів, по-третє, місцевих (муніципальних) фінансів. Основою цих трьох видів державних фінансів є відповідні бюджети: державний, регіональний, місцевий, які є грошовим фондом формування і використання грошових ресурсів відповідних рівнів управління державними структурами.

Забезпечення фінансової стійкості держави та розвитку суспільних інститутів, досягнення соціальної справедливості й загального добробуту, підвищення якості суспільних благ і послуг – завдання, які є визначальними для будь-яких суспільних трансформацій.

Проведене нами дослідження спонукало нас виділити деякі ознаки, які відрізняють поняття суспільні фінанси, публічні фінанси та державні фінанси. На нашу думку розуміння цих відмінностей дозволить розробити більш ефективний механізм управління, який спрямований на обґрунтування процесів формування доходів і видатків Державного бюджету.

Під управлінням державними фінансами будемо розуміти сукупність заходів цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на економічні відносини в країні, результатом яких є рух фінансових ресурсів, що акумулюються у державному бюджеті, державних позабюджетних фондах і фондах коштів суб'єктів господарювання державної форми власності та використовуються з метою задоволення суспільних інтересів.

Слід зазначити, що найпоширенішим у практиці управління є системний підхід, про що свідчать діючі нормативно-правові акти, у значній частині яких певне явище розглядається як система (наприклад, бюджетна система, податкова система та ін.). Системний підхід передбачає розроблення системи дій та заходів, спрямованих на досягнення динамічного збалансованого розвитку країни з урахуванням її потенціалу. Уважається, що покращення однієї сфери або галузі (як елементу системи) позитивно позначиться на інших.

Проектно – орієнтований підхід останнім часом активно використовується в управлінні державними фінансами. Яскравим прикладом його застосування є державні цільові програми, які представляють собою пріоритетні національні проекти.

Необхідно зазначити, що процес управління державними фінансами в Україні не організований, відсутній єдиний концептуальний підхід до його стадій та етапів. У цьому контексті вважаємо за необхідне нормативно закріпити чотири стадії управління державними фінансами відповідно до видів управління за періодом, на який воно спрямоване.

Фінансові ресурси держави набувають форми бюджетних і позабюджетних фондів, які мають строго цільове призначення. Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої держави.

З широкого кола проблем дефіциту Державного бюджету України можна виділити такі: структурна розбалансованість економіки та неефективне проведення структурних перетворень; неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання; збереження значної кількості нерентабельних державних підприємств, що одержують дотації; невідповідна наявним фінансовим можливостям держави структура бюджетних витрат; значний обсяг тіньової економічної діяльності; нецільове і неефективне використання бюджетних коштів; втрати, розбазарювання виробленої продукції, крадіжки,

приписки тощо, що не стало об'єктом ефективного державного фінансового контролю; неефективність фінансово-кредитних відносин.

Бюджетна політика є складовою економічної політики держави та фінансової політики. Основа бюджетної політики – розроблення напрямів використання бюджету відповідно до засад соціально – економічного розвитку суспільства. Практична реалізація бюджетної політики полягає у сукупності заходів стратегічного та тактичного характеру, які здійснює держава через бюджетну систему.

Доходи бюджету – це частина централізованих фінансових ресурсів, що їх вилучає у фізичних та юридичних осіб і акумулює держава для виконання властивих їй функцій. Вони відображають економічні відносини між державою та юридичними й фізичними особами в процесі формування доходів фінансових ресурсів, які надходять у розпорядження органів державної влади і державного управління. Базою для формування доходів державного бюджету України служать фінансові ресурси країни. Фонди фінансових ресурсів є об'єктивно необхідною умовою процесу розширеного відтворення на всіх його стадіях і у всіх формах.

У 2020 році доходи зведеного бюджету становили 1377 млрд грн та зросли порівняно з 2019 роком на 87 млрд грн, або на 6,7%. Частина надходжень у 2020 році мала одноразовий характер. Зокрема, йдеться про такі доходи:

- 8,8 млрд грн податку на прибуток підприємств та 39,6 млрд грн дивідендів від НАК «Нафтогаз України» внаслідок отримання від ВАТ «Газпром» компенсації 2,9 млрд дол США на виконання рішення Стокгольмського арбітражу;
- 42,5 млрд грн надходжень від рентної плати за видобування вуглеводнів, податку на додану вартість та податку на прибуток підприємств внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрнафта» та держбюджетом, а також

додаткових грошових зобов'язань за результатами проведення взаємозаліків згідно з Законом України від 17.11.2020 № 1006-ІХ.

При цьому у 2020 році Національний банк України перерахував до бюджету прибуток у сумі 42,7 млрд грн, що на 22,2 млрд грн менше ніж у 2019 році. Податкові надходження до зведеного бюджету за 2020 рік зросли на 6,2% р/р до 1136,7 млрд гривень.

Податок та збір на доходи фізичних осіб зріс у 2020 році на + 19,6 млрд грн, або на +7,1%. Податок на прибуток підприємств зріс на +1,2 млрд грн +1,0%. Зростання ПДВ (сальдо) склало + 21,9 млрд грн або + 5,8%. Акцизний податок виріс на + 16,8 млрд грн або на +12,2%. А рентна плата зросла на + 5,1 млрд грн, або на +9,8%. Такі тенденції свідчать про пожвавлення економіки та більш прозорий механізм оподаткування в країні.

Сума неподаткових надходжень за 2020 рік до зведеного бюджету склала 234,4 млрд гривень.

У 2020 році надходження ПДФО до зведеного бюджету, порівняно з 2019 роком, збільшились на 19,6 млрд грн, або на 7,1%. Зростання було сформоване у I кварталі 2020 року (+8,8 млрд грн, або 14,7%). У II кварталі надходження зменшились на 1,98 млрд грн, або на 2,9%. Починаючи з III кварталу 2020 року зростання відновилося – «плюс» 3,9 млрд грн, або на 5,6% більше р/р, у IV кварталі – «плюс» 8,9 млрд грн, або на 11,6% більше.

Впровадження країнами світу різних обмежень у зв'язку з проведенням санітарно-епідеміологічних заходів через виникнення та поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) спричинило зниження промислового виробництва та зменшення фінансового результату підприємств.

За 2020 рік до зведеного бюджету надійшло податку на прибуток підприємств в сумі 118,5 млрд грн, з них: 8,8 млрд грн – одноразові надходження від НАК «Нафтогаз Україна» внаслідок отримання компенсації на виконання рішення Стокгольмського арбітражу; 12,9 млрд грн – одноразові надходження внаслідок проведення взаєморозрахунків між НАК «Нафтогаз Україна», ПАТ «Укрнафта» та держбюджетом, а також додаткових грошових

зобов'язань внаслідок проведення взаємозаліків відповідно до Закону України від 17.11.2020 № 1006-IX. Надходження податку на прибуток підприємств за 2020 рік, без урахування одноразових надходжень, зменшилися порівняно з 2019 роком на 17,5 млрд гривень.

Приріст надходжень від ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) у 2020 році до 2019 року склав 11,9%, надходження податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів порівняно з минулим роком зменшились на 5,4%, бюджетне відшкодування податку на додану вартість зменшилось на 5,8%.

За 2020 рік надходження акцизного податку до зведеного бюджету становили 153,9 млрд грн, що на 16,8 млрд грн, або на 12,2%, більше, ніж за попередній рік.

За 2020 рік надходження від рентної плати за користування надрами для видобування природного газу до зведеного бюджету становили 24,9 млрд грн, що на 5,9 млрд грн, або на 19,2%, менше ніж за 2019 рік. Одночасно зменшувався і видобуток природного газу в Україні. Так, за 2020 рік його обсяги зменшилися, порівняно з 2019 роком, на 2,0% (0,4 млрд м куб) до 20,3 млрд куб. Зокрема, видобуток газу найбільшою газовидобувною компанією України – «Укргазвидобування» – за 2020 рік зменшився на 4,3% (0,6 млрд м куб) і становив 14,2 млрд м куб.

Таким чином, у 2020 році країна мала дефіцит коштів державного бюджету в обсязі 94 275,7 млн.грн. Із запланованого обсягу доходів в державний бюджет недоотримано 19 563,7 млн.грн., а видатки з бюджету перевищили запланований обсяг на 106 006,3 млн.грн., що і спричинило створення ситуації дефіциту бюджетних коштів.

У 2021 році доходи зведеного бюджету становили 1 662,3 млрд грн та зросли порівняно з 2020 роком на 285,7 млрд грн, або на 20,8%. Зазначене зростання відбулось за рахунок росту податкових платежів на 317,1 млрд грн, при цьому сума неподаткових надходжень зменшилася на 31,8 млрд гривень.

Суттєве збільшення податкових надходжень у 2021 році проти 2020 року відбувалося за наступними джерелами:

- податок з доходів фізичних осіб внаслідок зростання середньомісячної заробітної плати;
- податок на прибуток від підприємств металургійного комплексу за рахунок значного росту світових цін на залізну руду;
- податок на додану вартість, що обумовлено позитивною динамікою у роздрібній торгівлі, поживавленням зовнішньоекономічної діяльності;
- рентна плата за користування надрами через стрімке зростання ціни на імпортований природний газ у II півріччі 2022 року.

Неподаткові надходження суттєво зменшилися проти 2020 року за наступними джерелами:

- дивіденди та частина чистого прибутку внаслідок відсутності сплати дивідендів НАК «Нафтогаз України» за підсумками діяльності у 2020 фінансовому році та зменшення надходжень дивідендів від АТ КБ «Приватбанк»;
- перерахування коштів Національним банком (прибуток НБУ).

Збільшення надходжень у 2021 році передусім обумовлено *поступовим відновленням економіки*, продовженням позитивної динаміки у роздрібній торгівлі, поживавленням зовнішньоекономічної діяльності, а саме:

- суттєвим зростанням імпорту товарів у гривневому еквіваленті у 2021 році на 36,0% порівняно з 2020 роком;
- надходженням податку від розмитнення природного газу, який в попередніх періодах був поміщений у митний режим митного складу (5,4 млрд грн), а також від часткового завершення митного оформлення природного газу, що ввезений ПАТ «НАК Нафтогаз України» протягом 2014 – 2015 років відповідно до зовнішньоекономічного договору з ВАТ «Газпром» (3,0 млрд грн);
- збільшенням обсягів роздрібногo товарообороту підприємств роздрібногo торгівлі на 10,9% р/р у порівнянних цінах;

- ростом тарифів та цін на споживчому ринку (індекс споживчих цін за 2021 рік склав 109,4%).

Таким чином, показники виконання Державного бюджету у 2021 році показують, що у 2021 році також спостерігається відставання від запланованих показників і наявність дефіциту бюджету. Ми бачимо, що у 2021 році спостерігається відставання по планових показниках отримання доходів у бюджет на -212 818,6 млн.грн.; також видатки перевищують запланований обсяг на 170 106,3 млн.грн. В результаті чого дефіцит бюджету склав 197 937,4 млн.грн. або 3,63% ВВП.

Тобто 2020 – 2021 рр. є роками дефіцитного бюджету не тільки за критерієм недоотримання доходів, а і за критерієм перевищення видатків над запланованими обсягами.

Пріоритетні напрями бюджетної політики на 2022 – 2023 рр. ґрунтуються на положеннях Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Цілей сталого розвитку України, програм співпраці з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними організаціями, а також на засадах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, невід’ємною частиною якої є Угода про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС. Економічний розвиток у прогностичний постпандемічний період знаходитиметься під впливом як системи заходів, прийнятих для подолання негативних наслідків, так і активної реалізації реформ відповідно до пріоритетів, визначених у стратегічних документах Уряду та спрямовані на відродження української економіки.

Реалізація бюджетної політики на 2022 – 2023 роки буде спрямована на підтримку основних секторів економіки, активізацію процесів модернізації національного виробництва, продовження здійснення комплексу заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату в Україні, стимулювання експорту. Уряд буде надалі проводити роботу щодо стимулювання економіки

для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) та спрямує свої першочергові зусилля на вирішення завдань стосовно надання кредитної підтримки малому та середньому бізнесу, який зазнав втрат внаслідок карантинних заходів, підтримки вітчизняного товаровиробника, зокрема шляхом застосування механізму публічних закупівель, а також застосування фіскальних та інших інструментів для зменшення навантаження на бізнес в умовах форс-мажору. При проведенні відповідальної фіскальної політики буде забезпечено посилення зв'язку бюджетних призначень із пріоритетами держави для підвищення результативності використання бюджетних коштів. Проведення регулярних оглядів витрат бюджету забезпечить підвищення ефективності реалізації державної політики у відповідних галузях (сферах) діяльності.

Повномасштабна війна проти росії показала, наскільки стійким є місцеве самоврядування, яке здатне гідно протистояти будь-яким викликам, зокрема і у фінансовій частині. І все це завдяки ефективно проведеній реформі децентралізації, яка дала змогу ОМС отримати автономні, самостійні, належні фінансові ресурси, які відіграли ключову роль в протистоянні викликам.

І зараз відчутні перемоги не тільки на полі бою, а й у фінансовій частині територіальних громад. Варто відмітити, що за 9 місяців 2022 року значно зросла частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету.

Дефіцит державного бюджету в березні – червні 2022 р. сягав максимальних за всю історію (майже 150 млрд грн на місяць) – табл. 2.3, а точніше з травня до червня 2022 р. Зараз постає чимало *наступних викликів*: врегулювання дисбалансів між рівнями розвитку різних громад, забезпечення стабільного розвитку, відновлення пошкодженої інфраструктури, чітке розмежування повноважень між всіма рівнями, підтримка демократичності прийняття рішень. Розглядаючи найбільші за обсягами надходження до державного та місцевих бюджетів, помітно, що ключовими є: міжнародні гранти, ПДФО, ПДВ та податок на прибуток.

Таким чином, в результаті повномасштабного вторгнення російських окупантів бюджетна політика України зазнала суттєвих змін та негативних наслідків, однак підтвердила свою ефективність політика децентралізації влади, що підтверджено надходженнями до місцевих бюджетів, які є складовими зведеного Державного бюджету України.

Ретельний аналіз процесу виконання Державного бюджету України впродовж 2008 – 2021 рр. надає нам змогу стверджувати, що процеси управління фінансовими ресурсами держави (доходами державного бюджету України) потребують докорінних змін і перш за все у зв'язку зі зміною промислової політики.

Сьогодні українська економіка стикнулася з небаченим за всю свою історію шоком. Повномасштабне військове вторгнення північних сусідів завдало потужного удару по всіх ланках економічної системи нашої держави. Знизилося виробництво основних видів продукції, зокрема тієї, що становить основу експортного потенціалу України. Крім того, заблоковані порти, а відтак і лєвова частка зовнішньої торгівлі. Нищиться транспортно-логістична, соціальна, маркетингова та інженерна інфраструктура цілих регіонів. Відбувається відтік кадрів за кордон та їх часткова передислокація на захід держави, що тимчасово викидає з активного економічного життя сотні тисяч, або й мільйони людей.

Стратегічною ланкою концепції реформування вітчизняної економіки в умовах військового стану та з огляду на пріоритети її повоєнного розвитку є *зміна цілей структурної економічної політики держави*. Тобто, замість існуючої практики державної підтримки бюджетоформуючих та експортоорієнтованих галузей (а саме вони визначають сировинний характер української економіки, до того ж ринки, на яких працюють підприємства цих галузей в Україні, є значною мірою картелізованими), уряд має стимулювати розвиток малого бізнесу, одночасно заохочуючи самозайнятих осіб і підприємців інвестувати у стартапи та реалізацію інноваційних проєктів.

Очевидно, що стійке економічне зростання і розвиток можуть мати місце лише на міцному безпековому фундаменті. Безпека за своєю природою є суспільним благом, що має надаватися державою та міжнародним співтовариством. За відсутності ж цього суспільного блага приватні інвестиції прямуватимуть до нуля, економічна діяльність гальмуватиметься, а безпекові витрати покладатимуться на бізнес, що збільшуватиме витратність економічної діяльності та підриваватиме конкурентоспроможність бізнесу.

Після виконання цієї базової умови ключовими цілями післявоєнної відбудови економіки мають стати:

- відбудова знищених або пошкоджених унаслідок війни майна та інфраструктури;
- швидке відновлення економічної діяльності;
- повернення в Україну біженців, внутрішньо-переміщених осіб та їх включення до економічних процесів;
- формування засад для стійкого економічного зростання.

Іншими важливим аспектом післявоєнної відбудови України має бути її органічне поєднання з процесами європейської інтеграції. Зараз зусилля української дипломатії мають спрямовуватися на отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, а згодом і здобуття повноправного членства.

Загалом відновлення зруйнованої після війни економіки має відбуватися за такими основними напрямками: відбудова фізичної інфраструктури та відновлення природного середовища; реконструкція житлового фонду; реабілітація постраждалих, відновлення соціальної інфраструктури та сфери соціальних послуг; відродження промислового сектору, створення нових робочих місць та підтримка малих і середніх підприємств; створення виробничих потужностей та формування державних замовлень для посилення обороноздатності країни; підвищення якості державного управління та посилення інститутів ринкової економіки.

Нами аргументовано проблеми формування доходів Державного бюджету України у 2022 році.

Цілеспрямоване руйнування та знищення важливих великих промислових, інфраструктурних та логістичних об'єктів цивільного та воєнного значення стало однією з ключових тактичних цілей воєнної агресії з боку російської федерації по відношенню до України, що проявляються у постійному масованому нанесенні ракетних та авіаційних ударів по цим об'єктам, наполегливих спробах захопити промислові міста на Сході країни. Ця тактика окупантів спрямована на швидкий підрив економічного потенціалу країни і позбавлення її спроможності ефективно і довго протистояти агресії. Крім того вона переслідує мету створення гуманітарної катастрофи, оскільки знищенню піддаються підприємства, чия діяльність безпосередньо пов'язана із життєзабезпеченням цивільного населення міст і країни загалом.

Нами досліджено зарубіжний досвід відновлення країн після воєнних дій та аргументовано доцільність його використання в Україні.

Ефективну розбудову промисловості розвинені країни забезпечили комплементарним поєднанням у своїй політиці структурних і фундаментальних факторів розвитку. Структурні фактори забезпечили випереджаючий розвиток окремих секторів і галузей виробництва з вищою продуктивністю («драйверів росту») і були предметом «вертикальних» («жорстких») засобів промислової політики. Фундаментальні фактори спрямовані на створення сприятливого бізнес-клімату, обмеження монополізму і підтримку конкуренції, малого і середнього бізнесу, фінансування освіти, професійної підготовки та перепідготовки кадрів, наукових досліджень і розробок, розбудову системи охорони здоров'я, інфраструктури усіх типів, що відповідає інституційним або «горизонтальним» («м'яким») засобам промислової політики.

Війна в Україні оголила ряд вкрай гострих недоліків вітчизняної економіки і організації оборони, що безпосередньо позначились на економічній і воєнній спроможності країни протистояти агресії, а саме:

- суттєва структурно-просторова нерівномірність розміщення промислового потенціалу по території країни, його переважна

сконцентрованість у східних регіонах країни, в окремих великих містах. Така нерівномірність призвела до непропорційно великого скорочення економічної активності і доходів бюджету країни у порівнянні з площею територій, де розміщені виробничі потужності і на яких ведуться активні бойові дії, як приклад, раптова зупинка лише одного підприємства «Азовсталь» у м. Маріуполь під час воєнних дій зумовила скорочення виробництва усієї металопродукції країни одразу на 30% з відповідною втратою доходів бюджету і валютної виручки;

- вкрай низька диверсифікованість виробництва, переважання у випуску вузького асортименту промислової і аграрної продукції проміжного споживання низького ступеня переробки. Негативний ефект для економіки від цього внаслідок воєнних дій той самий, що і від надмірної просторової концентрації виробництва – різкі раптові економічні і бюджетні втрати через зупинку чи руйнацію виробничих потужностей з випуску такої продукції, які по суті нічим компенсувати;
- зовнішня критична залежність виробництва та оборони від постачання комплектуючих, монопольна зовнішня залежність від країни – агресора та її сателітів від постачання паливно – енергетичних ресурсів, зокрема газу та нафтопродуктів, на тлі закриття до війни більшості вітчизняних НПЗ та руйнування під час війни поодиноких НПЗ, що залишились (Кременчуцький НПЗ). На тлі одночасного знищення агресором складської інфраструктури і баз зберігання паливно – мастильних матеріалів по всій країні, відсутність власного виробництва цієї продукції та проблеми з диверсифікацією джерел її постачання і оплатою за неї, створюють високу загрозу раптового колапсу економік і оборони країни, загрозу продовольчій безпеці через унеможливлення сільськогосподарських робіт;
- негнучкість і вузькість за окремими елементами транспортно-логістичної інфраструктури при спрямуванні промислової і сільськогосподарської продукції на експорт і отриманні поставок за

імпортом. Зокрема мова йде, по-перше, про зав'язаність залізничної і автодорожньої інфраструктури на морські порти, що виступали вузловими хабами для зовнішньої торгівлі України у довоєнний час; по-друге, наднизька пропускна здатність (вузькість) залізничної та автодорожньої інфраструктури, що не компенсує потужності портів через вимушене перенаправлення потоків вантажів закордон сухопутними маршрутами. Блокування і захоплення агресором морських портів, морського узбережжя і морських транспортних коридорів фактично зупиняють зовнішньоекономічну діяльність, від якої утворювалось близько 50% ВВП країни у довоєнний період. Висока зношеність і вкрай недостатня кількість залізничного і автомобільного парку, відсутність логістичних складських хабів, не пов'язаних з морем, не дозволяє країні швидко географічно і технічно переорієнтувати вантажообіг, зумовлений ЗЕД, на використання лише залізниці і автотранспорту, що створює додаткові загрози економічного колапсу країни;

- висока уразливість до руйнувань промислових, логістично – складських, комунальних об'єктів, житлових і соціальних будівель, внаслідок їх проектування і будівництва за нормами мирного часу, що не ураховували ймовірність значної руйнації внаслідок воєнних ударів. Цей факт обумовлює додаткові втрати економіки і подальші значні витрати на відновлення зруйнованого в умовах одночасного суттєвого звуження внаслідок війни ресурсної (фінансової, матеріально-технічної) бази для відновлення;
- критична залежність країни від зовнішньої воєнно-технічної допомоги країн – союзників, зокрема від поставок сучасної летальної зброї, нелетального воєнно-технічного обладнання, на тлі фактичного занепаду вітчизняного оборонно-промислового комплексу, не приділення державою достатньої уваги до проблем його реформування і модернізації, налагодження виробництва власних наявних науково –

технічних розробок високотехнологічного і високоточного озброєння, при одночасному існуванні і постійному загостренні зовнішньої воєнної загрози впродовж останніх десятиліть.

У цьому зв'язку зауважимо, що успішний досвід повоєнного відновлення країн вказує, що воно має відбуватися на основі мобілізаційної моделі розвитку з підвищенням координуючої і підприємницької ролі і частки держави в економічних процесах, чітким і всеосяжним плануванням і проектуванням збалансованого економічного, соціального і просторового розвитку, а не подальшої дерегуляції в умовах зруйнованих ринків, яка в Україні ще до війни призвела до слабкості та відсталості в економічному та воєнному плані.

Виходячи із першочерговості реалізації завдань повоєнного відновлення розбудову промисловості слід розділити на етапи, які нами запропоновано в магістерському дослідженні.

Виділення секторальних пріоритетів як драйверів зростання та формування за цими пріоритетами великих національних компаній – основа структурних факторів. Стимулювання трансферу зарубіжних технологій на початкових етапах відновлення, одночасна розбудова власної науки та освіти, модернізація інфраструктури, розвиток медичної та соціальної сфер мають сформувати фундаментальні фактори довгострокового стійкого і сталого розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2456-17> (дата звернення: 18.11.2022).
2. Винниченко Н.В. Трансформація бюджетного менеджменту в умовах реформування сектору публічних фінансів в Україні : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України. Суми, 2018. 471 с.
3. Горбунов О.В. Бюджетний менеджмент в системі державного регулювання економіки : дис. ... канд. екон. наук. : 08.00.03 / Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький, 2018. 272 с. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/K_23_073_03/Gorbunov_dis.pdf (дата звернення: 21.10.2022).
4. Мельничук Н.Ю. Бюджетний менеджмент в системі державного регулювання: теорія, метрологія, практика : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Черн. нац. техн. ун-т. Чернігів, 2018 с. 518 с. URL: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/17023> (дата звернення: 21.10.2022).
5. Business dictionary. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/public-finance.html> (дата звернення: 21.10.2022).
6. Офіційний веб-сайт Європейської комісії. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/public_finances/index_en.htm (дата звернення: 21.10.2022).
7. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11.02.2015 р. № 183-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183-19> (дата звернення: 20.10.2022).
8. Фінанси інституційних секторів економіки України / за ред. Т.І. Єфименко, М.М. Єрмошенка. К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2014. 584 с.
9. Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д., Краснейчук А.О. Методологія державного управління як галузі науки : наук. розробка. К. : НАДУ, 2010. 32 с. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:piUheMDPUyUJ:lib>.

academy.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_13/cgiirbis_64.exe%3F

LNG%3Duk%26C21COM

%3D2%26I21DBN%3DIBIS%26P21DBN%3DIBIS%26Z21ID%3D%26I

mage_file_name%3Dnr_10_metod_derzh_upr.pdf%26IMAGE_FILE_DO

WNLOAD%3D1+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення:
21.10.2022).

10. Підкуйко О.О. Формування моделі розвитку територіальної громади на основі сучасних підходів: теоретичні та практичні аспекти. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/4/05.pdf> (дата звернення: 21.10.2022).
11. Дідур К.М. Системний підхід до управління підприємством та персоналом підприємства. Ефективна економіка. № 4. 2012. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1079> (дата звернення: 21.10.2022).
12. Деякі питання оптимізації державних цільових програм : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 223-р від 23.03.2011 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/223-2011-%D1%80> (дата звернення: : 21.10. 2022).
13. Adolfas Kaziliūnas Process Approach in Management and Public Administration. Public Policy and Administration. Vol 1, No 8. 2004. URL: <https://www3.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/2459> (дата звернення: 21.10.2022).
14. Хомутенко А.В. Сучасна парадигма управління державними фінансами України : монографія / А. В. Хомутенко. – 2019. – 380 с.
15. Черняк О. Якимчук Б. Сигнальний підхід до моделювання кризи платіжного балансу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. № 12(189). 2016. С. 6–13. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2016/189-12/1> (дата звернення: 21.10.2022).

16. Цветков В.Я., Корнаков А.Н. Особенности информационного подхода в управлении. Вестник. № 2. С. 131–133. URL: <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/4110> (дата обращения: 21.10. 2022).
17. Селютіна Н.Ф. Можливості методології соціокультурного підходу в державному управлінні. Наукові праці. Том 125. Випуск 112. С. 112–120. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/10.pdf> (дата звернення: 21.10.2022).
18. Свєреда Н.І. Основні проблеми та напрямки подолання бюджетного дефіциту в Україні. URL: <http://www.rusnauka.com> (дата звернення 24.10.2022).
19. Федосов В.М. Бюджетна система : підруч. / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури ; Тернопіль : Економічна думка, 2012. – 87 с.
20. Закон України «Про внесення змін до Закону України на 2020 рік» від 17.11.2020 року № 1006-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1006-20#Text> (дата звернення 21.10.2022).
21. Закон України «Про національний банк України» від 16.09.2022 № 679 – XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page#Text> (дата звернення 15.10.2022).
22. Податковий кодекс України (чинний на 25.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 25.11.2022).
23. Закону України «Про ринок природного газу» від 19.08.2022 р. № 329 – VIII (чинна редакція). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> (дата звернення 15.10.2022).
24. Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо тимчасового спрощення митного оформлення транспортних засобів, ввезених на митну територію України» від 15.04.2021 р. № 1403-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-20#Text> (дата звернення 25.10.2022)

25. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо справляння податків і зборів, інших обов'язкових платежів, об'єктом оподаткування якими є транспортні засоби» від 15.04.2022 р. № 1402-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-20#Text> (дата звернення 25.10.2022).
26. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції» від 17.12.20 р. № 1115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-20#Text> (дата звернення 23.10.2022).
27. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції» від 01.07.21 р. № 1600-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1600-20#Text> (дата звернення 20.10.2022).
28. Постанова КМУ «Про встановлення розміру мінімальних оптово-відпускних і роздрібних цін на окремі види алкогольних напоїв» від 30.10.2008 № 957. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/304262___554812 (дата звернення 23.10.2022).
29. Програма діяльності КМУ, опубліковано 13.01.2021 р. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/control_func_kmu/program_dij_kmu/218398.html (дата звернення 20.10.2022).
30. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування» від 21.06.2022 р. № 2325-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-20#Text> (дата звернення 28.10.2022).
31. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на

- період дії воєнного стану» від 24.03.2022 р. № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> (дата звернення 28.10.2022).
32. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/77303.html> (дата звернення 28.10.2022).
33. Аналіз виконання державного та місцевих бюджетів за 9 місяців 2022 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15748#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%BC%20%D0%B7%D0%B0%209%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8F%D1%86%D1%96%D0%B2%202022,%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%20%D1%81%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%8F%2D%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F%202022%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83> (дата звернення 15.11.2022).
34. Тетяна Богдан. Відбудова Економіки: напрями, важелі, інститути. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/> (дата звернення 25.11.2022).
35. Борщевський В. Економічний індивідуалізм дасть опір тоталітаризму сусіда. День. Режим доступу: URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/ekonomichniy-individualizm-dast-opir-totalitarizmu-susida> (дата звернення 28.11.2022).
36. Самаєва Ю. Як працює тил. Дзеркало тижня. 2022. 31 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-pratsjuje-til.html> (дата звернення 29.11.2022).
37. Максимов В. Стало відомо, скільки українців втратили роботу через війну. Today. Ua. URL: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-yzvestno-skolko-ukrayntsev-poteryaly-rabotu-yz-za-vojni> (дата звернення 29.11.2022).

38. Даценко В. Транспортна блокада Росії. Light. Дзеркало тижня. 2022. 8 квітня. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/transportna-blokada-rosiji-light.html> (дата звернення 29.11.2022).
39. Болтян О. Як працювати підприємцю, якщо навколо війна? Дзеркало тижня. 2022. 22 березня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/jak-pratsjuvati-pidprijemtsju-jakshcho-navkolo-vijna.html> (дата звернення 29.11.2022).
40. Юрій Кіндзерський. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2025/6565657088> (дата звернення 26.11.2022).
41. Vladimir Gligorov, Mary Kaldor and Loukas Tsoukalis. Balkan Reconstruction and European Integration. URL: http://eprints.lse.ac.uk/3319/1/Balkan_Reconstruction_and_European_Integration.pdf (дата звернення 29.11.2022).
42. Mazzucato, M. (2013). *The Entrepreneurial States. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London: Anthem Press.
43. Barton, V., Manyika, J., & Koller, T. (2017). *Measuring the economic impact of short-termism*. McKinsey Global Institute Discussion Paper.
44. European Commission (2020). *A New Industrial Strategy for Europe*. Communication from the commission COM (2020) 102 final. Brussels. Mar.
45. Rodrik, D. (2019). *Trade Strategy, Development, and the Future of the Global Trade Regime*. Meeting Globalization's Challenges: Policies to Make Trade Work for All. Ed. by L. Catão, M. Obstfeld. Princeton, Princeton University Press. 69 – 76.
46. Кисилевський Д. Локалізація по-американськи. Як США використовують публічні закупівлі для захисту своїх виробників. Дзеркало тижня. 2021. 5 лют. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/lokalizatsija-po-amerikanski.html>. (дата звернення 29.11.2022).

47. Про перелік товарів критичного імпорту: постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2022-п>. (дата звернення 29.11.2022).
48. Свириденко Я. як буде відновляватися Україна? Українська правда. 2022. 21 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/> (дата звернення 29.11.2022).
49. Нарис про відбудову України / Бекер Т. та ін.; Centre for Economic Policy Research. London, UK. С. 22–32. URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/Blue_print_Reconstruction_Ukraine_ukr.pdf (дата звернення 29.11.2022).
50. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення 29.11.2022).